

U vezi s pripremnim radovima za udžbenik povijesti naroda Jugoslavije *Milovan Đilas* je u prilogu *O nacionalnoj istoriji kao vaspitnom predmetu* (Komunist III, 1949, br. 1, str. 57—82; preštampano u Istoriskom glasniku, Beograd 1949, br. 1) postavio pred našu historijsku nauku značajne zadaće odgojnog i znanstvenog karaktera. Svaki rad na nacionalnoj povijesti treba da se osniva na historijskom materijalizmu, ma koliko u tom pogledu i ne bio odmah u svemu ispravan. On se, nadalje, »mora rukovoditi principom konkretne primjene istoriskog materijalizma, to jest time, da u prošlosti naših naroda otkrije ne samo one opšte zakonitosti, koje su formulisane u svim znamenitim djelima klasika marksizma-lenjinizma, nego da iznađe u kakvim specifičnim oblicima, na kakav specifičan način i u kakvim konkretnim uslovima se ta opšta zakonitost manifestovala« (str. 59). Budući da je dijalektička metoda jedna u biti kritička metoda, u takvom radu treba da dođe do izražaja i kritički odnos prema buržoaskoj historiografiji kao i prema prošlosti samoj. Historičar »mora otkriti i istaći ne samo progresivne snage, nosioce progressa u pojedinim etapama razvitka, nego i reakcionarne snage, snage koje su kočile dalji razvitak društva, i, što je naročito čest slučaj kod pojedinih istorijskih ličnosti u prošlosti, i progresivnu i nazadnu njihovu stranu« (61). Da to postigne, on »mora — koliko mu je najviše moguće — sam da ulazi u faktički, arhivski materijal, da ga kritički pregleda, i da — u prvom redu i skoro isključivo — na osnovu njega dolazi do »svojih« istorisko-materijalističkih zaključaka« (65). Pri tom marksistička nacionalna historija »mora naročito istaći i obasjati u prošlosti sve one velike revolucionarne epohe, prelomne događaje i ulogu masa i njihovih predstavnika i vođa u njima« (62) i uz to treba da »iznalazi u prošlosti progresivne veze svog naroda s drugim narodima i da osuđuje reakcionarne veze »svojih« vladodržaca s reakcionarnim vladodržcima drugih zemalja. Nacionalna u pogledu konkretnog ispitivanja i iznošenja prošlosti svoga naroda, ona je internacionalistička u pogledu metoda kojim se služi, u pogledu ciljeva koji je rukovode, u pogledu potvrđivanja na

svojoj nacionalnoj prošlosti zakona istoriskog materijalizma« (64).

Primjenjujući ove općenite postavke na našu konkretnu povijest Đilas prije svega ističe, da »svaka nacionalna isto i a kao vaspitni predmet mora biti istovremeno istorija svih naroda Jugoslavije, drukčije rečeno — u njoj mora biti zastupljena istorija svih njenih naroda i to tako da nijedan od njih ne smije ni u kom pogledu biti zapostavljen ili istaknut na račun drugoga« (64). Ovaj zahtjev izvire prije svega iz »internacionalističke ideologije naše radničke klase«, iz neophodne potrebe, da se i dalje učvršćuje bratstvo i jedinstvo naših naroda, koje je jedan od bitnih uvjeta pobjede socijalizma u Jugoslaviji. Takvo pristupanje našoj prošlosti ne smije se izvrći u neko falsifikovanje historijskih činjenica. Baš zbog toga, što je njezino jugoslovenstvo socijalističko, naša radnička klasa »nema potrebe da izmišlja jugoslovenstvo tamo gdje ga nije bilo. Njoj je jasno da je svjesna težnja naroda Jugoslavije za ujedinenjem istoriska pojava određenog perioda razvitka, koja, grubo uzev, pada otprilike u doba nastanka kapitalizma kod nas (početkom 19-og vijeka). Radnička klasa ne može uzimati (jer to ne bi bilo naučno!) male feudalne državnice — srpske, hrvatske itd., u kojima pitanje nacionalnosti nije moglo igrati nikakvu bitnu ulogu, jer nacije nijesu još ni postojale, kao neku predigru današnje narodne demokratske jugoslovenske države. Ne prećutkujući, na primjer, značaj tih državnica za razvitak pojedinih naroda Jugoslavije, radnička klasa ne izvlači, niti može iz njih izvlačiti svoje jugoslovenstvo, koje, prije svega, ima socijalistički karakter. Svoje jugoslovenstvo radnička klasa, u istoriji kao vaspitnom predmetu, ne zasniva i ne može zasnivati na udešavanju istorijskih činjenica, na dotjerivanju prošle istorije naroda Jugoslavije prema savremenim uslovima i potrebama. Radnička klasa zasniva to svoje jugoslovenstvo na otkrivanju u istoriji naroda Jugoslavije onih progresivnih revolucionarnih zbivanja koja su razvijala te narode i koja ih — baš zbog toga što su takva — povezuju, zbližuju i pomažu njihovom uzajamnom upoznavanju. Marksistička istorija kao vaspitni predmet kod nas mo-

ra prikazati stoljetnu borbu naroda Jugoslavije za slobodu, iznijeti na vidjelo nosioce te borbe — kako mase, kao osnovnog činioca, tako i pojedine velike ljude kao stjegonoše masa, njihovih težnji, nada i interesa. To je ono što iz prošlosti vezuje i mora da poveže narode Jugoslavije. Ali, isto tako, ta istorija mora rasvijetliti i otkad je, preko kojih društvenih snaga i zašto, počela da se kod naroda Jugoslavije javlja težnja za zajedničkim državnim životom. Ona će pokazati kako su se pojedine klase, u raznim fazama razvitka, držale prema tom pitanju. Ona će otkriti da je samo radnička klasa do kraja ostala vjerna ideji zajedničkog života naroda Jugoslavije, davši sa svoje strane toj ideji novu, socijalističku sadržinu i učinila je na taj način sposobnom za život. Ona će otkriti da je samo radnička klasa bila u stanju da ostvari »vijekovne« snove masa i pojedinih velikih ljudi za zblizavanjem i zajedničkim životom naših naroda.« (69—70)

Nije, prema tome, ispravno da se stvaranje Jugoslavije 1918. prosuđuje samo kao »posljedica igre imperijalističkih vlesila Zapada« ili kao rezultat prevare, koju je reakcionarna buržoazija počinila prema svima našim narodima. Otkrivajući različite, na prvi pogled i nevidljive, momente koji su u prošlosti povezivali naše narode, sve zajedno ili samo neke od njih, prikazivanje povijesti naroda Jugoslavije kao povijesti posebnih naroda ne treba da zajedničke momente pr svaja samo za jednog od njih. (»Tako, na primjer, prikazivati nemanjićsku državu samo kao s psku — bilo bi iz osnova nepravilno.« 71)

Budući da »bez unošenja u istoriju naroda Jugoslavije perioda od 1918. do 1945. godine i dalje, ranija istorija naroda Jugoslavije ne bi imala završetka...« (72), ona se kao nastavni predmet ne smije, zaustaviti na godini 1918. A osnovu u prikazu razdoblja 1918.—41. mora sačinjavati istorija Komunističke partije Jugoslavije, jer je povijest Jugoslavije »od 1918. godine pa dalje u svojoj osnovi istorija borbe radničke klase Jugoslavije, kako nje same, tako i kao predvodnika borbe seljačkih i nacionalno ugnjetenih masa...« (73)

U pitanju periodizacije, toliko značajnom za svaku nacionalnu historiju, Đilas smatra, da podjela nove povijesti od Francuske revolucije do Pariske komune i dalje do Oktobarske revolucije »može poslužiti kao veoma važna orijentacija za periodizaciju novije nacionalne istorije naroda Jugoslavije« (74). Međutim, »treba imati na umu da se pojedini periodi sasvim ne poklapaju ni kod svih naših na-

roda. Samo konkretno istraživanje nacionalne prošlosti može dati sasvim tačnu periodizaciju, koja se može poklapati s opštom, svjetskom, samo u najgrubljem smislu.« (74) Najzad, »čistih perioda, u kojima nema ostataka drugih perioda — nema i ne može biti« (75), pa bi prema tome zadaća historičara bila, »da konkretno analizira svaki period, da u njemu otkrije preplitanje s drugim periodima, da otkrije otkada počinje da prevladava jedan i da izumire, iako možda potpuno i ne nestaje, drugi period. Samo s takvim konkretnim ulaženjem u društveni razvitak, istoričar se može osloboditi apstraktnih formulacija o fazama razvitka i razjasniti ulogu pojedinih ličnosti i smisao pojedinih događaja. Samo s takvim konkretnim ulaženjem mogu se otkriti one posebne, originalne crte u istoriskom razvitku pojedinih naroda, koje samo potvrđuju opštu zakonitost razvitka, ali koje čine da je jedna određena istorija baš istorija određenog naroda.« (75) U tom radu treba se ugledati u »Historiju SKP(b)«; ona »po metodu pisanja, po iznošenju istoriskog zbivanja u cjelini (povezivanju borbe masa s ulogom vođa, uzajamnom djestvu ideja i materijalnog svijeta, razjašnjavanju uloge pojedinih klasa i partija u svakom određenom periodu borbe), po tačnosti prikazivanja i ocjenjivanja pojedinih događaja i ljudi i otkrivanju unutarnje zakonitosti klasnih sukoba i držanja klasa u njima — spada u nenadmašan obrazac, na kome se svaki savjestan i ozbiljan pisac i predavač istorije mora da učiti« (76).

Na kraju Đilas postavlja nacionalnoj povijesti kao odgojnom predmetu zadaću, »da posveti naročitu pažnju revolucionarnim periodima razvitka naših naroda« (79). Za to govore ovi razlozi: »Revolucionarni periodi su baš oni preko kojih je najlakše shvatiti i sve snage jasno dugotrajne istoriske procese koji su ih primemali. Ti procesi su često zamršeni, u njima se ne vidi uvijek jasno ono sitno, na izgled beznačajno, a ustvari bitno, što pokreće društvo naprijed i što svom silinom izbija tek kroz revolucionarne događaje kada sve suprotnosti i sve snage jasno izbijaju na površinu« (79—80): »istorija naroda Jugoslavije karakteristična je sem ostalog, po tome što obiluje baš takvim, revolucionarnim periodima« (80). »Zadat-k savremenog istoričara jeste u tome da razgrne pepeo zaborava i otkrije te pokrete, događaje i ljude, da upozna nova pokoljenja s herojskom prošlošću njihovih predaka, da im pokaže da njihova sadašnja slavna djela nijesu bez korijena i da su povezana s prošlim slavnim djelima, da

im učini jasnim da su prošle borbe naših naroda bile prethodnice sadašnjih njihovih borbi.« (81)

Historijsko odjeljenje Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije pokrenulo je, u smislu zaključka V. kongresa (1948.), sustavno izdavanje dokumentarne građe za povijest Partije i radničkog pokreta u Jugoslaviji pod imenom *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*. U toku ove godine izašla su dva toma. Prvi tom obuhvaća u dvj. knjižice »Borbu« iz 1941.—45., drugi dokumente »Kongresa i zemaljskih konferencija KPJ 1919—1937«. Na 498 str. 2. toma sabran je dragocjeni materijal za povijest Partije i radničkog pokreta od kongresa ujedinjenja do dolaska novog rukovodstva na čelu sa drugom Titom. Redakcija se s pravom nije ograničila na publiciranje odluka najviših partijskih foruma nego je u Prilozima i Dodatku objelodanila i druge značajne dokumente: u prvima dokumente legalne Nezavisne radničke partije iz 1923/4. i građu o sporu u njoj, te dokumente iz razdoblja 1935—37., a u drugom dokumente Kominterne iz 1922.—28. koji osvjetljavaju frakcijske borbe, osobito u nacionalnom i seljačkom pitanju, i rezolucije pojedinih partijskih organizacija i CK SKOJ-a u povodu Otvorenog pisma Izvršnog komiteta KI (maj 1928.). Sva je ova građa prepisana s originala njihovih kopija ili prijepisa u arhivu CK KPJ; nedostaju svega dokumenti prve i druge zemaljske konferencije, koje su se održale u Beču 1922 i 1923. (jedan se njihov dio nalazi u Institutu Marxa-Engelsa-Lenjina u Moskvi).

Izdanje ispunjava potpuno zahtjeve, koje nauka danas stavlja na izdavača izvorne građe. Dokumenti se donose u vjernom tekstu; u njima su samo ispravljene pravopisne, gramatičke i jezične pogreške. Oni su popraćeni potrebnim bilješkama ispod teksta i na kraju knjige, objašnjenjem skraćenica, političkim registrom i registrom ličnih geografskih imena. U svojim Napomenama redakcija je »svesna teškoća koje će čitaoci ovih dokumenata imati pri ocjenjivanju pravilnosti stavova koje su najviši forumi Partije zauzimali u različitim momentima po nizu važnih pitanja partijske politike i njenog unutrašnjeg života«, a ocjena kojih treba da bude predmet kursa historije Partije, ali je preduvjet tome baš ono, što je redakcija smatrala svojom prvom zadaćom: da pruži javnosti »samo zbirku dokumenata materijala za proučavanje partijske historije«. Njihovo razumjevanje olakšavaju i

osnovni podaci o pojedinim kongresima, konferencijama i dr., kojima redakcija uvodi čitaoca u svaku grupu dokumenata.

J. Š.

Kao što je to pokazao dr. Ivo Hergešić u monografiji »Hrvatske novine i časopisi do 1848.« (Zagreb 1936., izdanje Matice Hrvatske), mi nismo imali — niti danas imamo — cjelovitog i pouzdanog prikaza o razvoju hrvatske periodičke štampe, a nemamo niti potrebnih monografskih predradnja. Pokušaji obrade naše štampe, koje izrijeком spominje Hergešić, bili su često improvizirani, niti se pisac tek usput dotakao novina i časopisa.* Ne stoji stvar mnogo bolje ni u drugim našim krajevima, izuzev donekle Crnu Goru, gdje je štampa bila daleko manjih razmjera, pa se mogla lakše obraditi (radovi Šoća i drugih).

Golemi napredak u istraživanju razvoja naše štampe — i to naše napredne štampe — zabilježen je od oslobođenja na ovamo, makar i taj rad, uzevši u cjelinu, trpi od mnogih nedostataka.

Još prije svršetka rata izašla je knjiga Vladimira Dedijera *Partizanske štamparije*, koja je do danas, usprkos nekim propustima, ostala naše temeljno djelo o razvitku štamparija i štampe u toku Narodno-oslobodilačke borbe.

Dalje, ovdje dolazi u obzir i *Građa za bibliografiju o narodno-oslobodilačkoj borbi* (knjige, brošure, listovi, časopisi i bilteni), Beograd 1948. Makar da je to samo »građa« i da je publikacija »štampana kao rukopis«, ne može ni izdaleka zadovoljiti naše potrebe i naučne zahtjeve. Bibliografski su podaci najvećim dijelom nepotpuni, a često nisu ni kritički navedeni, te je znanstvena vrijednost ove Bibliografije minimalna.

Drugačije stoji stvar s bibliografskim radom na narodno-oslobodilačkoj štampi u NR Sloveniji, gdje je već 1945. izašlo u izdanju Slovenskog knjižnog zavoda *Gradivo za bibliografiju slovenskega osvobodilnega tiska* u obradi Dušana Moravca te *Gradivo za bibliografiju slovenskega osvobodilnega tiska* (Slovenski zbornik 1945.), sastavljeno pod redakcijom Jože Udoviča u Znanstvenom institutu Predsjedništva SNOS-a. Slovenija od svih naših republika stoji na prvom mjestu u bibliografskoj obradi štampe iz NOB-e; obje su bibliografije rađene kritički, i ukoliko

* Istovremeno s Hergešićem objavljen je u Zadru 1936 pregled P. Kasandrića *Il giornalismo dalmato dal 1848 al 1860*.

su pojedini podaci bili manjkavi, oni su kasnije dobrim dijelom upotpunjeni u Uredu za informacije NR Slovenije.

Hrvatska i Srbija također su u novije vrijeme dale važne doprinose u proučavanju napredne štampe na svome području.

Već u toku borbe general-major Otmar Kreačić izradio je važan, još neštampan, elaborat o historijatu Centralne tehnike Hrvatske (do konca siječnja 1944.). U dane Drugog kongresa Komunističke partije Hrvatske (studeni 1948.) izašao je zbornik *Naša štampa u borbi za slobodu i izgradnju socijalizma*, a prigodom Trećeg kongresa Narodne omladine Hrvatske (travanj 1949.) objavljen je almanah napredne omladinske štampe u Hrvatskoj pod naslovom *Borbena riječ omladine*.

Zbornik »Naša štampa u borbi za slobodu i izgradnju socijalizma«, koji je izdao Ured za informacije pri Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, obuhvaća razdoblje od posljednjih deset godina, t. j. od formiranja novog Centralnog komiteta KPJ, odnosno od Prvog kongresa do Drugog kongresa KPH (1937.—48.). Naročito dobru stranu ovog zborniku čini bogat ilustrativni materijal s faksimilima listova, letaka, proglasa, knjiga, kao i fotografijama partijskih tehnika i štamparija.

Najpotpunije je u zborniku prikazana štampa NOB-e s mnoštvom podataka i istaknuta njena uloga u mobilizaciji narodnih masa za borbu, raskrinkavanje neprijatelja, pravilno objašnjavanje razvoja situacije u svijetu i kod nas, organiziranje i predvođenje akcija u pozadini. Izostao je prikaz ilegalne štampe, koja je izlazila u većem opsegu za okupac je u Zagrebu, a — kako se ističe u uvodnoj riječi — nedostatan je i materijal iz Moslavine i Pokuplja. Zapisi o štamparijama, koje su posebno obrađene, imaju fragmentarno značenje. Vrijedna je u tome zborniku i »Građa za bibliografiju štampe narodno-oslobodilačke borbe u Hrvatskoj«, rađena s potrebnom naučnom akribijom, što se za bibliografiju listova ne može reći.

Razvoj omladinske štampe, koji je u zborniku »Naša štampa u borbi za slobodu i izgradnju socijalizma« dosta nepotpuno obrađen, prikazan je opširno u almanahu »Borbena riječ omladine«. Ovdje je obuhvaćena napredna omladinska štampa u periodu od gotovo 30 godina, t. j. od osnivanja KPJ i SKOJ-a do danas (1919.—49.). I ova je publikacija dokumentirana s mnoštvom fotografija i originalnih reprodukcija; među ostalim se u njoj nalazi umnožen prvi broj »Omladinskog borca« iz travnja 1942.

Slično kao u Hrvatskoj, objavljen je prigodom Drugog kongresa Komunističke partije Srbije (siječanj 1949.) u izdanju Ureda za informacije NR Srbije zbornik pod naslovom *Napredna štampa u Srbiji 1871.—1949.*, također s bogatim ilustrativnim materijalom. Ovdje je obrađena i napredna radnička štampa iz vremena prije Prvog svjetskog rata (o toj štampi u Hrvatskoj postoje neki podaci u III. knj. Koraćeve »Povjesti Radničkog Pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji«, str. 174.—192, Zagreb, 1933.). Važno je napomenuti, da je neke netočnosti, koje su se pojavile u »Naprednoj štampi u Srbiji«, ispravio Miloš B. Janković u beogradskom »Prosvetnom radniku« od 1. juna 1949. (br. 11).

Za sve ove publikacije važio bi inače, među ostalim, jedan prigovor: da su naime u bibliografskim opisima partijskih izdanja ispuštale oznaku njihova današnjeg lokaliteta; svakako je kod izdanja, koja predstavljaju bibliografski raritet — a takva su većim dijelom naša izdanja iz NOB-e — nužno uvijek označiti, gdje se nalaze.

Važno je još spomenuti, da je već 1946, prigodom pete obljetnice Osvobodilne fronte, preštampano VII. godište *Ljudske pravice* od 1945 (Cankarjeva založba v Ljubljani), a u posebnoj knjizi *Mlada Slovenija* (1943—45), i *Mladina* (1943) (izdanje Mladinske knjige, Ljubljana).

M. H.

Savezna konferencija učitelja, održana 1948., zaključila je, da se izrade *Teze iz narodne povijesti* i tako bar donekle nadomjesti nepostojanje udžbenika. Obradba njihova nije zamišljena u obliku metodskih jedinica nego kao uputa za ispravno tumačenje povijesne materije. Premda se one ograničavaju samo na teme, koje predviđa nastavni plan za osnovne škole, mogu ipak biti od šireg interesa, jer u sažetim formulacijama postavljaju niz problema ili s najnužnijim podacima ispunjavaju praznine u poznavanju povijesti naših pojedinih naroda. One dakle mogu koristiti i nastavnici u srednjim školama. Nije dođue uspjele da se izrade u cijelosti i izdaju kao neke vrste priručnik, ali su dosad izrađene teze izašle u »Savremenoj školi« i tako postale pristupačne javnosti.

Teze za srpsku historiju, koje je izradio Dušan Perović, objelodanjene su 1948. u br. 7—8 i 9—10; one obuhvaćaju teme: Stari Slaveni. Naseljavanje Balkanskog poluostrva. Život Južnih Slavena u novoj postojbini. Pokršćavanje Slavena. Cyril i Metodije. Formiranje Raške i Zete. Srp-

ska feudalna država u doba Nemanjića. Turska osvajanja srpskih zemalja. Kosovski boj. Naši narodi pod turskom vlašću. Prvi i Drugi srpski ustanak (do 1835.). Broj 1 od 1949. donio je *Teze za makedonsku historiju*, koje je izradila jedna komisija stručnjaka u Ministarstvu prosvjete NR Makedonije, a sastoji se od tema: Seljački ustanak Karpoša u Makedoniji 1689.—1690. godine. Goce Delčev. Ilindenski ustanak. Jane Sandanski. Isti broj donosi i *Teme za slovenačku istoriju*, također rad jedne komisije stručnjaka u Ministarstvu prosvjete NR Slovenije, koje se dijelom odnose i na hrvatsku povijest (Gupčeva buna, pučki pokret na Hvaru, francuska vladavina). Sadržaj je teza: Seljački ustanci (prikaz ne prelazi XVI. st.). Ilirske provincije. Kulturne prilike u prvoj polovini XIX. st. kod Slovenaca.

šk.

U nizu knjiga o nacističkoj Njemačkoj, koje su izašle poslije rata (Röpke, Meinecke, Gisevius i dr.), dnevnik Ulricha v. Hassela, pod naslovom »O onoj drugoj Njemačkoj« (»Vom anderen Deutschland«, Beč 1948), interesantan je iz više razloga.

Prvo, Hassel je poznati njemački diplomat, iz onog kruga ljudi, koji su 1944. pokušali, da atentatom na Hitlera sprječavaju katastrofu Njemačke. Službovao je u Genovi, Rimu i Barceloni, kao poslanik u Kopenhagenu i Beogradu, a kao ambasador u Rimu. Kao jedan od mnogih, prišao je nacistima 1933. i do rata objavio niz članaka o raznim političkim problemima i knjigu, s formalne strane, vješto sastavljenih portreta o pojedinim evropskim diplomatima XIX. st., pod naslovom »U vrtlogu vanjske politike« (»Im Wandel der Aussenpolitik«, München 1939), u kojima je pokušao da pruži nacionalsocijalizmu, uz dosta »aristokratske« rezerve, vanjsko-političku argumentaciju, da kasnije, sve više razočaran i gurnut u stranu, pride grupi nezadovoljnika. Pored toga, dnevnik, u formi u kojoj je objavljen, nije bio određen za štampu; pisan u brzini, sadržava brojne zapise o susretima, razgovorima i ljudima iz Hasselova najbližeg kruga. Hassel nije kasnije ispravljao i uljepšavao pojedina poglavlja, već se žurio da ih što prije prebaci preko granice u Švicarsku ili da ih zakopa na imanju u Ebenhausenu. On je za vrijeme rata bio u službi MWT-a (Mitteleuropäischer Wirtschaftstag, organizacija za održavanje ekonomskih veza s Južnim kom), a kasnije »Instituta za proučavanje konjunktura«; zbog toga je često putovao po Evropi, posjećivao pojedine vojne ko-

mandante, imao slobodan pristup u njemačko ministarstvo vanjskih poslova i tako bio u mogućnosti da više vidi i sazna.

U dnevniku, Hassel spominje na više mjesta i Jugoslaviju. Prvi put je spominje u bilješci od 11. XI. 1940.: »Vratio sam se nakon posjete u Brazza iz puta u Beograd i Zagreb. Cjelokupan utisak o Jugoslaviji nepovoljan.« (str. 136) Za odnos kneza Pavla prema Heerenu, njem. poslaniku u Beogradu do 1941., kaže, da je hladan, jer mu Heeren, a osobito njegova žena, (koja je sa Stojadinovićem bila u intimnom odnosu — veli Hassel), ne mogu oprostiti otpuštanje Stojadinovića.

U martu 1941. Hassel ponovno putuje u Beograd i zapisuje razgovor s Pavlom, u kojem ga Pavle »oprezno ispituje« o čvrstoći režima i eventualnom povratku monarhije u Njemačkoj, kao i mogućnosti, da borba Njemačke sa SSSR-om stvori bazu za izmirenje Njemačke sa Zapadom.

Pod 22. III. 1941. bilježi: »Berlin je uputio Beogradu neke vrste ultimatum, u utorak treba potpisati, inače je svršeno« »s jedinstvenom prilikom«. Heeren je danas predao tu prijetnju Cincar-Markoviću, Kulenoviću (!) i knezu Pavlu« (str. 155), a 23. III. 1941.: »Danas je Heeren dobio uputu da saopći ljudima, kako do ponoći treba da jave odluku o pristupu, radi izvršenja potrebnih pripremnih radnja za akt u Belvederu. To je tipična metoda današnjeg vodstva bez ikakvog obzira na psihološke posljedice, i ona bi mogla poslužiti ovdašnjoj vladi, ukoliko se još koleba, kao taktički izgovor (da odluči negativno).« (str. 155)

U Bukureštu ga zatiče vijest o 27. martu, koji je on potpuno pogrešno shvatio kao neku dvorsku revoluciju, a ne pokret širokih narodnih masa, ogorčenih radi izdaje vlade Cvetković-Maček i pristupa Trojnom paktu.

U Budimpešti, 2. IV. 1941., Hassel zapisuje ovo: »Neočekivani susret s Heerenima. Nju sam u svakom slučaju očekivao, jer sam znao da je evakuirana. Ali su i njega pozvali u Berlin »radi po'nošenja izvještaja«. Znatiželjan sam, da li će ga Ribbentrop uopće primiti. Poznata metoda s Welczekom (njemačkim ambasadorom u Parizu do 1939), Eisingerom (poslanikom u Pragu do 1938.) i Dirksonom (njemačkim ambasadorom u Londonu do 1939). Prema pričanju Heerena, ovdje se radi o tipičnom srpskom puču mladih oficira, prvenstveno avijatičara, koji žele rat. Izgrede protiv Nijemaca i njega Berlin jako uveličava, zavravno se dogodilo vrlo malo, i to samo prvog dana protiv »Njemačkog turističkog ureda«, ing. Mosera, i što se njega lično tiče, samo

nekoliko usklika »ua, ua« prilikom vožnje od katedrale Erdmannsdorf (njemački poslanik u Budimpešti do 1941.) priča, da je Hitler već u četvrtak (27. III. 1941.) pozvao Sztojaj-a (mađarskog poslanika u Berlinu), da mu, dajući oduška srdžbi na Jugoslaviju, stavi u izgled najljepša teritorijalna odstupanja. Čak je Rijeku, koja pripada našim osovinskim prijateljima, ponudio kao poslasticu Mađarima: on će već razgovarati s Talijanima.« (str. 158—159) Naskoro zatim slijedi bilješka, dat. Berlin, 10. IV. 1941.: »W. (Weizsäcker, državni sekretar u nacističkom min. vanjskih poslova, prvi pomoćnik ministra do 1943.) potvrđuje, da je Hitler, od časa puča u Beogradu, želio rat, da je pun osвете tražio uništenje i predlagao divlja, neodrživa rješenja jugoslavenskog pitanja uopće: Hrvatska kao mađarski dominion, ali Dalmacija Italiji!« (str. 162) U Ebenhausenu, 2. VIII. 1941., Hassel zapisuje: »A. Westen (njemački industrijalac i ratni zločinac u Celju) posjetio me i priča užasne stvari iz slovenskih krajeva, koji su pripojeni Rajhu. Pošto je Hitler dao parolu da ta zemlja treba da poslane njemačka, stranački gladijatori postupaju na najbrutalniji način sa slovenskim stanovništvom - starosjediocima« (str. 176); a 20. IX. 1941. spominje već »otvoren ustanak u Srbiji« (str. 182).

Hassel niže događaje, ljude i razgovore: sa Schachtom, Weizsäckerom (»Hitler je potpuni manijak, a Ribbentrop djelomični« — veli mu Weizsäcker 1939.!) i drugima, skandale Goebbelsa, zvijs'tva počinjena u Poljskoj, SSSR-u i drugdje: Ribbentropa opisuje kao utjelovljenje neaktičnosti, ludila i samodopadnosti; Göring-a, koji, prema svjedočanstvu Hassela, večera (1943.) u plavom ili ljubičastom kimonu s papučama, podstavljenim krznom, sa zlatnim mačem sa strane, velikim privjeskom oko vrata s dragim kamenim, brojnim prstenjem i opasačem punim dragulja; zatim napada je na Berlin, herojsko napredovanje Crvene armije, traženje izlaza i javljanje ideje o atentatu.

Dnevnik završava s 15. VII. 1944.; 20. juna izvršen je atentat, nekoliko dana kasnije Hassel je uhapšen, osuđen na smrt i smaknut 8. IX. 1944.

B. Krizman

Slavenski komitet Hrvatske izdao je zbirku od sedam članaka Dimitra Vlahova pod naslovom *Kroz historiju makedonskog naroda*, Zagreb 1949, str. 185. To su predavanja, koja je istaknuti makedonski revolucionar održao 1948. u Zagrebu, sa zadaćom da hrvatsku javnost upozna s prošlošću svog naroda.

Pošto je u prvom članku izložio geografski položaj Makedonije i njenu etničku historiju, pri čem s pravom upozorava na podatke iz XVII.—XIX. st. o makedonskoj svijesti »grčkih« učitelja i svećenika, pisac nastoji, da u drugom članku prikaže borbu makedonskog naroda za kulturno, nacionalno i socijalno-ekonomsko oslobođenje sve do kraja XIX. stoljeća. Osobito se zadržao na borbi protiv duhovnog i kulturnog ropstva fanariota. Od polovice XVIII. st. (ukidanje ohridske arhiepiskopije 1767) do 1870 (osnivanje egzarhata) grčki fanarioti porobljavaju kulturno makedonski i bugarski narod preko carigradske patrijaršije. Ali već od kraja XVIII. st. započeo je pokret u eparhijama Skoplja, Štipa i drugih gradova, da se ponovo uvede slavenski jezik u crkvu, postave makedonski episkopi i osnuju škole. Škole sa nastavom na makedonskom jeziku otvaraju se u Krstovu (1815), Štipu (1830), Krivoj Palanci (1835), Skoplju (1835) i t. d. God. 1838 otvorena je makedonska štamparija u Solunu (arhimandrit Teodozije Sinaitski). Osobito je uporna borba bila za eparhije. Od 1829-33 građani su Skoplja otjerali tri grčka metropolita; 1833 novoimenovani metropolit Gavriilo izjavio je, da je makedonskog porijekla. U tu se borbu od konca 50-ih godina (Pariški mir 1856) umiješala katolička propaganda, koju su provodili francuski redovnici sa središtem u Solunu, obećavajući makedonski jezik u školi i crkvi i nacionalno svećenstvo. Žalbe na grčke episkope i njihova istjerivanja nižu se tokom 60-ih godina (Sirumica, Kumanovo, Veles, Bitolj i t. d.). Rusija također intervenira, i sultan je 1870 prisiljen da dopusti osnutak bugarskog egzarhata, koji je bio plod zajedničke borbe Makedonaca i Bugara.

Nosilac otpora bila je makedonska, osobito trgovačka buržoazija, koja se počela razvijati nakon Kučuk-kajnardžijskog mira 1774. Od Lyona do Odese niču kontori makedonskih trgovaca. Slavena i Gka. Stekavši obrazovanje u evropskim kulturnim centrima otpočeli su borbu za kulturnu i političku samostalnost domovine. Nacionalni pokret zahvaća Skoplje, Veles (stovarište robe za Centralnu Evropu), Prilep, Ohrid, Bitolj i Solun. To razdoblje daje istaknute javne radnike: K. Žefarovića (pisca »Stemmatografije«), J. Krčovskog, Kirila Pejčinovića, Neofita Rileskog, Rajka Žinzifova, braću Miladinove, Grigora Pličeva, Jordana Hadži-Konstantinova Džinota.

Povijest makedonskog revolucionarnog pokreta od osnivanja VMRO (1893) do postanka NR Makedonije (1944) pisac prikazuje u trećem članku.

Prilike, u kojima dolazi do stvaranja VMRO jesu: 1) razvitak stranog i domaćeg kapitala (uz prodor strane industrijske robe) i, u vezi s time, propadanje zanatlija i veliko siromašenje seljaka; 2) razvitak svjetskog i balkanskog imperijalizma; 3) formiranje makedonske inteligencije, osobito na solunskoj gimnaziji i vojnoj školi u Sofiji.

Nezadovoljstvo Makedonaca poraslo je osobito nakon oslobođenja Bugarske 1878, jer je prema odredbama Berlinskog ugovora Makedonija ostala pod turskom vlasti. Počinje emigracija u Bugarsku, gdje su uvjeti života bili povoljniji, a počinje i krstarenje ustaničkih četa. Ali organizirani pokret datira tek od 1893, kad je Goce Delčev (1872-1903) osnovao s drugovima Unutrašnju makedonsku revolucionarnu organizaciju (VMRO), kojoj je bio cilj »borba za političku slobodu makedonskog stanovništva i političku autonomiju Makedonije pod zaštitom velikih evropskih država«. Organizacija se brzo širila i nakon što je u početku obuhvatila većinu inteligencije, radnika, zanatlija, trgovaca i svećenika, počela je djelovati i među seljacima. Prilaženje seljaka revolucionarnoj organizaciji bila je posljedica borbe VMRO za direktnu pomoć seljacima u njihovu dnevnom životu (određivanje minimalnih nadnica, smanjivanje veleposjedničkog dijela od žetve, borba protiv bančizma i t. d.). Život seljaka postao je bolji, a VMRO stekla veliki autoritet, postala prava država u državi.

Međutim, ovaj pokret pada u doba imperijalizma, koji se na Balkanu ispojava kao imperijalizam velikih sila i kao »domaći«, balkanski imperijalizam. Vlade Srbije, Grčke, a osobito Bugarske željele su ovladati Makedonijom i u tu svrhu prodrijeti i u sam makedonski pokret. U Bugarskoj vlada i dvor stvaraju 1894 »vrhovizam« (»Vrhovni makedonski komitet«). Vrhovisti istupaju oružano u Makedoniji 1895 i 1902 (Gornjodžumajski »ustanak«), da tako izazovu intervenciju velikih sila. Oba istupa završila su s neuspjehom. Srpska i grčka vlada također se bave organiziranjem terorističkih bandi, potkupljivanjem, suradnjom s turskim vlastima i sl. Sva su ta imperijalistička upletanja kompromitirala ciljeve revolucionarnog pokreta. Ali i velike sile, radi vlastitog interesa, morale su se pozabaviti makedonskim pitanjem. God 1902/3 izradile su projekt reformama, koje su se uglavnom odrazile na reorganizaciji žandarmerije, i sultan ih je prihvatio, ali se stanje nije time nimalo popravilo. Otpočele su stoga rušilačke akcije (na željezničke linije, mostove, banku u Solunu) i sukobi s trupama, koji su u augustu 1903 prerasli u Ilindenski usta-

nak. On je trajao oko tri mjeseca. Turske su snage bile nadmoćne i krvavo su ga ugušile. Ali 12-dnevno postojanje Kruševske narodne republike i druga slavna djela nisu bila beskorisna. U Engleskoj i Francuskoj organizira se pomoć ustancima, materijalna i moralna (osuduj či, na pr. suradnju grčke vlade s Turskom). Osobito je socijalistička i radnička, i uopće progresivna, štampa stala u obranu makedonskog naroda.

God. 1908 mladoturski prevrat uspostavlja ustavni režim u Turskoj; stvoreni su »uvjeti za vođenje borbe na legalnoj bazi u savezu s ostalim narodima Turske, koja je imala da postane demokratska država na federativnim načelima«. Ljevica VMRO pretvara se u Narodnu federativnu stranku, koju su vodili Jane Sandanski, Hristo Černošev, Dimitar Vlahov, Dobri Daskalov i dr. Desnica VMRO postaje legalna stranka pod imenom »Konstitucionni klubovi«, inspirirana imperijalističkom politikom bugarske vlade i dvora. Dok je prva nastavila borbu protiv reakcionarne turske vlasti, balkanskog i svjetskog imperijalizma, druga je poduzimala provokatorske atentate, pripremajući teren za balkanske ratove, t. j. za podjelu Makedonije.

Balkanski ratovi 1912-13, premda je makedonski narod prihvatio s oduševljenjem borbu protiv Turske, donijeli su »novo ropstvo i podjelu Makedonije, što je dovelo do potpunog razaranja makedonske narodne privrede«. Prvi svjetski rat i Versailleški mir nisu izmijenili ovo stanje, ali je utjecaj revolucionarnih pokreta u drugim zemljama, prije svega Oktobarske revolucije, doveo do velikih promjena u metodama borbe makedonskog nacionalno-oslobodilačkog pokreta. Makedonski revolucionari ne razmatraju više makedonsko pitanje odvojeno, već kao »jednu od karika sveopće borbe proletarijata i svih ugnjetenih naroda na Balkanu i u cijelom svijetu protiv imperijalizma«.

Krajem 1918 pristalice VMRO u sereskom revolucionarnom okrugu objavili su deklaraciju protiv imperijalističkog komandanja Balkana, a za balkansku federaciju s Makedonijom kao ravnopravnim članom. U maju 1924 list »Balkanska federacija«, koji je pod redakcijom D. Vlahova izlazio u Beču i kasnije u Frankfurtu na M., donosi manifest makedonskom narodu, koji je sadržavao nova načela VMRO. rezultat dotadanjeg iskustva, t. j. da VMRO »u svojoj revolucionarnoj borbi za slobodu Makedonije može računati samo na najprogresivnije revolucionarne pokrete u Evropi, koji se bore protiv imperijalističke politike svojih vlada, protiv postojećih mirovnih ugovora, za instinsko samoodređenje svojih i tuđih naroda«. Ciljevi su

oslobođenje i ujedinjenje Makedonije i federacija balkanskih demokratskih država. Tako se 1925 stvara Ujed njena unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija, u koju nisu ušli pristalice stare desnice (Protogerov), premda su manifest potpisali. Nova organizacija pristupa odmah radu organiziranjem, štampom, djelovanjem u bugarskom parlamentu i ulaskom u legalnu radničku partiju osnovanu 1927 u Bugarskoj. U Jugoslaviji dolazi do suradnje s progresivnim snagama, u prvom redu s Komunističkom partijom Jugoslavije, i stvara se legalni pokret »Munapok«.

Poslije Hitlerove agresije na Jugoslaviju Vardarsku su Makedoniju okupirali bugarski fašisti. Režim, koji su uveli, brzo je uništio ostatak iluzija o oslobodilačkoj misiji bugarske vlade. Sudjelovanje makedonskog naroda u NOB-i pod vodstvom KPJ počelo je s prvim akcijama u jesen 1941, a krajem 1943 dobilo je općenarodni karakter. Poticaj borbi naroda bile su historijske odluke II. zasjedanja AVNOJA 29. XI. 1943, na osnovi kojih je 2. VIII. 1944 proglašena »slobodna makedonska demokratska država — Narodna Republika Makedonija u nerazrušivom savezu s ostalim narodnim republikama Federativne Narodne Republike Jugoslavije«.

U daljnjim člancima pisac govori napore o stvaranju makedonske nacije i jezika, o napretku u NR Makedoniji (s mnogo statističkih podataka) i o prilikama u Pirinskoj i Egejskoj Makedoniji. On ističe, da je otvaranje škola u XIX. st., u kojima su djeca učila iz udžbenika, pisanih na različitim makedonskim dialektima, pružalo potrebne uvjete za budući književni jezik kao najznačajniji izraz nacionalne svijesti, ali da je ovaj razvitak bio prekinut 70-ih godina, osobito osnivanjem egzarchata i oslobodenjem Bugarske. Pomoću egzarchata i njegovih škola i svoje državne vlasti bugarska je buržoazija proizvodila izrazitu velikobugarsku propagandu, a kako su napori Makedonaca bili tada usmjereni prije svega na borbu s Turskom, težnje za vlastitim kulturnim i nacionalnim razvitkom nisu dolazile do jačeg izražaja. Proces se nastavio tek 50-ih godina XX. st.

J. G.

U vezi s odlukom vlade NR Makedonije, da se osnuje nagrada G. Delčeva za »najbolje znanstvene radove na području nacionalne povijesti makedonskog naroda«. Zemaljski (kasnije Glavni) odbor Narodne fronte za Makedoniju pokrenuo je 1948 svoju *Istorisku biblioteku*. Kao zadaću namijenio joj je izdavanje takvih znanstvenih i publicističkih radova, pa i memoarne građe, koji bi omogućili, da se

proučavanje prošlosti makedonskog naroda što prije oslobodi dosadašnje jednostrane ovisnosti o bugarskoj nauci, često zasićenoj šovinizmom i falsifikatima, i da se popune brojne praznine u tom radu. »Naša povijest i razvoj — kaže se u uvodnoj riječi prvog sveska — ne mogu se svesti samo na povijest i razvoj makedonsko-bugarskih odnosa. To objektivno osromašuje našu prošlost i nije historijski točno. Naš narod nije otok u bugarskom jezeru i na svom razvojnom putu nije izgrađivao svoje odnose samo s Bugarskom i bratskim bugarskim narodom nego i sa svima drugim balkanskim narodima, a u prvom redu s bratskim slavenskim narodima sjeverno od Makedonije«. Stoga treba u radu na makedonskoj povijesti uzimati u obzir i drugu literaturu osim bugarske, osobito srpsku, jer »danas raspolazemo s vrlo malo vlastitih, makedonskih izvora za našu povijest«.

U Istoriskoj biblioteci izašli su dosada ovi prilozi: K. Nikolova *Za makedonskata nacija*, predavanje održano 7. XII. 1946 u Makedonskom naučnom institutu u Sofiji (izuzetno, jer pokretači Biblioteke smatraju suvišnim svaku polemiku o takvim pitanjima); M. H. Vasileva *Značenjeto i mestoto na VMRO (Ob.) i majska manifestacija vo makedonskoto revolucionarno dviženje* zajedno s dokumentarnim materijalom o stvaranju jedinstvene, »objedinjene«, revolucionarne organizacije 1924-25; D. Zografskog *Kruševskata republika*, najznačajnija pojava Pindenskog ustanka 1903; K. Racina *Dragovitskite bogomili*, koji je prikaz poznati pjesnik napisao 1939, ali koji se sačuvao samo na srpskom jeziku, zbog čega se ovdje izdaje u prijevodu, i L. Mojseva studija o *Vasilu Glavinovu, prv propagator na socializmot vo Makedonija* (1949).

J. Š.

U povodu 45-godišnjice Pindenskog ustanka makedonski časopis za ujetnost, nauku i društvena pitanja »Nov den« posvetio je svoj 5. broj 1948 velikom revolucionaru Goce Delčevu i borbi makedonskog naroda protiv Turaka. Posebnu pažnju zaslužuje prilog *Goce Delčev i negotovo vreme*, u kojem Dime Bojanovski-Dize daje jednu od najboljih analiza prilika u Makedoniji potkraj XIX. i u početku XX. stoljeća.

Dok kapitalistički svijet, koji je prešao fazu snažnog razvoja proizvodnih snaga, ulazi u epohu imperijalizma, u Makedoniji pod turskom vlašću dominira još uvijek polufeudalni sistem čiflik-sajbija i čifčija. (Pored čifčija, koji obrađuju begovsku zemlju svojim poljoprivrednim inventarom,

postoje i seljaci, koji su dobili zemlju u zakup, a i sezonske grupe najamnih poljoprivrednih radnika — seljaka.) Trainost i otpornost »turskog azijskog feudalizma« objašnjava se vjekovnom prostom reprodukcijom u ekonomici, naturalnim gospodarstvom, koje ne pruža mogućnosti za razvoj proizvodnih snaga. Uopće je jedna od karakteristika turskog carstva spori tempo u razvoju proizvodnih snaga. Pisac vidi zapreku u »naturalnim plaćanjima i nizu ekonomskih i neekonomskih razloga«, ali ne objašnjava potpuno, koji su to razlozi i kako oni taj razvoj ometaju.

Drugu polovinu XIX. v. označava proboj kapitalizma na Balkan i otvaranje Makedonije međunarodnoj trgovini. Pod utjecajem kapitalističkog načina proizvodnje i razmjene nastaju velike promjene u selu i gradu. Pored prirodno-naturalne proizvodnje na selu stvaraju se postepeno i robni odnosi. Seoski se domaći obrt povezuje s tržištem, koje mu omogućava da otkupi zemlju od propalih begova. Dešava se, da vlasnik najmi za obradbu posjeda i sezonske poljske najamne grupe, te gospodarstvo dobiva kapitalistički karakter, jer proizvodi uveliko za tržište. Osobito uzgajanje industrijskih biljaka — duhan, pamuk, mak i dr., koje se uglavnom izvoze — ubrzava prelaz sela na kapitalističke odnose. Novčana je renta rijetka po ova. Međutim, povećane potrebe gospodara za raskoši i novim industrijskim proizvodima vode do povećane eksploatacije seljaka i zaočtravanja klasnih neprotnosti. Porez, koji se izdaje u zakup, begovi sakupljaju potpuno samovoljno. Kad se tim ekonomskim prilikama doda pojačano socijalnodruštveno ugnjetavanje, nacionalno i vjersko zlostavljanje, te razbojništvo i samosilje silnika i zulumčara, postaje razumljiva spremnost seljaštva, da se bori protiv turskog porobljavanja i postane »masovna baza VMRO«, osnovna materijalna snaga, koja će na svojim leđima ponijeti ustanak. Zanatstvo lokalnog karaktera, koje se u 1. polovini XIX. v. razvilo u gradu do zavidne visine i počelo da »razbija tijesne cehovske okvire«, da prerasta u kapitalistička poduzeća s nekoliko desetina najamnih radnika, uzmiče sada pred konkurencijom jeftine evropske robe. Ali i pored toga, što »feudalni okviri i uvozna trgovina sputavaju proizvodne snage i drže zemlju u ekonomskoj močvari, iz koje vrlo teško niču novi kapitalistički odnosi«, krajem XIX. v. nastaju kapitalistička poduzeća i s njima domaća buržoazija. »Slaba i malobrojna, te unutrašnje nejedinstvena kao klasa, rascijepkana na nacionalno i vjerske grupacije«, makedonska buržoazija nije mogla da organizuje i vodi jednu buržoasko-demokratsku revoluciju. Kao tak-

vog, prvenstveno trgovačkog i lihvarskog kapitalizma nije mogla postojati ni radnička klasa. Ukoliko i postoje neke tvornice po gradovima, radnici su još neiskusni, malobrojni i klasno nesvijesni. »Najborbeniji i najorganiziraniji sloj u nacionalno-revolucionarnom pokretu« bit će uglavnom obrtnici sa svojom esnafskom organizacijom. Evropska industrija ugrožava im opstanak i oni istupaju jedinstveno dajući pokretu, pored Delčeva, niz rukovodilaca VMRO. Unutrašnja Makedonska Revolucionarna Organizacija rađa se i organizira 1893 iz grupica revolucionara, koje djeluju samostalno, po raznim krajevima Makedonije. Duskora, oslanjajući se na seljaštvo, gradske zanatlije, sitne trgovce i većinu inteligencije, postaje općenarodna organizacija. Već 1894 rukovodi njome Delčev organizaciono — uz pomoć svojih drugova Petrova, Toševa, Sandanskog širi po Makedoniji mrežu revolucionarnih organizacija, i ideološki — dajući osnovni idejni pravac organizacije već u prvim točkama ustava VMRO.

»1. Cilj organizacije je, da ujedini u jednu cjelinu sve nezadovoljne elemente u Makedoniji, bez razlike na narodnost, a za izvojevanje potpune političke autonomije.

2. Organizacija se suprotstavlja težnjama za podjelom i osvajanjem Makedonije od bilo koje države«.

Pisac s pravom ističe, da je jedna od zasluga Delčeva i njegovih drugova baš ta, što se rješenje makedonskog pitanja povezalo s borbom protiv imperijalističkih aspiracija balkanskih država prema Makedoniji i time ubrzao proces formiranja makedonske nacije. Osobito je Sofijski dvor nastojao, da kompromitirani egzarhat nadomjesti novim sredstvom svoje politike. Tako se u Sofiji stvara nova organizacija — Vrhovni Komitet. Kad ovom ne uspijeva makedonski narod odvojiti od revolucionarnog pokreta, primjenjuju se dielotvornija, ali podla sredstva podmuklog uvlačenja u organizaciju i njezine izdaje. Zadaća VK bila je, da se stavi na čelo VMRO mjesto njezina Centralnog Komiteta, da rukovodi njome, pokuša je pretvoriti u poslušno oruđe velikobugarske politike ili je sasvim razbije.

U upornoj borbi Delčev i drugovi ne dopuštaju, da organizacija postane običan instrument velikobugarske politike, već učvršćuju dalje organizaciju otvarajući je naprednim ljudima svih nacija i vjera.

Razmimoilaženje i različite ciljeve dviju posebnih organizacija (VMRO i VK) pokazale su najzad i vješto smišljene provokacije bugarske vlade u obliku »ustanka«, u stvari upada iz Bugarske oružanih grupa od nekoliko desetina ljudi, bugarskih oficira, raznih avanturista te nek h

Makedonaca. Ovi »ustanci«, kojima je rezultat bio samo pustošenje makedonskih krajeva od turske vojske, treba da pored ostalog unište vjeru u revolucionarni pokret i misao o uspjehu »unutrašnjeg« ustanka u svijesti makedonskog naroda. Borba između makedonskog revolucionarnog pokreta i vrhovizma postaje sve žešća i ogorčenija; vrhovističke se čete uglavnom ograničavaju na džumajski i petrički kraj. Ta je borba bila »sastavni dio borbe protiv glavnog neprijatelja, ona je bila progresivna i korisna«. Sprečavajući Makedoniju, da se oslobodi i nacionalno osamostali, i VK je objektivno stao na stranu turskog feudalizma.

Ali nedovoljno iskustvo mladih revolucionara i izvjesna kolebljivost u vodstvu VMRO, uvjetovana »klasnim i nacionalnim odnosima i shvaćanjima toga vremena u Makedoniji«, dopuštaju da vrhovistički agenti uđu u VMRO, pa i u njezin CK. Oni preuzimaju vodstvo i donose odluku o preuranjenom ustanku. Predviđaju njegov neuspjeh, ali nastoje da baš time onemoguće VMRO u očima naroda i tako opravdaju eventualnu intervenciju bugarske vojske i okupaciju Makedonije.

Delčev i drugovi poduzimaju praktične mjere za što uspješnije sprovođenje donešene odluke, ali ga vrhovisti izdaju, i on pada u sukobu s turskom vojskom 4. V. 1903. kod sela Banice u serskom okrugu. Mase makedonskog naroda, uvjerenе u svoj uspjeh, dižu se 2. VIII. 1903 (Ilijin dan) na ustanak, kojega revolucionarni demokratizam postizava vrhunac u 12-dnevnoj Kruševskoj Republici; ona je uspostavila narodnu revolucionarnu vlast, ostvarila bratstvo svih nacionalnosti u gradu i izdala proglas turskom radnom stanovništvu, da se pridruži ustanku ili ostane neutralno.

A. Miladinov

U istom broju časopisa »Nov dan« Lj. Lape objelodanjuje *Nekolku pisma od Goce Delčev* s faksimilima nekih njihovih odlomaka. Ne radi se o dosad nepoznatoj građi (pisma Delčeva objelodanio je već Kiril Mirčev), ali su ova četiri pisma iz razdoblja 1895—1902 u mnogom pogledu značajna, i osobito prvo među njima posvjedočuje neobičnu zrelost i ozbiljnost 23-godišnjeg učitelja i revolucionara. Već 1895 Delčev je uvjeren da se Makedonija može osloboditi samo »unutrašnjim ustankom«, ne pojedinačnim pokušajima izazivanja nemira izvana (tada uglavnom Bugarske), koji bi najzad, prema mišljenju nekih, dali poticaj oslobodilačkoj akciji — Rusije. Delčev, međutim nema iluzija o »ruskom tiraninu« i njegovoj pomoći,

kao ni o avanturističkim upadima grupa izvana. Preduvjet uspješnom radu ne vidi samo u oružanim pripremama, u kojima i sam najživlje sudjeluje, nego prije svega u »sistematskoj agitaciji za unutrašnji ustanak«.

J. Š.

V. Novak, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb 1948, str. 1119. Već »daleko prije drugog svjetskog rata« pisac je namjeravao prikazati »sekularni razvoj uloge katoličkog klera u historiji hrvatskog naroda« od početka ilirskog pokreta dalje u tri knjige. U to je vrijeme izradio prvu knjigu (*Magnum tempus*) o značajnom sudjelovanju nižeg svećenstva u razvoju ilirizma, s njegovom kulminacijom 1848/9 u reformnom pokretu. Druga knjiga (*Magnus sacerdos*), koja »nema još svoje završne redakcije« zbog nemogućnosti da se ispitaju sovjetski arhivi s građom o odnosima između Strossmayera i ruskih učenjaka i političara, obuhvaća drugu polovinu XIX. st.; ova se podudara s djelovanjem Strossmayera i njegovih protivnika, osobnih i ideoloških. Potkraj toga razdoblja klerikalizam se »gotovo neopazljivo za velik dio naroda sve određenije uključivao u politička previranja tadašnjeg hrvatskog malograđanskog društva« i najzad 1900 nastupio organizirano na prvom katoličkom kongresu. Njegov razvoj od toga časa, preko zahvaćanja vlasti u vrijeme klerofašističke vladavine, do Oslobođenja predmet je treće knjige, koja je najprije izašla.

Neposredni poticaj za ovo djelo dao je piscu baš udio najvećeg dijela klera u događajima za vrijeme okupacije. »Da bi se pravilno shvatila i ocijenila uloga klerofašizma u vrijeme okupacije, i da bi se vidjela sva vrela, iz kojih je crpao svoje snage, i svi uslovi, pod kojima se on uopće razvijao, odakle su mu dolazili svi mogući poticaji, trebalo ga je obuhvatiti u njegovu širokom rasponu dugog historijskog procesa, od pola vijeka. Tada ovaj njegov kratki, ali najstrahovitiji period, nije neka slučajnost sticaja ratnih okolnosti i obračun za navodne nepravde prošlosti nego kao sistematsko i plansko izvođenje davnih političkih težnji i akcija«. (XIII) Način izlaganja, koji je pisac pri tom upotrebio, sastoji se u što opsežnijoj dokumentaciji; »stoga će se čitalac susresti kroz djelo više s dokumentacijom nego sa samim piscem« (XV), on se »provodi kroz šumu citiranih dokumenata, da bi na kraju sam o svemu mogao donijeti svoj vlastiti sud« (XVI).

Knjiga je podijeljena u XVIII poglavlja (uglavnom s alegorijskim naslovima), od kojih se svega posljednja tri odnose na

razdoblje okupacije; uza sve to obuhvaćaju ona više od polovice čitave knjige (str. 525—1100). Upotrebu knjige olakšava registar imena na kraju (str 1105—1119).
šk.

Brošura I. I. Tkalca »*Croaten, Serben und Magyaren, ihre Verhältnisse zu einander und zu Deutschland*«, koju je on izdao u Beču 1848 pod imenom E. I. Ignjatijewitscha, preštampana je u XVI. knjizi Građe za povijest književ. hrvatske (1948), str. 35—46.

Tu se, u Predgovoru, između ostalog daju i ova objašnjenja o Tkalčevu radu i drugom materijalu, sakupljenom u ovoj knjizi: »Svi ovi spisi objavljuju se kao *dokumenat* o tome, što su neki od poznatijih hrvatskih književnika i javnih radnika mislili u revolucionarnom vrijeme g. 1848 i par godina iza toga. Iz njih se vidi, kako su i bistriji duhovi (kao na pr. I. Tkalac) pokatkad gledali na događaje netočno, no pri tom su držali, da ih upravo oni ispravno tumače. Ali je ipak značajna na pr. Tkalčeva primjedba, da će slavenski narod Jelačića prije objesiti, nego mu dopustiti, da si okalja čast savezom s jednim Windischgrätzom — iako je njegova brošura u velikom dijelu obrana Jelačićeve politike u prvoj fazi revolucije«. (Str. 10) »Pritom je važno istaći, da je brošura datirana 1. rujna 1848. (str. 23. brošure), kad su događaji te važne godine bili i te kako zapleteni pa se neka predviđanja Tkalčeva nisu ispunila.« (str. 11)

Očekivalo bi se, da će pisac predgovora poslije toga iznijeti, na koje događaje je Tkalac gledao netočno i u čemu je ta netočnost, i da će pokazati, koja se Tkalčeva predviđanja nisu ispunila. Ali od svega toga ni u predgovoru, ni u komentarima ne govori se više ništa. Isto tako nije nigdje ništa rečeno ni o tome, na koje događaje je Tkalac pravilno gledao, koja su se njegova predviđanja ispunila, što je pozitivno, značajno u ovoj brošuri. Tkalčeva knjižica preštampana je ovdje bez ikakvih objašnjenja, bez upozorenja na netočnosti, krive podatke, pogrešan prikaz pojedinih ličnosti i pojava. Treba, prije svega, utvrditi osnovnu netočnost Predgovora u ocjeni Jelačićeve uloge u Četrdesetosmoj, Govoreći o Brlićevoj misiji u Parizu, tu se, između ostalog, kaže, da je njegov zadatak bio i taj »da pokuša predočiti francusko javno mišljenje i francuske političare za *politiku, kako ju je vodio Jelačić*« (str. 7). — dok se za Tkalčevu brošuru tvrdi, da je ona »u velikom dijelu obrana *Jelačićeve politike u prvoj*

fazi revolucije« (str. 10, sve podcrtao V. B.).

Stvar međutim stoji tako, da ni u prvom ni u drugom razdoblju revolucije Jelačić nije *vodio* nikakvu politiku, nego su i njega i njegovu politiku *vodili drugi*. U prvoj etapi pokreta, u vrijeme poleta i jačanja revolucionarnih snaga, vode ga pretežno radikalni demokrati; u drugoj, zajedno s prevagom kontrarevolucije, njime će gotovo sasvim ovladati nosioci reakcije. (To, naravno, ne znači, da i u prvom razdoblju revolucije nije s vremena na vrijeme prevladavao utjecaj desnice, kao što će ljevica i u drugoj polovici pokreta uspijeti ponekad da mu nametne svoju politiku.) Bitno je u vezi s time to, da se ni Jelačićeva uloga ni čitav naš četrdesetosmaški pokret ne može pravilno razumjeti, a da se prethodno ne bude na čistu sa činjenicom, da Jelačić ni u jedno doba Četrdesetosme nije vodio samostalnu, svoju vlastitu politiku, nego da je njegova politička djelatnost bila izraz onih utjecaja, koje su na njega (istovremeno ili naizmjenično) vršile s jedne strane napredne, a s druge reakcionarne snage.

Samo tako može se shvatiti velika razlika između »Jelačićeve« politike u prvoj i one u drugoj polovici pokreta, kao i brojne nagle promjene u Jelačićevu zauzimanju stava i unutar pojedinih razdoblja. Pri tom treba naglasiti, da ta politika nije bila uvijek točan odraz onog omjera snaga, koji je u danom trenutku postojao između ljevice i desnice; nosioci kontrarevolucije uspjeli su u drugoj etapi da gotovo sasvim izoliraju Jelačića (upotrebljavajući i policijske mjere) od svakog dodira s predstavnicima demokratskih elemenata i da ga tako potpuno odvoje od njihova utjecaja. Otuda je usprkos neprestanom jačanju demokratskog pokreta u Hrvatskoj u drugoj polovici Četrdesetosme Jelačić tada »vodio« gotovo sasvim kontrarevolucionarnu politiku.

Nema prema tome nikakve kontradikcije između Tkalčeve oštre osude eventualnog Jelačićeva saveza sa Windischgrätzom u budućnosti, — i činjenice, da je Tkalac u velikom dijelu branio »Jelačićevu politiku« u prvoj fazi revolucije; jer u toj fazi se preko Jelačića dobrim dijelom provodi politika naših radikalnih demokrata, politika hrvatskog *narodnog* pokreta, s kojom se je Tkalac slagao, — a »savez« s Windschgrätzom (radit će se zapravo o Jelačićevu podređivanju Windischgrätzu), kada je na početku druge etape do njega došlo, značilo je, da je reakcija

preko Jelačića počela otvoreno ostvarivati svoju protivnarodnu, kontrarevolucionarnu politiku — s kojom se Tkalac ni prije ni poslije njene realizacije nije slagao. Tkalac je dakle branio »Jelačićevu politiku« samo onda i samo dotle, dok je ona, uglavnom, bila izraz narodnog, demokratskog pokreta, a oštro je i unaprijed ustajao protiv Jelačića, koji bi u budućnosti stao na stranu ili u službu austrijske kontrarevolucije, koja je bila oličena u carskom generalu Windischgrätzu, ugušivaču praškoga ustanka u lipnju 1848. Sasvim rijetko će Tkalac u ovoj brošuri odstupiti od ove svoje linije: onda, kada pišući o Jelačićevoj insbruškoj proklamaciji Graničarima, prelazi preko tog njegovog postupka ne osuđujući ga (str. 41) — premda je taj proglas donesen u interesu kontrarevolucije, na očitu i neposrednu intervenciju dvorske kamarile, a protiv narodne volje, izražene u saboru i u Narodnim zahtjevanjima, — i onda, kada pokušava da objasni učešće naših vojnika u talijanskom ratu (str. 45).

Nadalje, do glavnih, presudnih događaja za razvoj revolucije u Podunavlju došlo je tek poslije 1. IX. 1848, i sva teškoća Tkalčeva pisanja baš se i sastojala u tome, što je on davao sudove o učesnicima pokreta prije nego što su se oni na djelu otkrili u pravoj svjetlosti. Izvor velikog dijela netočnosti Tkalčevih nalazi se u činjenici, da on u svojoj brošuri piše o četrdesetosmaškom zbivanju prije nego što su se zbili bitni događaji Četrdesetosme, i da govori o značenju pojedinih pojava i ocjenjuje ulogu pojedinih ličnosti ili na osnovi njihova držanja u prvoj etapi revolucije — bez poznavanja njihove često sasvim nove pa i suprotne uloge u drugoj etapi — ili na osnovi izjava, govora, deklaracija nekih učesnika u prvoj polovici pokreta, a ne na osnovi njihovih djela u drugoj.

Tako je, na primjer, došlo do jedne od najkrupnijih Tkalčevih pogrešaka — do krive ocjene Jelačićeve uloge, za koga se u brošuri između ostalog tvrdi, da je on »čovjek, koji je isto toliko vatren Slaven, koliko valjan oficir, isto toliko slobodouman državnik nove škole koliko opći ljubimac svoga naroda« (str. 37).

Kako je do ovako naopakog suda o Jelačiću mogao da dođe jedan Tkalac? Samo tako, što se u vrijeme, kad on ovo piše, još nisu bile ispoljile Jelačićeve suprotne osobine: njegovo služenje glavnim neprijateljima Slavena, njegova potpuna vojnička nesposobnost, njegovo reakcionarstvo kao jednog od generala kontrarevolucije, i, posljedica svega toga, njegova omrznutost i prezrenost u hrvatskom narodu, koji je,

na početku pokreta, polagao mnogo nade u bana kao »narodnog«, »demokratskog« čovjeka, na osnovi njegovih slavenskih i naprednih fraza i izjava, i na osnovi toga, što je u prvoj etapi bio primoran da slijedi politiku radikalnih demokrata (politiku nepokoravanja carskim odlukama, sazivanja i održavanja sabora, koji je po caru bio zabranjen i proglašen za rebelski i ilegalan, i t. d.).

Drugi izvor netočnosti u Tkalčevoj brošuri sastoji se u njegovu nepoznavanju nekih historijskih činjenica, ili u njegovoj krivoj obaviještenosti o događajima i pojavama, o kojima piše. Treba imati u vidu, da se Tkalac u vrijeme pisanja svoje brošure nalazi u inozemstvu, kuda je otšao nekoliko godina prije 1848. O hrvatskom i srpskom zbivanju Četrdesetosme on je prema tome bio ili neobaviješten, ili posredno, iz druge ruke, i ponajčešće krivo informiran.

Iz tih razloga Tkalac sasvim krivo prikazuje i sadržaj hrvatske »peticije«, i datum njena donošenja, i njenu sudbinu. Peticija t. j. trideset točaka Narodnih zahtjevanja — donesena je 25 a ne 23 marta, kako to Tkalac tvrdi, u njoj se ništa ne govori o Slovacima i Srbima niti se traži uspostavljanje Poljske. »Sudbina peticije poznata je; — piše dalje Tkalac (str. 37) — *Jellasic* je postao *ban* — mađarska vlada morala je to da otpri! Put je bio prokrčen. — U stvari, Jelačić je bio postavljen za bana prije nego što je ova peticija donesena i prije nego što se obrazovala mađarska vlada; naša peticija od trideset točaka naišla je u Beču na negodovanje i bila sa službenog mjesta (sa strane dvora) odbijena; ona nije prokrčila put hrvatskoj stvari, nego je naprotiv hrvatski pokret poslije njene predaje počeo nailaziti na krupne poteškoće i otvoreno neprijateljstvo Beča.

Sasvim netočno — uglavnom prema propagandi, koju vrši protivnička strana preko novina i proglasa — Tkalac govori o sadržaju mađarske agitacije u Hrvatskoj, o posljedicama te agitacije, o uzrocima buna u Hrvatskoj i njihovu prestanku (str. 38—39). Hrvatska reakcija je svim sredstvima nastojala, da seljačke pobune, koje su išle za izvojevanjem socijalnog oslobođenja i potpunim ukidanjem te dalmih odnosa — predstavi kao posljedicu isključivog mađarskog agitiranja, da ih prikaže kao nacionalno neprijateljske pokrete, uperene protiv Hrvata i Slavena; te pobune nisu »smjesta« prestale, bez upotrebe oštrih mjera (Jelačićeva prijekog sud) i t. d.

I o četrdesetosmaškom hrvatskom saboru Tkalac, zbog slabe obaviještenosti, ima sasvim krive predodžbe. Iz njegova pi-

sanja proizlazi, kao da se tu još uvijek radi o sazivanju i zasjedanju starog staleškog sabora, a ne o parlamentu, izabranom po novom izbornom redu, u kome, po prvi put, sudjeluju i predstavnici hrvatskoga puka. Tkalac ništa ne zna o nekim bitnim stvarima u vezi s ovim saborom: o tome, da ga je car zabranio, o carskom komesarstvu Hrabowskoga, o detronizaciji Habsburgovaca i dr.

U potpunoj suprotnosti s historijskim činjenicama prikazan je i Jelačićev posjet Innsbrucku. Nije točno, da je tom prilikom stvarno opozvano Jelačićevo svrgavanje s banske časti, niti da je ova audijencija na austrijskom dvoru urodila Jelačićevim trijumfom. Tada, u drugoj polovici lipnja (audijencija je bila 19. VI.) sve je još ostalo po starom u službenim odnosima cara prema hrvatskom i srpskom pokretu, i Jelačić je zajedno sa Rajačićem naišao u Innsbrucku na potpuni otklon.

Na osnovi jednostranog poznavanja činjenica prikazano je i naše ratovanje u Italiji (str. 45). Tkalac ništa ne zna o onoj borbi, koja se kod nas i u saboru, i preko brošura, novina i letaka, i direktno kod vojske vodi protiv sudjelovanja u talijanskom ratu, — o tome, kako su se od Graničara pa do svih istinskih predstavnika narodnog pokreta kod nas odlučno zauzimali za stvar talijanske revolucije. Tkalcu su nepoznate i posljedice ovakvog stava: neodlaženje naše vojske na talijansko ratište poslije izbijanja revolucije, vraćanje vojnika kući i njihovo masovno dezertiranje sa fronte i t. d.

Tkalac je isto tako neupućen i u vojvođansko zbivanje; činjenice srpskog ustanka ili ne poznaje, ili je netočno obaviješten o njima. Stoga daje krive podatke o bitki kod Karlovaca i njenim posljedicama, o sklopljenom primirju, njegovu datumu i uvjetima (str. 39—40); pogrešno ocjenjuje, nadalje, ulogu patrijarha Rajačića i svećenstva (str. 42); nije u doba ustanka čitavo svećenstvo držalo s narodom, nego samo ono niže, dok je viši kler gotovo po pravilu zauzimao neprijateljsko stanovište prema narodnom pokretu, kod Srba isto onako, kao i kod Hrvata; vođe ustaničke vojske, Stanimirović i Kojić, nisu obješeni bez suđenja (str. 41), nego su 19. VII. 1848. izvedeni pred prijeki sud, što su ga Mađari uveli protiv svih pobunjenika, i srpskih i mađarskih, a zapisi s ovog suđenja predstavljaju veoma značajan izvor za historiju prvih mjeseci srpskoga ustanka. (Oni se čuvaju u Mađarskom Državnom Arhivu u Pešti).

Tkalac je, međutim, u to doba neosporno napredan duh, pa je zato, uza sve nabrojene netočnosti njegove brošure, pravil-

no sudio o mnogim događajima i pojavama, koje je dobro poznao. Ovamo dolazi prije svega njegova pravilna kritika njemačkog i mađarskog liberalizma iz toga vremena (str. 43). Naročito mu je ispravna ocjena mađarske plemićke Batthyányjeve vlade u prvoj etapi pokreta (čiju politiku je u to doba, sve do jeseni 1848. združno pomagao i njen ministar financija Kossuth), koja vlada skriva »pred očima Evrope«, »pod jeftinom maskom liberalizma svoja nastojanja najapsolutnijeg rasnog despotizma« i svoje reakcionarne težnje oko održanja starog stanja (str. 37). — To naravno ne znači, da je Tkalac bio uvijek apsolutni antikošutovac; poznato je njegovo kasnije prijateljstvo prema Kossuthu, koji je, nažalost uglavnom *poslije revolucije*, iz osnova bio promijenio svoju krivu politiku iz vremena 1848/9.

Tkalac je nadalje potpuno u pravu kada daje ocjenu ilirske ljevice i njene uloge prije Četrdesetosme i u revoluciji. Od te opozicije unutar Narodne stranke (nekadašnja Šulek-Kušlanova grupa oko »Branislava«) stvorit će se ubrzo radikalno-demokratska partija, koja će u hrvatskom narodnom pokretu i svojim radom u saboru, i u svojoj štampi, i čitavom svojom naprednom političkom djelatnošću odigrati veoma značajnu ulogu. »Na hrvatskom zemaljskom saboru od 1847. godine razvila se iz redova Narodne, ilirske stranke, koja je još bila začinjena s veoma konzervativnim elementima, jedna mlada opoziciona frakcija, koja je svoja nastojanja na pravoj demokratskoj osnovi upravlja protiv Austrije isto tako kao i protiv mađarizma« (str. 36). Ističući njene zasluge oko uvođenja narodnog jezika kao službenog i bez odobrenja austrijske vlade i kraljevskih sankcija, kao i njenu ulogu preteče novih ideja u predrevoluciono doba Tkalac nastavlja: »Da je njen rad i njeno djelovanje bilo veoma korisno, to su punovažno posvjedočili kasniji događaji« (str. 36).

Pravilno je bilo i Tkalčevo proricanje o tome, kakvo bi ogorčenje i nezadovoljstvo u hrvatskom saboru izazvalo Jelačićevo savezništvo s Windischgrätzom. Otkada je u lipnju 1848. ugušio praški ustanak i rastjerao Slavenski kongres, ovaj general postao je jedna od najomrznutijih ličnosti u Hrvatskoj, a kad se Jelačić podvrgao njegovoj komandi i zajedno s njim napao na bečke revolucionare u listopadu 1848. — pravi nosioci narodnog pokreta počeli su definitivno kidati s Jelačićem.

Pravilan je bio i Tkalčev stav prema njemačkim demokratima (str. 46). Dok je oštro osuđivao lažnu naprednost njemačkih liberala, on je iskreno pozivao na suradnju prave demokrate u Njemačkoj,

uvjeravajući ih u ljubav i privrženost hrvatskog naroda prema njima, i u to, da je njihov cilj isti kao i cilj hrvatskog narodnog pokreta.

Napokon treba upozoriti još na jedan, u našoj historiografiji sve dosad neispitan, dragocjen podatak o tome, kako je već prvih dana ožujka upućen iz Hrvatske u Pariz izaslanik, sa ciljem da se s predstavnicima demokratskih snaga dogovori o podizanju ustanka. Tkalac navodi i početna slova ovog delegata, a pošto se radi o akciji, koja se poduzimala u inozemstvu (o čemu je Tkalac, nalazeći se i sam izvan zemlje, po pravilu bio točno obaviješten), bit će da je ovaj podatak sasvim vjerodostojan. »Kada su, u papir zamotane sunčane zrake, iz Pariza zaszjale nad Hrvatskom, jedna misao je poput električne struje potresla sve glave: s njemačkom Austrijom je svršeno, jedna slavenska zapadna država mora sada nastati, zasnovana na principima demokratsko-nacionalnog federalizma. Već prvih dana ožujka poslan je pouzdan slavenski patriota, C. G. . . . . z u Pariz, da se s privremenom vladom i poljskom demokracijom dogovori, da se istakne jedna ista ideja svih Slavena i da se na jugu i na sjeveru pripremi ustanak«. (str. 36)

V. Bogdanov

Annales de l'Institut français de Zagreb 1945, br. 26—27, na str. 271—279 donose članak R. Maixnera *La propagande anti-autrichienne de Tkalac en 1866*. Autor se osvrće i na Tkalčevo djelo »Jugenderinnerungen aus Kroatien« (1894). Glavnu pažnju posvećuje maloj Tkalčevoj knjizi, upravo brošuri, pod naslovom: *Pitanje austrijsko: kome, kako i kada valja rešiti ga? Poslanica braći Hrvatima i Srbima* (Pariz 1866., str. 94, mala 16°). Poslanicom bavi se autor članka i zato, što smatra, da prema Uspomenama ima »neosporniju dokumentarnu vrijednost«; što ne stoji, osim ukoliko autor time hoće reći, da preciznost formulacija političke brošure ostavlja manje mogućnosti za sumnju, negoli memoari, pisani po sjećanju. — Poslanica je dragocjena jer i danas predstavlja rijetkost: pošiljka od nekoliko tisuća primjeraka, namijenjena Hrvatskoj, propala je zajedno s lađom pri prijelazu preko Jadrana. Maixner je radio na temelju primjerka što se čuva u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu broj 156.637, prevodeći (citati u ovom prikazu, kad nemaju posebne oznake, uzeti su iz ovog primjerka).

Tkalac (rođen 1824. u Karlovcu), koji je, kako sam za sebe kaže (Jugenderinnerungen 357), »o religiji, filozofiji, povijesti i politici, književnosti i društvu« u svojoj

osamnaestoj godini imao precizne pojmove, koji je poznavanje evropskih prilika sticao preko Ruge-ovih novina — »Hallische Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst«, osnovane 1838, i »Deutsche Jahrbücher« 1841. (tu je Marx započeo svoju političku karijeru) — taj kozmopolit i panslavist širokih koncepcija baš zbog takvih svojih shvaćanja i zbog potrebe »da zahvati u prilike svoje domovine« (Jugenderinnerungen 369), nije mogao u prilika, kakve su bile, ni u Hrvatskoj, ni u Srbiji, ni u Beču voditi uspješno borbu protiv vlasti neprijateljske Slavenima. Morao je emigrirati, da bi smio izreći rezultat svojih iskustava i saznanja: Austriju treba revolucijom srušiti.

Takav Tkalac piše Poslanicu (»na Trojičku nedelju 1866.«) u času, kad su uspjesi Prusije u ratu protiv Austrije potakli pruske saveznike Talijane na misao o iskrcavanju na austrijskom primorju i turinski kabinet povezali s emigrantima poljskim, ugarskim i hrvatskim, kako upozorava pisac članka. U takvom momentu, ocijenivši lojalan stav domovine kao prinudan i prema tome lažan, Tkalac iznosi svoje misli: sva bi se evropska »pitanja«, — »njemačko, talijansko, slavensko, istočno« (u originalu zapravo: »nemačko, talijansko, poljsko, ugarsko, istočno«) — riješila, kad Austrija ne bi priječila ostvarenje pravednih težnja naroda. A Austrija, koja je prije svega »nepokretna svojina« habsburške dinastije, ta Austrija i rješnje njenog pitanja zavise »jedino o narodima austrijskim«. Rat u koji je Austrija nepremišljeno ušla, omogućuje da je se bunom sruši, jer »za nas je revolucija jedino spasenje«. Hrvatski sabor treba da zahtijeva povlačenje graničara iz Italije. Taj odlučan zahtjev navest će Austriju da proglašiti u zemlji opasno stanje, a to opet može imati samo jednu, dobru, posljedicu: prizvati pomoć iz Italije, da bi se i Mađarima olakšao jednaki pothvat. Otvorenim otpadu sabora pridružit će se graničari: njih sabor treba da opozove iz Italije. U takvom slučaju osigurano je prijateljstvo Francuske, a Prusija i Italija ne će se zadovoljiti samo teritorijalnim stečevinama, nego će nastojati da razruše Austriju. Rušenje Austrije je stvar opravdana: čim jedna strana ugovor prekrši, ovlašćuje to drugu da ga poreče. (Tkalac donosi u šest točaka načela državnog i međunarodnog prava). Beskoristan je lojalan stav prema Austriji, koja ne priznaje ni usluga; Tkalac podsjeća na četrdesetosmu, kad je Hrvatska »žalibože oružje protivu Ugarske prodigla«. U Austriji napokon ima Nijemaca samo 1/3, rušenje Austrije ne tangira dakle njemačka narodna prava. Što se tiče Talijana, oni bi, ako dođu (Garibaldi na

čelu 10.000 vojnika s namjerom i da brani Italiju i da pruži priliku Srbima i Hrvatima za ustanak, i da na isto potakne Mađare), došli kao neprijatelji one Austrije, koja je uvijek bila neprijateljska Hrvatima i Srbima. Kleveta je, da Talijani namjeravaju oti Dalmaciju i Primorje. Kraj pasivnog stava Hrvata i Srba, Austrija i može biti istjerana iz Italije i Njemačke, ali joj nitko ne će priječiti ekspanziju na Balkan. Tako će biti ugrožena nezavisnost Srbije. A Srbi u sklopu Austrije mogli bi samo stradati; da Austrija zavlada Srbijom, bila bi to zadovoljština samo za one zagrebačke ilirce, koji su izmislili t. zv. jugoslavensku politiku. Tkalac smatra, da je ona »samo novo ime negdašnjeg Ilirizma... Austrijom potajno njegovanog«, na »zastarelim i zaplesnjivilim hartijama« osnovana »pretensija naroda hrvatskog i rimske crkve na hegemoniju nad svim narodima južno-slavenskima«. Zbog političke nemudrosti, ta osnova i nije imala uspjeha. Jer »ne utemeljuju se države na starim hartijama i na 'virtualnim' teritorijalnim tražbinama«, nego onako, kako su učinili Srbi u kneževini. Zato je »jugoslavenska politika zagrebačka« sanjarija. Ona je »i obmana i nepravda prema ostalim narodima jugoslavenskima«, jer »ako narod srpski, hrvatski i bugarski u turskom carstvu ustane, učinit će to za svoju slobodu, a ni za čiju hegemoniju ne svetu...« Zato i ne treba, da se Sibi i Hrvatima unaprijed prepiru o hegemoniji u južnom Slavenstvu, nego treba da u sporazumu ruše zajedničkog neprijatelja. Iz istog razloga potrebno je i sporazumijevanje s Mađarima; s njima se treba izmiriti i prije svega zajednički udariti na Austriju, a tek onda riješiti međusobni spor plebscitom u Međimurju i Primorju. A ako to ne bi uspjelo, treba se podvrći presudi Viktora Emanuela, »na kojega se slobodan narod može bez straha pozvati da mu pravdu odkroji...« Na mjesto Austrije i Turske treba da dođe federacija balkanskih i podunavskih Slavena, Mađara, Rumunja i Grka, a mogli bi im, ako hoće, prići i Poljaci; to je »sasvim nova kombinacija ne samo politička nego i ekonomička od najveće važnosti za budućnost cele Europe«.

Maixner podcrtava nepovoljnu, nerevolucionarnu atmosferu u zemlji u času, kad Tkalac zamišlja ovu kombinaciju, i što je još važnije — neuspjeh Talijana, naglu pobjedu Prusije i još naglje zaključenje mira; sve to nije dopustilo, da se saberu dobrovoljci, austrijski ratni zarobljenici Hrvati i Srbi. A da je postojao plan o akciji s juga, o tome uz Tkalčeva nago- viještanja govori i vijest »Pozora« od 4. VIII. 1866 (u okviru plana o općoj navali

na Austriju, nabačenog u proklamaciji mađarskog emigranta Klapke na Mađare).

Napominjem, da su u članku dvije omaške: datum 14. IV. 1848. na str. 276 treba ispraviti u 14. IV. 1849.; bilješka na str. 279 nije sa strane 174. već 172. »Drugog progona Eugena Kvaternika«.

Lj. Kuntić

Nov značajan prilog upoznavanju naše četrdesetosme predstavlja knjiga sveučilišnog prof. Vase Bogdanova *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49 u svijetlu naše četrdesetosmaške štampe*, koju je Matica Hrvatska izdala 1949. kao prvi svetak svoje Historijske knjižnice. Knjiga se sastoji od dva dijela: rasprave pod naslovom »O nosiocima demokratskog pokreta u Hrvatskoj 1848/49.« (str. 15—98) i izbora različitih priloga »Iz naše četrdesetosmaške štampe« (str. 101—515). Ovim djelovima prethodi Predgovor, a slijede prijevodi stranih tekstova, tumač riječi i pojmova i tumač imena. Valja samo požaliti, što navedeni tumači nisu još opširniji i što su poneki događaji, koji se u odabranim tekstovima spominju, ostali neobjašnjeni.

U svojoj raspravi, koja se većim dijelom i opet sastoji od dokumentarne građe, štampane i arhivske, pisac nastoji dati »samo opći pregled vanjske i unutarnje politike naše četrdesetosmaške ljevice«, prikazati »napadaje na ljevicu« i najzad jeziku »ulogu i značenje«. Politiku ljevice ne iznosi u potpunosti nego svijesno odabire neka važnija pitanja, izlažući ih opširnije, a samo ukratko dod je druga, ne manje značajna, koja dokumentarno obrađuje u djelu »Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49.« (Djela Jugosl. Akademije, knjiga 39, Zagreb 1949.)

Izbor iz napredne štampe 1848/9. obuhvaća »članke, osvrte, dopise i ostale publicističke priloge« iz Gajevih Novina Dalm. Hrv. Slavonskih (do proljeća 1849., dok im je urednik bio B. Šulek), Saborskih novina (koje su izlazile od 6. VI. — 29. VII. 1848.), Kušlanova Prijatelja puka (9. VIII. do 29. XI. 1848.) i Slavenskog Juga (od 6. VIII. 1848. — 11. II. 1850) a nešto materijala potječe i iz glasila radikalnih demokrata u Vojvodini »Napredak«, usko povezanih s hrvatskom ljevicom, i brošure »Opomena i poziv srbskog i hrvatskog naroda k svojim sinovima Graničarima...« iz augusta 1848., koja svakako zaslužuje da bude preštampana u cijelosti.

Tu je građu Bogdanov svrstao, prema osnovnim problemima, u grupe, kojih redosljed odgovara vremenskom slijedu, u kojem su se ova pitanja javljala. To je »odmah na početku« revolucije »pažnja borbi

radničke klase i revolucionarnom gibanju u Evropi; zatim »hrvatska publicistika određuje svoje stajalište prema evropskoj i naročito austrijskoj kontrarevoluciji, razmatra hrvatsko-mađarske odnose, a tek nakon toga prelazi na borbu protiv Jelačića i domaće reakcije, te na rješavanje unutarnjih, društveno-ekonomskih i političkih problema«.

Pisac želi svojom knjigom dokazati, da je »najbitnije, najznačajnije, a ujedno i najpozitivnije« u hrvatskom pokretu 1848/9. »borba hrvatskog puka protiv domaće Jelačićeve reakcije i austrijske kontrarevolucije, odlučno zalaganje naših narodnih masa na strani talijanske, mađarske i evropske revolucije«.

J. Š.

Nicolas Komjáthy, *La juridiction des ban de Croatie et les comitats de Hongrie* (Jurisdikcija hrvatskih banova i mađarske županije). *Revue d'histoire comparée*, XXV, Année 1947, N. S. No. 2, str. 245—251.

Autor je svoju temu odredio ovim riječima: »Mi želimo naročito ispitati važnost utjecaja, što ga je izvršila jurisdikcija hrvatsko-slavonskih banova na razvoj mađarskog plemstva. — A da bismo taj utjecaj odmjerili, najbolje će biti da pribjegnemo historiji kraja zvanog Međumurje (mađ. Muraköz), gdje su naselja Hrvata i Mađara, njihov jezik i njihov teritorij na poseban način izmiješani. Iz oblika naziva mjesta, iz uporednog postojanja oblika hrvatskih i mađarskih, iz datuma njihova prvog spomena može se zaključiti, da su Hrvati i Mađari od samog osnutka mađarskoga kraljevstva, u Međumurju miješano stanovništvo i da to uporedno postojanje seže vjerojatno u epohu arpadovskog osvajanja«.

Moram odmah naglasiti, da se autorovo izlaganje i argumentiranje vrlo teško prati, jer je neodređeno, nejasno i slabo povezano, a pored toga on za ovu krupnu temu upotrebljava svega četiri dokumenta i razrađuje je na svega osam strana.

Pokušat ćemo, da u osnovnim crtama iznesemo njegovu tezu, koliko je to prema njegovim izvođenjima moguće. Ban'ka vlast imala je u početku više personalni, negoli teritorijalni karakter. Ako ispitamo centralističku organizaciju mađarskoga kraljevstva, vidjet ćemo, da je administracija zemlje, bar do Stjepana III. (1161-73), bila više manje nezavisna od teritorijalnog momenta. Bio bi anahronizam, kad bismo za to vrijeme htjeli povezati jurisdikciju bana s nekim strogo određenim teritorij m. To vrijedi, po mišljenju autora, i za vlast župana, tako te on tvrdi (bilj. 2 na str. 247), da sve do Stjepana III. isprave go-

vore općenito o županima, a ne spominju županiju, u kojoj oni vrše svoju službu. Takav je bio položaj bana i župana, kad je vladanje počivalo na ličnoj odluci, autoritetu i osobnoj vlasti kraljevoj, tako te je i vlast bana i župana potjecala iz lične vlasti kraljeve i nalazila se s toga gledišta u neku ruku u ravnoteži. (Ali tvrdnja autora, da se sve do druge polovice XII. v. uz župane ne spominje u izvorima i njihova županija, nije točna. O tom se možemo uvjeriti, ako zagledamo, primjerice, u Kolumanovu diplomu gradu Trogiru od god. 1107 ili u ispravu zagrebačkog biskupa od g. 1154, gdje se uz ime župana spominje i ime njegove županije). Ali, izvodi dalje autor, raspadanjem toga starog političkog režima i socijalnog ustrojstva, koje je počivalo na osobnom autoritetu kralja, prilike su se izmijenile, te se je u XIII. v. formirala zemaljska aristokracija. U isto se vrijeme formirala također vlast hrvaškog bana kao upravnika provincije, t. j. banska vlast dobiva tek tada teritorijalni karakter. Teritorijalno razgraničenje banske vlasti značilo je početak evolucije, koja je dovela do ustavnog odvojenja i relativne nezavisnosti Slavonije. A u času, kad nailazimo na prve tragove primjene banske teritorijalne jurisdikcije u Međumurju t. j. na teritoriju zaladske županije, javljaju se istovremeno i kraljevski servientes, koji teže za tim, da protivno nastojanjima bana sami preuzmu jurisdikciju zaladske županije. Početke organizacije tih servientes regis stavlja autor u XII. v., a dovodi ih u vezu s otporom malih i srednjih posjednika protiv velikih posjednika, koji su ih ugnjetavali (str. 246). A sada, u XIII. v., ti isti servientes daju otpor i banu, koji preuzima (autor govori na str. 245 o »irruption«) u zaladsku županiju s ciljem, da ovdje vrši svoju jurisdikciju.

Dokumenat, koji nam prema mišljenju autora daje o tome podatka, jest isprava od g. 1232 (v. Smič'klas. Codex diplomaticus III, 375—377). Njezin je sadržaj ovaj: Kraljevski servientes zaladske županije pritužili su se kralju, da se na njihovoj teritoriji množe nezakonita djela, a da su suci, od kojih bi se mogla očekivati zaštita i pravedna presuda, daleko. Zato su oni zatražili od kralja, da sami vrše pravdu na svom teritoriju. Primivši od kralja to ovlaštenje sastali su se 1232 u Kehidi (kod Smič'kilasa: Ketud), gdje su imali da riješe tužbu, koju je vesprinski biskup podigao protiv bana Attyuza (kod Smič'kilasa: Oguz), koji je zaposjao jednu njegovu zemlju među Dravom i Murom nasuprot varaždinske luke. Pošto ban nije pristupio suđenju, niti je poslao svjedoke, koji bi svjedočili u njegovu korist, servientes su odlučili, da se biskup uvede u posjed spor-

nog dobra, no ban se je tome odupro, iako se je ranije prisegom obvezao, da će se pokoriti pravorijeku, što će ga servientes donijeti. Ne razumijemo, kako je autor ovu ispravu mogao dovesti u vezu s pitanjem banske jurisdikcije i presizanjem bana u poslove zaladske županije. Ta ban nije u toj ispravi ništa drugo nego tužena stranka; njega tuži vesprimski biskup, da je zaposjeo neku njegovu zemlju, a ban, naprotiv, tvrdi, da je ta zemlja njegova i da mu pripada po baštinskom pravu (*quod eadem terra esset terra sua hereditaria et iure hereditario eam possideret*). Ovu je činjenicu autor ili previdio ili prešutio. Ne radi se dakle o jurisdikciji bana, već o jurisdikciji nad osobom, koja je u tom sporu slučajno ban. A iz takvih je premisa nemoguće izvesti, da je upravo ban s presizanjem svoje jurisdikcije utjecao na razvoj mađarske plemićke autonomne županije ili da je bar ubrzao ritam njenog razvoja, kako kaže autor na kraju svog članka.

Ali možda piscu i nije bilo do toga, da to dokaže ili učini vjerojatnim. Čini se, da je u stvari njegova tema probandi bila druga. To bismo mogli naslutiti iz ovih njegovih riječi: »U međumurskom procesu od g. 1232 došao je do izraza duh mađarskih ustanova. Način, kako su postupali servientes regis zaladske županije, kako su oni presuđivali pravne sporove, u očitoj je protivštini sa shvaćanjem (kojim? M. K.) slavonskog plemstva, tako da iz svega ovog možemo zaključiti, da Međumurje, na teritorij kojega se odnosi ovaj prvi dokumenat političkih i socijalnih borba u vrijeme feudalnog preobražavanja u XIII. v., nije nikako moglo pripadati Slavoniji, već jedino zaladskoj županiji.« S obzirom na to držimo, da nije potrebno upuštati se u kritiku drugih pogrešnih i nejasnih autorovih tvrdjenja.

Marko Kostrenčić

Pitanja književnog jezika, pravopisa, pje- ničkih oblika i uzora, koja je rijšavala hrvatska preporodna generacija polazući temelje za novu hrvatsku književnost, prelaze u mnogom uski okvir književne povijesti. Na tim se pitanjima pr. je svega razvijala narodna svijest, oblikovala ideologija hrvatskoga narodnog preporoda. Bez njihova dobrog poznavanja ne može se razumjeti ni značenje preporodnog razdoblja u historijskom razvoju hrvatskog naroda, a donekle i drugih južnih Slavena, ukoliko su se i oni morali obračunati s kulturnom koncepcijom ilirizma. Sva su ta pitanja imala izrazito političko značenje, bila u mnogome samo različiti oblici pot-

puno neknjiževnih, političkih nastojanja. Prema tome, svaki novi prilog s toga područja zavrijeduje punu pažnju naše historijske nauke.

Jedno od nesumnjivo značajnijih među spomenutim pitanjima odnosi se na »dubrovački tradicionalizam« naše preporodne književnosti. O borbi, koju je Stanko Vraz vodio protiv dubrovačke književnosti kao uzora za novu narodnu literaturu, i u daljnjoj konsekvenciji za realistički pravac uopće, raspravlja sveuč. prof. F. Petré u prilogu *Začetak boja za realistično smer u hrvatski književnosti* (Godišen zbornik I. Filozofskog fakulteta u Skoplju, 1948, str. 19—52). Pisac promatra ovu borbu pod vidom općenite demokratizacije preporodnog pokreta; u tom je pogledu Vrazovo gledište bilo doista »narodskije«, demokratičnije. Uza sve to ne previda, da je Vraz, pod panslavenskim utjecajem, shvaćao »narodnost sasvim apstraktno, bez veze s materijalnim životom puka«, da mu je njegov »idealistički pogled zatvarao oči pred socijalnim pitanjima i konkretnim životom puka«, da nije imao razumijevanja za građanski liberalizam, koji je tada znač. o historijsku nužnost i napredak. »Nedostaje mu ono posljednje, a to je za nj osobito značajno: napuštanje osamljenih pozicija i povezivanje s naprednim snagama novoga građanstva, protest proti svakom političkom zatiranju od strane apsolutizma i socijalnom iskorištavanju od strane feudalizma, preuzimanje aktivne borbe u društvu.« (42) J. Š.

Najnovija (41.) knjiga Starina, koju je god. 1948 izdala Jugosl. Akademija znanosti i umjetnosti, a uredili akademici Antun Barac i Grga Novak (str. 1—237), donosi uglavnom historijske priloge; M. Deanović prikazuje u prilogu *Frano Dživa Gundulića i njegov put u Moskvu 1655 g.* (str. 7—61) život i put u Moskvu najstarijeg sina slavnog pjesnika Ivana Gundulića i objelodanjuje njegov, dosad nepoznat, dnevnik s toga putovanja, koji je uz Križanićeve zapise o Rusiji jedino neposredno svjedočanstvo jednog Hrvata suvremenika o Rusiji XVII. st.; sam život F. G-a nije od velike važnosti. Nije se samo put u Rusiju kretao u granicama određene mu funkcije i skućenog interesa austrijskog oficira, kako kaže Deanović, nego je i čitav njegov život pokretala samo želja za što većom karijerom. Kao pravi kondotiere daje se u službu onoga koji mu obećaje veću službu i čast. Pošto je napokon izabrao Austriju, on ostaje u Beču, sve se više udaljuje od života rod-noga grada i svoje porodice, postaje stranac, koji često s prezirom gleda na mali

svijet, koji je u domovini ostavio. Dotjeravši konačno do maršala, umire u Beču 1700.

Posebnoj delegaciji, koju je bečki dvor 1655 poslao u Moskvu, a koje je članom bio i G. kao zapovjednik vojničke pratnje, bila je povjerena zadaća, da posreduje mir između Poljaka i Rusa. G. je svoj dnevnik, koji je bio sasvim privatnoga karaktera vodio na talijanskom jeziku i tek je ona mjesta, koja je smatrao neprikladnima za strance, pisao dubrovačkim dijalektom.

Dnevnik nije od većeg značenja, »jer je pisan na brzu ruku, u vrijeme samog putovanja, jedino zato da sačuva uspomene na neke interesantne doživljaje« (str. 30). Možda je interesantan jedino zbog toga, što u svojoj iskrenoj primitivnosti daje sliku carskog dvora. Iako je G. u toj delegaciji bio samo pratnja, ipak se, zahvaljujući svome materinskom jeziku, znatno više približio caru Alkseju nego druga dvojica poslanika. Kad su se ovi za svečane gozbe napili do besvijesti, car se povjerava G-u, te oni dugo razgovaraju — Gundulić »sue mojem iesikom narauniem, a Zar suoiem« (str. 46). Car je doduše uvjeravao G-a, da je njegova ljubav prema caru Ferdinandu bratska, ali je poslanstvo moralo napustiti Rusiju neobavljena posla.

U sljedeća tri priloga tematika je povezana. To su dva priloga *P. Butorca: Pisma ruskog admirala Matije Zmajevića* (str. 61—85) i *Četiri pisma nadbiskupa Vicka Zmajevića* (str. 85—99), te *A. Miloševića: Prilog povijesti admirala Mata Zmajevića* (str. 101—109).

Prvi prilog sadržava trinaest pisama, originala ili prepisa ruskog admirala, rodom Peraštanina, Matije Zmajevića. Butorac smatra, da baš zbog njihova nepoznavanja, uloga, koju je Zmajević odigrao kao zapovjednik ruske flote na Baltiku u velikom sjevernom ratu (1700—1721), nije bila dovoljno cijenjena. Matija Zmajević mora emigrirati radi učestvovanja u jednom umorstvu (1709), postaje prognanik, nakon mnogih peripetija stupa u službu Petra Velikoga i postizava admiralsku čast 1727.

Pisma iz Dubrovnika i Carigrada odnose isključivo na privatni život Z-a; neka od njih prikazuju teško stanje prognanika, pa i život u carigradskoj tamnici, u kojoj je Z. bio zatvoren s ruskim poklisarom Tolstojem. U domovini je ostavio porodicu, i premda je svako pismo ispunjeno savjetima, brigom, a i nadom da će se jednom povratiti svojima, nije ih više nikada ugledao. Njegova karijera počinje u Karlstadtu, gdje se sastaje s Petrom Velikim; nakon dvosatnog ispitivanja iz nautike, Petar ga

šalje na Baltik, gdje može izabrati lađu, koju hoće, i urediti je kako sam hoće. Došavši na Baltik organizuje flotu i postizava znatne uspjehe u ratu protiv Šveda. Doživljava i smrt Petrovu, te u posljednjem pismu opisuje njegov pokop. Iako doživljava ogromne uspjehe, te su ruske pobjede na moru postignute samo njegovom zaslugom, ipak ne može zaboraviti rodni kraj; sva njegova pisma svjedoče o pokušajima i nadama, da će posljednje dane provesti u domovini.

U drugom prilogu Butorac objelodanjuje pisma Matijina brata Vicka, koji je vrlo dobro poznao prilike kršćana pod turskom vlašću, zbog čega je i bio kao barski biskup imenovan i apostolskim vizitatorom za Albaniju, Srbiju i Makedoniju. Vršeći tu čast on je razvio znatnu djelatnost na kulturnom i političkom polju, a nastavio ju je i onda kad je postao nadbiskup u Zadru.

Među pismima ističu se opširan naputak novome vikaru nominalne carigradske patrijaršije R. Gallaniju i izvještaj Kongregaciji Propagande u Rimu o crkvenim prilikama u Albaniji.

U Butorčevoj ocjeni obojice Peraštana ima nesumnjivo mnogo lokalnog patriotizma. Matiju proglašava »jednim od najslavnijih, ako i nije najslavniji, predstavnikom vjekovnih pomorskih tradicija hrvatskog naroda«, a Vicka stavlja »među najistaknutije ličnosti hrvatskoga naroda u 18 vijeku«; taj »najveći Bokalj u prošlim vremenima pokazao se u teoriji, a još više u praksi, najizrazitijim predstavnikom osnovnih smjernica Štrosmajerove ideologije« (1).

Treći je prilog ovjerovljeni prepis kodicila (dodatak oporuci) Matije Z-a, pisan u Tavrovu 10. XII. 1732, i ovjerovljeni prepis njegove oporuke od 7. III. 1730, također pisan iz Tavrova. Milošević donosi prepis kodicila u cijelosti, a iz oporuke samo neke odredbe. Oba dokumenta nisu ni malo značajna, tek oporuke kao tolike druge prije njih.

Kako se već iz naslova vidi Butorac i Milošević nisu se složili u Z-ovu imenu; jedan ga naziva Matijom, drugi Matom. Butorac je u noti 1 na str. 61 upozorio na to razlikovanje i svoje mišljenje dovoljno argumentirao.

Posljednji je prilog *Razgrabljene stvari grofa Petra Zrinskoga i Franje Krsta Frankopana i njihovih pristaša* (str. 159—237) od E. Laszowskog. Štampani dokumenti potječu iz arhiva ratnog ministarstva u Beču, a podijeljeni su u dvije skupine: I. popis razgrabljenih predmeta i II. nalozi Leopolda i dvorskog ratnog vijeća za provođenje istrage i postupka protiv otimača.

Prva je skupina od neprocjenjive važnosti zbog svoga iscrpnog sadržaja. Kako otimači nisu prestajali s pljačkom vjerojatno tako dugo, dok nije inventar dotične kuće, dvora i t. d. bio potpuno iscrpljen, dokumenti pružaju djelomičnu sliku i o imanju Zrinskih, Frankopana i Bukovačkog. Neprijateljstvo između porodica Zrinskih i Erdödy dolazi u njima jasno do izražaja. Nikoli Erdödyju pružila se napokon prilika, da se osveti Zrinskima, i on doista pljačka nemilosrdno sve, do čega je došao. Ispražnjuje potpuno kuću Zrinskoga u Zagrebu, iz dvora u šestinama izvlači stoku i živež, ispražnjuje podrum, kida dapače i brave iz vratiju, a iz trgovine (*officina mercatoria*) odnosi robu u vrijednosti od oko 1400 f., što je za ono doba ogromna svota; no nije se zaustavio na imanjima Zrinskih, nego je posegnuo i za stvarima Bukovačkog. Kako je ovaj prije odlaska u Tursku pohranio kod svoje sestre škrinju punu novaca i dragocjenosti u vrijednosti od 7000—8000 f., a ona je istu škrinju zbog veće sigurnosti dala prenijeti u samostan kapucina, Erdödy je bez ustezanja oduzeo i škrinju i novac kapucinima. Isto je tako opustošio imanja Bukovačkoga: Turan ili Volavlje i Lomnicu u Turopolju. Pri tom su mu obilno pomagali turopoljski plemići, koji su čak i seljacima Bukovačkoga otimali vino, stoku i t. d.

Dok je N. Erdödy gotovo jedini od domaćeg plemstva iskoristio pogibiju Zrinskog i njegovih pristaša, dotle se među krajiškim generalima i kapetanima našao veći broj otimača. Svojom se gramzljivošću osobito ističu grofovi Ernest i Sigmund Paradeyser, koji su opljačkali Vinodol i Gorski Kotar, a Breimer, Spankau i Lesli harače po Međimurju (Legrad, Čakovec i dr.); ni oni, kao ni njihovi ljudi ne štede seljake.

Istu sudbinu doživljavaju imanja Frana Frankopana. Karlovački časnik barun Sauer pljačka Ozalj, a Ribnik i Medvedgrad pljačkali su svi, koji su stigli. Popis je razgrubljenih stvari vodio djelomično čazmanski kaptol, a kao svjedoci su obično fungirali i bivši činovnici na posjedima Zrinskih i Frankopana. Da li su oni pretjerivali u davanju podataka istraživačima (možda nisu sami imali čistu savjest — ozaljski ključar Kraljić priznaje, da je prisvojio 8 kablova vina, a »hofmeisterinae« Barbari Dahutović dao 12 kablova!), — ne znamo, ali činjenica je, da gen. Herberstein, kojemu je povjeren postupak protiv otimača, neće priznati rezultate istrage. On ih proglašava izmišljotinama i tvrdi, da »die bey gefüegte annotationes (t. j. popisi razgrubljenih stvari) niemals authentisch befündtlich, sondern nuhr durch

missgünstige und neidthaffte Crobaten mehrers ersünnen als mit fundament angebracht wordten...« (str. 234). On vrlo lako nalazi opravdanje za odnešeno vino, kruh i t. d. »Quia non de solo pane vivit homo«, bilo je potrebno, da se »landknecht« nagrade za otimačinu. Prema štampanim dokumentima ne znamo, je li komora došla ikada u posjed razgrubljenih stvari i je li pljačka ostala nekažnjena, jer je ratno vijeće predalo Herbersteinove izvještaje kralju i pozvalo tek Paradeysera, kao glavnog krivca, da preda prisvojene stvari (to je posljednji dokument od 27. V. 1672).

N. Klaić-Tarnovski

U sovjetskoj je nauci, osim Dacjuka (up. recenziju M. Kombola u ovoj svesci »Historijskog zbornika«), dosad samo V. I. Pičeta posvetio više pažnje pojavi Jurja Križanića. U Slavjanskom sborniku 1947 objelodanio je prilog *Jurij Križanić i njegova odnošenja k ruskomu gosudarstvu* (str. 202—240), koji je 1948 izašao u prijevodu u Slavenskom bratstvu (br. 4—5).

Pičeta je s razlogom ocijenio osnovnu tezu Dacjuka kao netočnu (up. Historijski zbornik I, 1948, str. 295), i premda u svom prilogu ne govori o Križanićevim pogledima uopće nego samo o njegovu odnosu prema ruskoj državi, ipak ga je sama tema prisilila da bar u glavnim crtama iznese svoje mišljenje o Križaniću i njegovu odnosu prema slavenskoj misli. Polazeći s gledišta, da se nesklad u Križanićevim djelima, koja su nastala u Rusiji i izvan nje, ne može objasniti njegovom neiskrenošću nego samo »analizom njegovih pogleda i sudova, razmotrenih u kronološkom slijedu«, Pičeta misli, da je do 1658 »u središtu njegova interesa... — misija u Moskvu, a slavenska ideja ostaje u sjeni« (str. 212). Poslije 1658 ta ideja postaje »osnova njegova svjetovnog nazora«, i Križanić se, prema mišljenju Pičetinu, »u nizu načelnih pitanja razilazi s Rimom« (str. 212). To su: odnos prema pravoslavlju, koji Križanić »smatra jednom od potpora ruskoga državnog poretka«, prema isusovcima kao nesavjesnim učiteljima mladeži i prema kraljevskoj vlasti, koju Križanić smatra neovisnom o papi; nadalje ocjena crkvenog raskola kao isključive posljedice suparništva među Rimom i Carigradom, osuda zloporaba na strani katoličkog klera i shvaćanje unije kao potpunog spajanja, ne podvrgavanja pravoslavne crkve katoličkoj. Na osnovi ovih Križanićevih pogleda Pičeta izvodi ovaj zaključak: »Imamo dakle potpuno pravo ustvrditi, da je ideja crkvene unije bila za Križanića u moskovskom razdoblju njegova života etapa, koju je već prešao. Ona je

ustupila mjesto ideji o slavenskom jedinstvu, o razvitku slavenskog preporoda i samospoznajek. Međutim, ta se ideja praktički svodila na to, da reformirana ruska država — u odnosu prema svima slavenskim narodima osim poljskoga — »podigne njihovu kulturu, sačuva im jezik i tako pomogne narodno buđenje Slavena« (239).

U ocjeni Križanićevih pogleda o ruskoj državi Pičeta napušta svoje ranije mišljenje, da je Križanić jedan od preteča »prosvjećenog apsolutizma«, i konstatira, da je »ekonomska politika carske vlade u XVII. st. u biti već provodila mnoge od mjera, koje Križanić predlaže«. Štaviše, gledašte je Križanića prema Rusiji njegova vremena u osnovi netočno; »za Rusku državu XVII. st. nije bio značajan zastoj, nego pokret« (240).

Pičeta, prema tome, pristaje u biti uz mišljenje Valdenberga (1912), ali premda ne poriče, da je Križanić ostao vjeran katolicizmu kao »sistemu religioznih vjerovanja, koji je bio stran agresiji Kongregacije za širenje vjere« (212), ipak se donekle približava tezi Dacjuka tvrdeći — bez dovoljne podloge i argumentacije — da taj Križanićev katolicizam »nije više bio ortodoksan« (212) i da su od vremena njegova dolaska u Rusiju »misionarski ciljevi — pripadali prošlosti« (213). U tom je pogledu drugi Dacjukov recenzent A. Goldberg (up. Djelo I, 1948, str. 376) s punim pravom istakao, da se ideja crkvenog jedinstva ne može u Križanićevim pogledima odvojiti od njegove slavenske ideje.

Dobra je, najzad, konstatacija Pičete, da »Križanić uvijek stoji na tlu konkretne činjenice«, ali se ona »preloma u prizmi određenog historijsko-filozofskog nazora na svijet«, koji se nazor u njemu »ne jednom podvaja«, ukoliko se Križanić-historik nije mogao osloboditi filozofije, koju mu je nametnuo Križanić-bogoslov...« (str. 209 do 210). J. Š.

Pod naslovom *Prilog kon istorijata na borbite na našiot narod vo 16 i početokot na 17 vek protiv turskata vlast* (Nov den IV, Skopje 1948, br. 5, str. 26—39) nastavnik nacionalne povijesti na Filozofskom fakultetu u Skoplju Ljuben Lape prikazuje na osnovi objavljene izvorne građe promjene u životu makedonskog naroda od sredine XVI. st. i prve aktivne izražaje njegova nezadovoljstva s turskom vlasti. On konstatira, da se u vezi s »promjenama u osnovi proizvodnje, osobito u raspodjeli proizvodnih sredstava« mijenjaju tada i proizvodni odnosi između spahija i njima podložnih seljaka. S pojačanom eksploatacijom seljaka pooštra-

vaju se protivurječja turskoga feudalnog sistema, i klasni sukobi postaju sve češći. Doba je to općenitog opadanja carstva, malaksanja njegove vojničke snage, unutrašnjeg rastrojstva.

Otpor makedonskog naroda, kao i drugih od Turaka pritješnenih naroda, očituje se najprije u obliku hajdučije; prvi sačuvani podatak o njoj kao masovnijoj pojavi odnosi se na morihovska sela u prilepskoj nahiji. Turske se vlasti 1565 ozbiljno brinu za poremećeni »red i mir među kaurima u spomenutoj nahiji«; »razbojnicima«, među kojima se poimenično navode i dva seoska popa, uspjeli su da pobune neka sela. Daljnji tok događaja, međutim, nije poznat. Novi oblici otpora pojavljuju se u vezi s turskim porazom pod Siskom 1593 i široko zasnovanom akcijom među kršćanima za vrijeme austrijsko-turskog rata, koji je tim povodom izbio. Ima sačuvanih vijesti o više emisara iz Makedonije, koji su tražili pomoć na Zapadu, a 1596 je i sam ohridski arhiepiskop Atanasije započeo svoja dugogodišnja i uzaludna lutanja po stranim dvorovima, nakon što je — prema njegovu izričitom tvrđenju 1615 — njihova pasivnost već dva puta spriječila izbijanje organizovanog ustanka u Makedoniji.

J. Š.

U XXI. godištu (1945) poznate londonske »The Slavonic and East European Review«, koja je tada zbog rata izlazila u USA (zbog toga: American Series II.), Nikola Mirković (bivši asistent beogradskog pravnog fakulteta, za vrijeme rata u USA, poginuo 1944 kod Visa), štampao je članak *Ragusa and the Portuguese Spice Trade* (Dubrovnik i portugalska trgovina mirodijama).^{*} U bilješci na početku saopćava, da se bavi istraživanjem uloge Dubrovnika u vrijeme »trgovačke revolucije«, i to osobito u: 1) Španjolskoj i Americi; 2) Engleskoj i Nizozemskoj; 3) Levantu i Istočnoj Indiji. Historičari Dubrovnika najviše su se bavili njegovim odnosima s Italijom i balkanskim zaleđem, a zanemarili ostale veze. Međutim, 1540—1570 Dubrovnik dominira u Levantu i na levantskom putu za Indiju, a 1580—1620 na Atlantiku. Štampani članak iznosi samo dio autorovih rezultata.

Prema mišljenju autora potrebno je izvršiti nekoliko važnih revizija u ekonomsko-historijskoj slici XVI. i XVII. st.; jedna se od njih odnosi na ulogu Mediterana u »trgovačkoj revoluciji«. Istina je, da se centar svjetske trgovine pomakao tada na Atlantik, ali su neki dijelovi Mediterana kroz čitavo XVI. st. zadržali svoje pozicije, među ostalima i dubrovačka republika. »Može se procijeniti, da je Dubrovnik

imao treću po veličini flotu velikih ocean-
skih brodova (iznad 300 tona) u periodu
između španjolskog osvajanja Portugala
(1580) i 1610 ili 1618 (pomorska ekspedi-
cija Petra Girona u Jadran). Trećina je
španjolske ratne flote u Oceanu 1588—1640
bila sastavljena iz dubrovačkih »Squadre
dell' Indie« i »Squadre dell' (sic) Mar Oce-
ano«. Dubrovčani su ih izgradili, opremili
ljudima i imali nad njima komandu.

Pitanje t. zv. portugalskog monopola
(nakon otkrića i osvajanja 1498—1502) za-
visi od rješenja pitanja, što se dogodilo s
trgovinom po starim levantskim putovima.
O tome je već F. C. Lane u »American
Historical Review« (april 1940) napisao
članak »The Mediterranean Spice Trade«,
a Mirković ga dopunjava gradom, koja se
tiče osobito Dubrovnika i Venecije. Nji-
hova trgovina nije u XVI. st. prestala, već
se i proširila: od levantskih luka Aleksan-
drije, Tripolisa. Bjeruta do Goa, Malake,
Batavije, t. j. baš u vrijeme tobožnjeg por-
tugalskog monopola. Venecija je smjesta
reagirala na portugalska otkrića novog puta
u Indiju. G. 1501—1505 njezini ambasadori
nagovaraju mamelučkog sultana u Kairu,
da istjera Portugalce iz Indije, 1507—1508
organizirana je pomorska ekspedicija kroz
Crveno more u Indijski ocean, ali bez us-
pjeha. Drvo za brodove, dovezeno iz Dal-
macije u Aleksandriju, prevozilo se Nilom
do Kaira, odatle u Suez, gdje su mletački
graditelji izgradili brodove. Venecija je
nastavljala s trgovinom; fondachi su joj u
Aleksandriji i Tripolisu. Kad su Turci
osvojili mamelučke zemlje (Siriju 1516,
Egipat 1517), mletačka se trgovina samo
na čas prekinula. Turci su doskoka obno-
vili stare ugovore, i trgovina se nastavila.
Ali je od 1537-40 Veneciju, zbog njena rata
s Turskom (Sv. Liga), istisnuo Dubrovnik i
stupio u konkurenciju s Portugalom. U sa-
moj Goi postojala je dubrovačka kolonija
Sao Braz (Sv. Blaž, t. j. Sv. Vlaho).

Dubrovačke veze s Levantom datiraju
od XI. st. i križarskih ratova. U XIV. i
XV. st., usporedo s porastom političke
anarhije na Balkanu, dubrovački se po-
slovi sve više prenose preko mora. Polo-
vicom XV. st. već su dubrovački brodovi
u Atlantiku (Engleska, Flandrija). Nakon
istjerivanja Venecije i Genove iz Crnog
mora, jedina kršćanska država, koja trgu-
je s Moldavijom i Tatarijom, ostaje Du-
brovnik. Brzo prilagodivanje turskoj vla-
sti u Levantu bio je najvažniji uzrok du-
brovačkog uspjeha u trgovini i plovidbi za
vrijeme »trgovačke revolucije«. Dubrovnik
je vjerojatno prva kršćanska »nacija«,
koja je uspostavila stalne trgovačke odno-
se s Osmanlijama, ali je u dobrim odnosi-
ma i s papom i Španjolskom. G. 1510 sklo-

pio je kapitulacije s mamelučkim sulta-
nom. Dotad je dubrovačka trgovina dopi-
rala samo do luka (Aleksandrija), a dalje
su robu prenosili muslimanski trgovci:
otada Dubrovčani sami idu do Indije. I
oni i Mlečani namjeravali su iskopati ka-
nal između Sredozemnog i Crvenog mora
kao odgovor na portugalska osvajanja
(Goa 1510, Malaka 1511, Ormuz 1515). Me-
đutim za rata S. Lige Dubrovnik je ostao
sam »Porta dell' Oriente«.

Turska ekspedicija u Indiju 1537-38
bila je dubrovačko djelo, i ona je otvorila
Dubrovniku vrata u Indijski ocean, pre-
mda nije uspjela. Pad Portugala pod spa-
njolsku (1580—1640) također je bio udarac
portugalskom monopolu. Autor zatim opi-
suje koloniju Sao Braz na temelju portu-
galskih i engleskih monografija o Goi i
izvodi zaključak, da je Goa bila u vrije-
me španjolske vlasti u Portugalu puna me-
diteranskih trgovaca.

Prema tome su u XVI. st. postojala dva
puta za Indiju: kroz Levant i oko Afrike.
Kad se uzmu u obzir tadanje teškoće u
plovidbi oceanom, lako je shvatiti, da su
stari putovi bili sigurniji. I sami su Por-
tugalci za diplomatske veze upotrebljavali
stari put; pregovarali su čak s Turcima o
prolazu svoje robe kroz Levant. Turci nisu
dakle ukočili trgovinu u Levantu. »Turska
vlast na teritorijima između Mediterana i
Indije u konačnoj je liniji pogodovala tr-
govini. Bez pravog trgovačkog duha, Turci
su dopustili Mlečanima, Dubrovčanima,
Firentincima, Francuzima i drugim kršćan-
skim nacijama, da razviju trgovinu, koja
nije bila moguća za vrijeme arapske i
mamelučke vlade. Direktna veza između
Indije i Mediterana bile su tako do odre-
denog stupnja uspostavljene«.

U doba Sv. Lige njemački su trgovci
(Fuggeri) također počeli preko Dubrovni-
ka trgovati s Levantom, napustivši Vene-
ciju. Dubrovčani donose tada u doba Hen-
rika VIII. i Elizabete, mirodije i u Engle-
sku i Holandiju. Nakon pada Portugala
pod Španjolsku, dubrovačka flota (Livella,
Oliste, Prodanelli) čuva stražu u Lisabo-
nu, i Dubrovčani plove redovito u London,
Southampton i Antwerpen. Mlečani su iz-
bačeni iz Atlantika, portugalsku flotu po-
razili su Holandezi i Englezi kod Azora, a
Engleska i Nizozemska nisu još usposta-
vile vezu s Indijom. Tada su dubrovački
brodovi, poznati u Engleskoj pod imenom
»argosies«, opskrbljivali sjeverozapadnu
Evropu robom iz Levanta i Indije. Oko
1570 dubrovački udio u indijskoj trgovini
počinje opadati, iako potpuno propada tek
u doba potresa 1667. Razlozi su: plemje-
štanje dubrovačke flote na Atlantik i u
Zapadnu Indiju, političko vezivanje sa

Španjolskom i obnova mletačke trgovine. Dubrovačka flota brani španjolski imperij od Engleza, Holanđana i Francuza u Braziliji, Karipskom moru, Engleskoj i Flandriji. Venecija zauzima dubrovačko mjesto u Indiji i još više proširuje tu trgovinu na prijelazu u XVII. st.; indijske su luke pune Mlečana. Oko 1770—1800 ponovo se javljaju dubrovački brodovi u Indiji i Kini, ali je taj novi uspon dubrovačke plovidbe prekinut padom Republike 1808.

J. G.

Spomenik XCVII. Srpske akademije nauka, odeljenje društvenih nauka 76, donosi raspravu *Prilozi za istoriju carina u srednjevekovnim srpskim državama* Milana K. Ivanovića.

Pisac je postavio sebi »zadatak da se prikažu ustanova i uređenje carina u srednjevekovnim srpskim državama, i mere ili odnosi prema trgovini onoga vremena«. Nazivom »srpskih država« obuhvatio je i Bosnu, što dokazuje, da pisac nije uspio prevladati šovinističko nasljeđe naše nedavne prošlosti. Izvori, kojima se poslužio, većinom su publicirana građa iz dubrovačkog arhiva. Rasprava se dijeli na šest paragrafa.

§ I. O značenju i značaju carina. Autor izvodi riječ carina iz osnove »car« sa značenjem »careva dažbina«, jer je bila carev (vladarev) prihod, koji se postizavao uzimanjem dijela od dobiti na robu stranog porijekla. Proširujući zatim svoja općenita razmatranja o carinama, autoru se potkralo nekoliko načelnih nejasnoća i netočnosti. Nije na pr. točno, da je te prihode u konačnoj liniji plaćao potrošač, jer su potrošači bili većinom vladar i vlastela (usp. str. 13), već proizvođači, radni narod, kako i sam autor kaže na str. 53. Nejasno je tumačenje postanka carina »zavišću« gospodara prema trgovcima. Pogotovu su nedovoljno jasne tvrdnje, da »savremeno društvo oseća i ispoljava izvesnu netrpeljivost pa čak i neprijateljstvo prema carinama... Čak i u nauci postoji konstatacija da carinsko krivično delo (kriječarenje) ne odgovara filozofskom pojmu neprava...«, da »društvo ima netrpeljiv stav prema carinama« i t. d. Pisac, naime, ne kaže jasno, koje društvo i koja nauka. Iz autorova pozivanja na knjigu G. Nevena: *Traité de douanes et accises*, Bruxelles 1933, izlazi, da je to »savremeno društvo« i »nauka« — kapitalističko društvo i nauka. Mjesto tih apstraktnih nejasnoća trebalo je analizirati klasni karakter carina uopće, u feudalnom društvu napose, i govoriti, dakle, o odnosu pojedinih klasa u pojedina razdoblja prema carinama.

§ II. *Razvitak carina*. Nakon rimske i bizantske organizacije carina njihov se razvoj može pratiti tek od nemanjičke države. Od Dušana imamo nesumnjive dokaze za davanje carina u zakup. Zakup je bio ugovor između zakupodavca i zakupca. Zakupci su većinom bili Dubrovčani, a zakupodavac bio je vladar. S propadanjem nemanjičke i bosanske države i pokrajinski gospodari postavljaju carine, a Dubrovčani, glavni trgovci, protestiraju. Stope carine su u početku, čini se, bile jednake za sve vrste robe, a kasnije su se razlikovale prema vrsti robe i pripadnosti trgovca (preferencijalne carine).

Budući da su Dubrovčani bili trgovci i zakupnici, dolazi do zanimljivih slučajeva; tako dubrovačka vlada naređuje u početku XV. st. zakupnicima carina u Srbiji, svojim građanima, da smanje stopu dubrovačkim trgovcima. Autor pretpostavlja, da je to bilo nepoznato zakupodavcu, »zakulisna radnja dubrovačka«.

Carine se nisu plaćale na granici, već na trgovima, i to samo na prodanu robu. Ako se roba iznosila preko granica, carina se plaćala na svu količinu. To su prozorne carine, karakteristične za feudalizam. Slične su im usputne carine, s tom razlikom, da ih naplaćuju samovoljno pokrajinski velikaši; zbog toga se i javljaju osobito u XV. st. Protiv njih su se Dubrovčani uporno borili.

§ III. *Carinska zvanja i ustanove*. Zvanje »carinik« prvi put se spominje 1234/5. Prema piscu, pored carinika zakupaca postojali su i carinici-činovnici u službi vladarevoj; oni su bili vrlo visoko u hijerarhijskoj ljestvici feudalne države. Carinik je »u jednom slučaju kraljev poverenik na strani; zatim se pojavljuje kao sudija u trgovačkim parnicama i najzad kao zakleti svedok »dušnik« u sporovima pri kupovanju na trgu. Treba odmah istaći da je broj ovih carinika-sluzbenika bio svakako vrlo ograničen. To sleduje iz prirode poslova koje su obavljali i skućenih potreba onoga vremena. Jedan se nalazi u Dubrovniku, nekolicina na glavnim trgovima — i to bi bilo sve«. Carinici su bili i kraljevski bankari i zajmodavci, koji su obavljali isplate po kraljevu nalogu — uputnici, osobito od konca XIV. st.

»Carine su u srednjem veku imale samo jednostrano obeležje — u carinama se gledalo samo vrelo prihoda«. U razvijenijim državama, na pr. u Veneciji, mogu se, međutim, pratiti počeci razvijenijeg sistema carina, na pr. zaštitnih, i ukidanje carina u svrhu oživljavanja trgovine. Zaostalost zanatstva u srpskoj i bosanskoj državi nisu davali osnove za takav dalji razvitak. Ipak su Dubrovčani »vrlo dobro uočavali«.

vali značaj carina i trgovine u političkom smislu, t. j. opasnost širenja političkog uticaja putem carina i trgovine«. Za vrijeme rata između hercega Stjepana i Dubrovni-ka (1451-2) mletačka je vlada na poziv hercegov zauzela Driva i Krajinu, a Dubrovčani se obratili kralju Tomašu i prikazali mu opasnost toga događaja; kao što im je negda Zadar poslužio kao uporište za osvajanje Dalmacije i Zete, a Padova za osvajanje Lombardije, tako će s posjedom Drivâ »Mlečani postati i gospodari svih carina u Bosni«. Ali se Mlečani nisu mogli ondje zadržati.

Glavni su carinski centri bili: Danj (na Drimu kraj Skadra), Brskovo (najstariji i najpoznatiji trg, rudnik i kovnica, kraj današnjeg Kolašina), Driva (na Neretvi, gdje je današnja Gabela; znatna dubrovačka kolonija; veliko stovarište soli), Sveti Srđ (na Bojani kraj Skadra; put za Prizren i Novo Brdo), Sveti Spas (na istom putu), Novo Brdo (kraj Prištine; najbogatiji rudnik srebra i zlata u srpskim zemljama; znatna kolonija Dubrovčana, Mlečana i saskih rudara), Srebrnica (na istom mjestu gdje i danas; u XIV. i XV. st. jedno od najvažnijih središta trgovine i rudarstva), Ledenice, kasnije — Carina (na putu za Trebinje), Olovo (na rijeci Krivaji; poznato u XIV. i XV. st. kao rudnik olova; dubrovačka kolonija, koja je držala u zakupu rudnike i carinu), Rudnik (na putu od Ibra preko Gruže do Ostrovice ka Beogradu; glavni takmac Brskovu u XIV. i XV. st.; dubrovačka kolonija i generalni konzulat), Trepča (gdje i danas; prvi put se spominje 1505), Prizren (prijestolnica Dušanova, dubrovački gen. konzul i veća kolonija; Dubrovčani su mahom bili i zakupci prizrenske carine), Plana (na Ibru prema ušću Studenice).

§ IV. Povlastice i ograničenja trgovine. Zbog nerazvijenosti domaćeg zanatstva (o manufakturama nema spomena), a razvijanja rudarstva, »spoljna (je) trgovina bila znatno razvijenija i u njoj kao glavnu zainteresovanu stranu nalazimo dubrovačke trgovce.« »Dubrovnik je surevnjivo čuvao svoj monopolistički položaj snabdevača i kupca na srpskim tržištima. Dubrovački građani nalaze se na svim trgovima; oni su glavni, ako ne i jedini zakupci trgova i carina; oni su visoki službenici na dvorovima.« »Čitava trgovina, kako unutrašnja tako i spoljna, bila je oblast raznovrsnih povlastica. Već i samo pravo voditi trgovinu bila je jedna povlastica, a voditi trgovinu u stranoj zemlji bila je povlastica koju su podarivali gospodari dotične zemlje, stavljajući pod svoju zaštitu trgovce i njihov imetak, odnosno robu.« »Sve ove povlastice i sve težnje koje se kroz njih ose-

ćaju, uperene su na to da se trgovina razvija kako bi svi vlasnici imali koristi.« I crkva je dobivala povlastice u tom pravcu, t. j. dobivala je trgove i carine, da joj posluže kao izvori novca u doba razvijanja robno-novčanih odnosa. Pored povlastica, koje su predstavljale pravo ubiranja prihoda, bilo je i oslobođenja od dažbina. Najviše su se time koristili manastiri, ali i pojedini gradovi, na pr. Kroja, u Albaniji, za Dušana. Među povlastice spadaju i preferencijalne carine, na pr. za katorsku robu u Dubrovniku, a cilj im je bio dobiti, na temelju reciprociteta, katorsko tržište. Postojalo je oslobođenje od carina iz diplomatskih razloga, opet na načelu reciprociteta. Bilo je, dakako, i ograničenja trgovine, osobito oružjem, na pr. Dušanova zabrana Dubrovčanima da izvoze oružje u Bugarsku, Basarabinu zemlju, Ugarsku, Bosnu, Grčku i t. d.

§ V. Razne mjere prema trgovini i carinama. U prvom su to redu sankcije protiv prekršaja carinskih propisa. Postojala je, na pr., kontrola izvoza srebra pomoću žigosanja — »bolanja«; u slučaju izvoženja nebolanog srebra, srebro se plijenilo. »Izam« je vansudska represalija, koja se sastojala »u tome što je svaki onaj koji je pretrpeo kakvu štetu, mogao uzeti oštetu od kojega god dužnikovog zemljaka, ako nije mogao baš samoga dužnika doći u ruke. Ovo je mnogo smetalo trgovačkom prometu srednjega veka« (Kos, Dubrovačko-srpski ugovori). Izam se, prema mišljenju autora, od polovine XIII. st. sve manje primjenjivao, a pod Turcima »izgleda da se povratila stara praksa«.

Prekid trgovačkih odnosa zbog ratnih prilika donosio je mjere protiv kriumčara. Zaštite domaćeg privrede putem carina nema zbog nerazvijenosti domaćeg zanatstva, ali je ima u Veneciji prema dubrovačkom tekstilu (1426). Autor navodi jedan primjer založnog prava na robu zbog carinskih potraživanja i jedan primjer mjere protiv zloupotrebe povlastice oslobođenja od carine. Navodi primjere retorizije u obliku dubrovačkih protumjera na samovoljno uvođenje novih carina u XV. st. u trgovini i Bosni. Navodi dalje primjere hapšenja zbog carinskog dugovanja; dokazuje postojanje knjigovodstva o naplati carina na temelju spomena o polaganju računa zakupnika. O kaznama za kriumčarenje ima jedan jedini podatak (i to kazna zapljenom robe); iz toga se zaključuje, da kriumčarenje nije bilo jako razvijeno, premda ga je bilo (na pr. nebolanim srebrom). Razlog je u tome, što zbog jednoobrazne carinske stope »nije postojalo dovoljno iskušenja za kriumčarenje«, a ni tadanji način trgovanja i prenošenja robe

nije to dopuštao. Kriumčarenje se razvija u tursko doba i tada se oštro progoni. Navodi se jedan jedini primjer isključenja pojedinaca iz slobode trgovanja.

§ VI. *Obim i značaj zaštite trgovine.* Osim toga, što su se karavane kretale u pratnji naoružanih ljudi, i vladari su preuzimali zaštitu trgovine. Može se pratiti razvitak te zaštite u vezi s razvitkom države. Od »platonisk.« izjava o slobodi iz XIII. st. prelazi se na konkretnije mjere u XIV. st.: selo, na kojega se području dogodila šteta, treba da plati odštetu trgovcima. Car Dušan obvezuje se sam platiti odštetu, a zatim pronaći krivca. Uroš pokušava postupiti jednako; Lazar se vraća »u pogledu načina obeštećenja na postupak koji je vredeo pre cara Stefana« t. j. opet selo treba da plaća odštetu; u XV. st. uskrstavaju opet »platoniske« izjave o slobodi trgovine.

U zaštitu trgovine spadaju i obećanja nekih vladara (Dušana, Uroša, despota Stefana i t. d.), da će u slučaju rata pozvati trgovce, da napuste zemlju u određenom roku (3—6 mjeseci), ali nema potvrde da su vladari tako i postupili. Naprotiv postoje žalbe Dubrovčana zbog nepoštivanja te obveze.

J. Gospodnetić

U Zborniku studentskih stručnih radova, koji je izdala NSO beogradskog univerziteta 1948., objavio je stud. hist. R. Samarđić rad: *Podmladak dubrovačkih trgovaca i zanatlija u XV. i XVI. veku.* »Ovaj napis«, kaže S., »izrađen je posle rada u Drž. arhivu u Dubrovniku... gde sam radio po nalogu Istoriskog instituta Srpske akademije nauka, a pod rukovodstvom prof. dr. J. Tadića«. Problematika, kojom se pisac bavi, nije se dosad u našoj historijskoj literaturi posebno obrađivala. Ograničivši se na spomenuta stoljeća, on utvrđuje na temelju ugovora između majstora i djetića, da su se pojmovi služinčadi i djetića često miješali ili bili identični. Ispituje nadalje njihovo porijeklo (okolica Dubrovnika, Hercegovina, Žetsko Primorje, Neretvanska Krajina, Bosna, Polimlje, Crna Gora i Albanija). Navodeći kao uzroke, zbog kojih se stupalo u službu ili zanat, glad i siromaštvo, izlaže uvjete pod kojima se to radilo i pokazuje, kako su teški uvjeti života djetića bili razlog njihovu čestom bježanju. Odredbe vlade omogućavale su zanatlijama iskorištavanje radne snage djetića i sprečavale bježanje strogim kaznama. No vlada se i zauzimala za djetiće i štitila ih od zlostavljanja majstora. Važna je konstatacija, da u tim stoljećima nije bio poznat pojam kalfe. Mladić je po izučanju zanata

mogao bez smetnji otvoriti svoju radnju, kad položi ispit i plati neke takse. Kod sklapanja ugovora prilikom stupanja u slikarski zanat bilo je mnogo specifičnosti, pa ih S. posebno izlaže.

Govoreći o djetićima kod trgovaca ističe, »da je u onim vremenima bio nepoznat pojam trgovačkog šegrtu u docnijem smislu te reči, i on je obično bio identičan sa pojmom posluge«. Ugovori su se sklapali na isti način kao i ugovori zanatlijskih šegrtu. Majstor se i ovdje obvezivao, da će djetića hraniti, odijevati i po isteku ugovorenog roka šegrtovanja dati mu plaću u novcu (kod zanatlija alat). Trgovački djetići pratili su obično svoje gospodare na putovanju morem ili kopnom i odlazili u službu u gradove Sredozemlja ili trgovačka mjesta unutrašnjosti. Često su ovi djetići postajali ortaci svojih bivših gospodara. Dubrovački trgovci i zanatlije, koji su odlazili u unutrašnjost Balkana, primali su u svoju službu i domaće mladiće te ih odgajali; tako su sudjelovali u stvaranju domaćega trgovačkog staleza u Bosni i Srbiji te unosili u ove zemlje utjecaje Zapada.

M. K.

Svoju zbirku *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* obnovljena Jugoslavenska Akademija nastavlja 1949. sveskom 44., kojim započinje izdavanje *MONUMENTA TRAGURIENSIA* — Notae seu abbreviaturae cancellariae communis Tragurii.

Trogirske je spomenike prepisao i uređio dr. Miho Barada, i oni su, kako sam kaže u predgovoru, rad njegove mladosti. Ova knjiga (pars prima, vol. I, str. 552) obuhvaća gradu iz razdoblja od 21. X. 1265. do 22. V. 1273. U predgovoru prof. Barada daje kratak prikaz rada trogirске kancelarije i historijat same arhivske građe. Iz njegova se izlaganja vidi, kako se malo građe sačuvalo. Uza sve to su zapisi pisarne trogirске komune po vremenu postanka, kao i po važnosti sadržaja, najznačajniji od svih zapisa takve vrste u dalmatinskim komunama.

Spomenicima je dodan index rerum i nominum; indeks imena (ne i stvari, kako je navedeno u knjizi) sastavila je dr. N. Klaić-Tarnovski.

Budući da je građa, sakupljena u ovim spomenicima, od neprocjenjive važnosti za upoznavanje kulturnog, društvenog i gospodarskog života u trogirskoj komuni XIII. st., donijet ćemo u slijedećem broju opširniji prikaz ove zbirke.

N. K.-T.

Pitanju *bogumilstva* posvećuje se u naciji još uvijek velika pažnja. Pod naslovom *Le traité contre les bogomiles de Cosmas le prêtre* Institut d'études slaves u Parizu objelodanio je 1945 kao 21. svezak svojih Travaux prijevod osnovnog izvora za postanak bogumilstva: »Slova Kozme prezbitera protiv bogumila« s raspravama A. Vaillant o samom tekstu i H. - Ch. Puecha o »Prezbiteru Kozmi i bogumilstvu«.

Historijsko društvo u Sofiji izdalo je 1947. dvije knjige docenta za bizantsku povijest na sofijskom sveučilištu Din. Angelova *Bogumilstvo u Balcarija, Proizvod, sâštnost i razprostranenie, i Prezbyter Kozma i negovoto vreme*. Daljnji je prilog Dmitra Obolenskog *The Bogomils. A study in Balkan Neo-Manichaeism* (1948., Cambridge University Press, str. 317). Kod nas je Naučniot institut za nacionalnata istorija na makedonskiot narod započeo 1949. svoju Naučnu istorisku biblioteku knjžicom Dragana Taškovskog *Bogumilskoto dviženje*. šk.

O južnoslavenskoj zadrugi piše M. A. Kosven u svojoj raspravi »*Semejnaja obščina* (Opyt istoričeskoj karakteristiki)« — Sovetskaja Etnografija 1948, br. 3, str. 3 i sl. Ovom raspravom ugledni sovjetski etnograf i sociolog nastavlja svoja istraživanja o porodičnoj općini, koja je započeo u pripremnim studijama, kao što su »Semejnaja obščina. K istorii voprosa« (Izvestija Akademii Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii 1946., br. 4) i »Očerki po etnografii Kavkaza. gl. I, Semejnaja obščina« (Sovetskaja Etnografija 1946., br. 2).

Južnoslavenska zadruga je demokratski oblik porodične općine, koji ima više osobina prvobitne zajednice, za razliku od drugog njezina oblika — očinske velike porodice. Ono što je bitno za porodičnu općinu uopće, to je činjenica, da u njoj nema individualne porodice. Dok se ova ne diferencira, nema vlasti muža nad ženom i oca nad djecom.

Kosven opisuje osnovne crte južnoslavenske zadruge i smatra, da je ona razvojnije stariji oblik od očinske velike porodice. Suprotnosti unutar nje, kao što su ekonomska nejednakost među njezinim članovima zbog formiranja osebnjaka kod odraslih muškaraca, i uporedo s time stvaranje inokosne porodice razbijaju njezinu kompaktnost. S druge strane, zadruga je bila u mogućnosti da se prilagodi razvijenijoj ekonomskoj okolini. Autor se poziva na izlaganja M. Filipovića (Nesrodnika i predvojena zadruga, Bograd 1945.) o predvojenoj zadrugi ili razdvojici,

u kojoj pojedini članovi žive i privređuju na raznim mjestima, a da pri tom ne trpi njezino ekonomsko jedinstvo. Težnja zadržava, da se ekonomski izoliraju, predstavljajući sredstvo njihove samoobrane, što im ne može uspjeti u razdoblju robne proizvodnje. Jedna od pojava njihova raspadanja očituje se u takvom obliku, u kojemu postoji kao porodica s ocem na čelu i koja se dijeli poslije njegove smrti. — O raspravi M. A. Kosvena donijet ćemo ocjenu u slijedećem broju. O. Mandić

Pitanje *Religije Slavena u staro doba u svijetlu danasnjih istraživanja* obrađuje Linda Sadnik u 1. broju novog časopisa »Blick nach Osten« (Celovec 1948.), kojemu je zadaća, da svoje čitaocima upozna napose s kulturnim razvojem istočnoevropskih zemalja. Vrijednost je priloga prije svega u bibliografiji literature o tom pitanju od 1914. dalje. Ocjenjujući različite poglede i način prilazjenja problemu, Sadnikova s pravom odbacuje Peiskerovu hipotezu o zoroastrovskom dualizmu u vjeri starih Slavena i pristaje uz mišljenje Alex. Brücknera, da je treba smatrati »prirodnom religijom«, u kojoj mjesto mitologije treba na osnovi folklorističkog materijala utvrditi stari kult i magiju. S pravom ističe i potrebu, da se ispituju različiti »učeni i književni utjecaji« u pučkom vjerovanju i običajima, osobito oni iz apokrifne crkvene literature. Međutim, njezino fideističko shvaćanje, koje je došlo do izražaja u »objavi božanskoga« kao polaznoj točki, dovodi u daljnjoj primjeni nužno do fantastične pretpostavke o nekoj vjeri u »nepromjenljivi prirodni poredak«, koja oslabljuje »ličnost i aktivnost« i svojom »idejom o sudbini« udara pečat Slavenima »sve do danas« (!). Štaviše, »prasuština s'avenškog bića« očituje se, prema Sadnikovoj, u spremnosti Slavena »da prinosi žrtvu i da se žrtvuju« (44—45)! Redakcija je časopisa navijestila, doduše, u predgovoru 1. broja, da ne će ni u čemu ograničavati pravo suradnika na iznošenje njihovih pogleda, i političkih i filozofskih, ali navedeni pogledi Sadnikove dokazuju, da i ta »sloboda« mora imati neke granice, ne želi li časopis, u kojem se iznose, izgubiti pravo na naučnu ozbiljnost. J. Šidak

U raspravi *Isejska i rimska Salona* (Pos. ot. iz 270. knj. Rada Jug. akad., Zagreb 1948., str. 30) akademik Giga Novak tretira više problema, među kojima su najvažniji: odnos Salone prema Isi i Rimu i pitanje njezina imena. Rezultate svoje rasprave sažeo je sam pisac na str. 29. i 30. u 16 točaka, od kojih ćemo izložiti najbitnije.

Salona je prvobitno bila ilirsko naselje, i to plemena Delmata. U drugoj polovici II. st. ili u početku I. st. prije n. e. osnovali su Isejci u Saloni svoje naselje uz staro ilirsko. Isejsko je naselje imalo vlastitu upravu i bilo zavisno o svojoj metropoli Isi jednako kao Tragurion i Epetion; to je utvrđeno natpisima nađenim u Saloni i u okolici, koji su dat rani po isejskim hijeromonimima. Za vrijeme, dok je kao prokonzul upravljao Galijom i Ilirikom, Cezar je u tu ilirsko-isejsku Salonu naselio veći broj rimskih građana s obiteljima. Oni su sačinjavali »conventus Salonarum« — zajednicu rimskih građana na području Salone, koja tada nije bila ni rimska kolonija ni municipij. Zabrinuti zbog doseljavanja tih rimskih građana, Isejci su poslali k Cezaru poslanstvo, koje je on primio g. 56 u Akvileji. Kao starim rimskim saveznicima Cezar obeća Isejcima, da će poštovati njihova prava i posjede na kopnu, među koje je pripadao i isejski dio Salone. Tu su izjavu kao vrlo važnu Isejci u obliku zaključka svog vijeća dali uklesati u kamen i jedan primjerak postavili u Saloni. U građanskom ratu između Pompeja i Cezara Isa je pristala uz Pompeja. Pisac zaključuje, da ju je na to natjeralo ponašanje rimskih građana u Saloni, koji se nisu obazirali na Cezarove garancije Isejcima, već su nastupali preuzetno i zacijelo oštećivali ekonomske interese Isejaca. Conventus rimskih građana u Saloni ostao je vjeran Cezaru. Uz pomoć oslobođenih robova i krajnji samoprijegor (tako su na pr. žene odrezale svoju kosu, da se od nje načine užeta za bojne sprave) odbijahu juriše i opsadu Pompejeva legata Marka Oktavija te ga naposljetku odvažnim naletom iz grada otkjereše (Cezar u svojim Commentarii de bello civili, III 9).

U ratu s Delmatima Oktavijan, kasniji August, spali g. 34 p. n. e. ilirsko naselje u Saloni i na njegovu mjestu osnova g. 53 rimsku koloniju. Na temelju natpisa pisac dokazuje, da je njezin točan naziv colonia Martia Julia Salona, a ne colonia Martia Iulia Salonae, kako mnogi pišu.

Što se pak tiče samog imena Salone, koji se i na natpisima i kod pisaca javlja sad u singularu ἰσον. Salona, sad u pluralu ἰσων. Salonae, pisac upozorava, da se u domaćim natpisima u samoj Saloni ta dva naziva nisu upotrebljavala promiscue, nego da je među njima bila točno utvrđena razlika. Naziv Salona upotrebljavao se, kad se radilo o rimskoj koloniji Saloni, a naziv Salonae, kad se radilo o oba dijela, naime u starije vrijeme o ilirskom i isejskom naselju, a kasnije o rimskoj koloniji i isejskom naselju.

Velike kamene blokove, koji se nalaze na zapadu rimskog dijela Salone i koje neki istraživači nazvaše via munita držeći ih supstrukcijom ceste, smatra pisac ostacima bedema, kojima je bilo opasano isejsko naselje.

Na kraju svoje rasprave pisac na temelju epigrafskog materijala pokazuje, da je rimska kolonija, koju je Oktavijan bio osnovao u Saloni na mjestu negdašnjeg ilirskog naselja, pripadala tribusu tromentin-skom, a isejski dio Salone da je pripadao tribusu sergijevskom. Ovaj posljednji nije naime bio potpuno autonoman, nego je ostao u vezi sa svojom metropolom Isom, pa je zato i pripadao istom tribusu. Neobičan slučaj, da je isti čovjek u isto vrijeme bio dekurion i u Isi i u Saloni, ali koji je jasno potvrđen natpisom CIL III, 2074, objašnjava pisac otprilike ovako: Najvjerojatnije je, da su u II. st. n. e. iz kojega potječe spomenuti natpis, mnogi Salonitanci izbjegavali dekurionat zbog financijskih tereta, koji su bili s njime spojeni, pa je salonitanski ordo izabrao za svoje dekurione bogate članove isejskog dijela Salone, koji su bili dekurioni i u svojoj metropoli Isi. To je u načelu bilo suprotno rimskom pravu, ali se u praksi ipak dopustilo. Taj slučaj pisac smatra gotovo jedinstvenim u rimskom pravu.

V. Gortan

ISTARSKI ZBORNIK 1949. — godina I. (Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1949.) sadržava nekoliko priloga o povijesti Istre. Članci su — s obzirom na široku namjenu ove publikacije — pisani uglavnom popularno, sa svrhom, da se čitaoci upoznaju s pojedinim poglavljima istarske prošlosti većinom na temelju dosada poznatih i utvrđenih podataka, ali mjestimično ipak s jasnom težnjom, da se neke pojave i događaji revidiraju i osvijetle novim pogledima.

U prilogu *Kroz povijest Istre* Dr. Ivo Rubić daje kratak, letimičan presjek socijalnog uređenja Istre u prošlosti: Romani (Talijani) u zapadnim gradovima žive životom municipija odnosno komuna; Slaveni izvan gradova imaju svoje društveno uređenje (župe), a srednja Istra uređuje se na bazi srednjoevropskog feudalizma. Sjedišta austrijskih (njemačkih) velikaša jesu brojni utvrđeni gradovi, kašteli. Ova tri društvena uređenja, koja su se održala kroz stoljeća (do polovice XIX. st.), odgovaraju ujedno narodnosnoj podjeli stanovništva. Razmatranja Rubićeva zanimljiva su, ali — valjda zbog kratkoće — nisu uvijek dovoljno obrazložena, te se dobiva dojam, da je pisac neke svoje zaključke i nagađanja presmjelo izveo (pitanje župa u Istri, njihova postanka, njihova obilježja u nazivu Bujština, Labinština i t. d.). Smetaju

i stanovite anticipacije u pokušaju analogiziranja između nekih ustanova u srednjovjekovnim istarskim komunama i današnjih naših ustanova i termina (»sindikati«; tvrdnja, da su gradovi bili podijeljeni »u rajone, u sestiere..., u ulične odbore«).

Mnogo je opsežniji prilog Zvonimira Kulundžića o *Matiji Vlačiću* — Flaciusu Illyricusu (Jedan slavni, a kod nas premalo poznati Istranin). Pisac uglavnom prenosi rezultate, što ih je dr. Mijo Mirković iznio u svojoj poznatoj studiji (Flacius, Zagreb 1958.), koja se posebno ističe u našoj inače oskudnoj literaturi o Flaciusu. Na kraju prikaza Kulundžić donekle osporava Mirkovićevu tvrdnju, da bi Vlačić, »vođa i učitelj i naučenjak za Nijemec«, za svoga života kao i danas značio malo za Hrvate, i misli, da bi se danas »netko trebao prihvatiti posla, da ispita baš to pitanje« — t. j. Vlačićeve veze i odnos prema domovini. Uvjerljivost ovih izvoda umanjena je mjestimično odveć ležernim tonom i stilom.

Članak o *Hrvatskom narodnom pokretu u Istri*, što ga je napisao Tone Peruško (jedan od urednika zbornika), predstavlja jedan od prvih pokušaja, da se narodni pokret u Istri prikaže na novoj osnovi, t. j. na bazi klasne analize. Međutim, ocjena malobrojne hrvatske buržoazije ispada prilično šematska i o podvojenosti u onoj mjeri za doba, koje spominje pisac, jedva bi se moglo govoriti. Politička pobjeda na izborima 1907. ne bi se nikako mogla okrstiti samo kao pobjeda hrvatske buržoazije, a da se time ne umanjí njezino značenje i ne iskrivi opseg i zamah snaga, koje su se tada skupile u hrvatskom narodnom pokretu. Pokušaj talijanskog zastupnika Salate i hrvatskog zastupnika Zuccona oko stvaranja platforme za kakav takav normalan saborski rad nakon čitavog niza nesuglasica i sukoba — taj pokušaj sporazumijevanja prikazivati kao obostranu težnju buržoazije za obranu stečenih pozicija, čini nam se posve nategnutim. To znači poistovetiti obje buržoazije, od kojih je talijanska doista imala braniti pozicije, što ih je nepovlasno održala kroz historiju, dok je hrvatski narodni pokret išao za tim, da talijanskoj buržoaziji postepeno oduzima te pozicije.

Novo i najnovije razdoblje istarske povijesti obrađeno je u prilogima Milana Marjanovića. (*Položaj Istre u diplomatskoj borbi za Jadran*), Draga Gervaisa (*Borba i oslobođenje Istre*) i Vinka Antića (*Poslijeratna borba za Istru*). Marjanovićevi »fragmenti iz veće studije« daju kronološki prikaz međunarodnih, političkih i diplo-

matskih događaja, koji su utjecali na sudbinu Istre i doveli do ugovora u Rapallu.

Slika prevratnih dana 1918. u Puli, koju daje prilog pod naslovom *Ustanak u Puli i pobuna u Istri godine 1918. i 1921.*, predstavlja kritičnu, no odveć jednostranu ocjenu i neobično tešku osudu rada i postupaka pojedinih predstavnika »Narodnog vijeća« u Puli. Autentičniju analizu revolucionarnog zbivanja u Puli pred raspad Austrije dao je dr. Mijo Mirković u »Pečatu« (Zagreb 1959, broj 4), u članku »Kako je to zapravo bilo u Puli«. On ističe, da su jedina sila, koja je ostala u Puli poslije raspada austro-ugarske vlasti — 29. X. 1918. — bili vojnici i mornari, osobito mornari. »Oni su jedini bili u stanju da stvore novu vlast, oni su je između sebe bili djelomično i ostvarili. U organizaciji novoga stanja moglo se poći jedino od onoga što su oni bili stvorili, ali se od toga nije poslo«. U tome je — po Mirkoviću — krivnja ljudi oko »Narodnog vijeća«, kojima je nedostajao — veli on — »kontakt s masovnim pokretom, osjećaj za važnost masovne organizacije u datom trenutku«. — Drugi dio članka odnosi se na ustanak seljaka jugoistočne Istre (Proština, Krnica) i labinskih rudara u proljeće 1921. Nekoliko podataka o »Labinskoj republici« (5. III. do 8. IV. 1921.) ima i u članku, što ga je napisao Šanto Kranjac (živjela naša káva).

Razdoblje od potpisivanja ugovora u Rapallu (12. XI. 1920.), do oslobođenja Istre (1945.) prikazao je u kratkoj sumarnoj slici Drago Gervais. Za taj period istarske povijesti postoji — kako je poznato — relativno znatna literatura. Vinko Antić ocrtao je na temelju naše dokumentacije, sadržane u brojnim deklaracijama i govorima naših delegata, poslijeratnu političko-diplomatsku borbu za Istru, od polovine 1945 do potpisa mirovnog ugovora s Italijom (11. II. 1947.) odnosno do formalnog pripojenja Pule (15. IX. 1947.) Jugoslaviji.

U okvir ovog osvrtá, valja uvrstiti i prilično opsežan i veoma sadržajan prikaz Laze Ljubotine *Narodnooslobodilačka borba i stvaranje narodne vlasti u Istri*. Oružana borba naroda Istre prikazana je ovdje u vidu obaranja tuđinske talijansko-fašističke vlasti i uvođenja i postepenog razvoja novoga pravno-političkog reda u skladu s revolucionarnim karakterom borbe i vjekovnim težnjama našeg naroda. Pisac daje vrijedne podatke o osnivanju narodno-oslobodilačkih odbora u Istri (kojih je već 1942. bilo oko 190), dok se prvi kotarski i općinski NO-i formiraju već u prvoj polovici 1943., a polovicom iste godine (dakle, prije kapitulacije Italije) osniva se i Pokrajinski NO. Spominje datume pojedinih

nih važnih odluka, što su ih tečajem borbe kao i poslije oslobođenja donosili predstavnici naroda Istre na mnogim zasjedanjima, iz čega se vidi, kako su s razvojem borbe postepeno zakrijevali uvjeti, da se tekovine borbe i zakonski oblikuju. Dvije od najvažnijih karakteristika odluka, stvorenih neposredno poslije talijanskog sloma, bile su one o prestanku talijanskog suvereniteta u Istri i o ujedinjenju Istre s Hrvatskom odnosno Jugoslavijom, što je malo zatim došlo do izražaja i u poznatim odlukama ZAVNOH-a i AVNOJ-a o priključenju Istre našoj državi.

Većina ovdje navedenih priloga ni po svom zahvatu ni po obradbi ne prelazi karakter kraćih, informativnih prikaza. To je — kad je riječ o Istri — značajka gotovo sveukupne naše publicistike (uz neke novije iznimke) već nekoliko decenija, pa bi — s obzirom na važnost dosada slabo istraženih i proučenih tema, — trebalo već jednom pristupiti temeljitijoj naučnoj obradbi pojedinih pitanja iz istarske problematike. Ako su donedavna — s obzirom na talijansku fašističku okupaciju — postojale objektivne zapreke da se to izvede, sada bi nakon historijskog prijeloma, koji se s Istrom odigrao, bio čas, da se iz faze uglavnom prigodničarskog pisanja na temelju prilično oskudne literature pređe na studiozniji i sistematskiji rad, koji bi nam potpunije i svestranije prikazao karakter Istre u prošlosti i sadašnjosti.

A. R.

Kalendar *Prosvjete* za 1949. g. donosi nekoliko priloga, u kojima se obrađuju pitanja iz prošlosti naših naroda. B. Sučević daje pod naslovom *Naše borbe u 17. i 18. vijeku* kratak pregled buna krajišnika, u većini slučajeva zajedničkih buna Srba i Hrvata, protiv pokušaja pokmećvanja i zloupotreba carskih oficira, od otpora 1625. u Rovištu do bune u Severinu 1755. Jedan detalj iz borbe našeg naroda protiv mletačke vlasti opisuje F. Moačanin u *Buni Morlaka u sjevernoj Dalmaciji 1704. g.*, u kojoj je došla do izražaja suprotnost između težnja naroda i interesa glavara i višeg svećenstva. Prikaz te bune, koju je vodio pop Kuridža, rađen je doduše prema prilogu B. Desnice u »Magazinu Sjeverne Dalmacije« 1934., ali je pisac izveo iz njega ove zaključke: bune se zajednički Srbi i Hrvati; glavari, odvojeni od naroda, izdaju ga; zbog nerazvijene svijesti narodnih masa, koje vjeruju glavarima, vođe bune ostaju bez masovne podrške; katolička crkva pomaže smirivanje bune; pravoslavni viši kler također se stavlja na stranu onog koji ima u rukama vlast. Za davanje ko-

načnog suda o Kuridžinoj buni Moačanin upozorava na potrebu proučavanja izvorna građe.

M. Vujačić piše o *Periodu borbe crnogorskog naroda od 1700.—1830. godine* i iznosi događaje iz političke historije Crne Gore od vladike Danila do Petra II.

U članku *Hrvatsko-srpska koalicija H. Krizman* osvrt se na stvaranje i rad hrvatsko-srpske koalicije, ocjenjujući njenu sporazumašku politiku kao »dvanaestogodišnju uspješnu borbu«. U članku ima i štamparskih griješaka, koje mogu dati pogrešan pogled na razvoj događaja (kao godina i riječke i zadarske rezolucije označena je 1903. mjesto 1905.).

V. Borčić, prikazujući *Radove srpskih umjetnika zastupane u muzeju Srba u Hrvatskoj*, donosi podatke o životu i radu tih slikara, bakrorezača i zlatara.

Zanimljive podatke za proučavanje NOB-e daju sjećanja učesnika. Formiranje Papučko-krndijske partizanske čete i borbe oko ustaničkog sela Gornji Vrhovci na padinama Papuka opisuje D. Brkić u *Borbi na Gornjim Vrhovcima 27. decembra 1941. godine*. Prikazu prvih borba papučko-krndijske partizanske čete priložen je potpuni spisak sastava čete pod kraj 1941. i u početku 1942., s podacima o svakom pojedinom čovjeku. Ovaj je prilog utoliko dragocijeniji, što se odnosi na g. 1941., na prvo vrijeme ustanka, iz koga se sačuvalo razmjerno malo dokumenata. — S. Opačić opisuje u prilogu *Ustanički dani na Korunu*, rad Partije na organiziranju ustanka u junu 1941., prve diverzantske akcije u okolini Karlovca, zatim početak masovnih akcija u julu 1941., jačanje i razvijanje ustanka, kao i metode rada protunarodnih elemenata. *Sličice iz ustaničkih dana 1941. godine* B. Rapajića pokazuju nam, kako se stvaralo naoružanje naše vojske, što ilustruje detalj o prvoj ličkoj haubici. — Članak Josipa Krivke *Čehoslovačka manjina u narodno-oslobodilačkoj borbi* svjedoči o žrtvama koje su Česi i Slovaci u našoj zemlji pridonijeli u borbi protiv fašizma, kao i o dosljednoj internacionalističkoj politici naše Partije.

V. B-é

Hrvatsko kulturno društvo »Napredak« u Sarajevu nastavilo je nakon oslobođenja s izdavanjem svoga kalendara, koji je tokom svoga, više nego 30-godišnjeg izlaska objavio vrijedne priloge o historijskom razvoju Bosne i Hercegovine, a zatim i Hrvatske (jedan bibliografski popis bez sumnje bi bio od naučne koristi).

U tri godišta »Napretkova« kalendara nakon oslobođenja (za 1946., 1947. i 1948.)* objavljeno je također više historijskih priloga, koji se uglavnom odlikuju povezanošću s našim aktuelnim zbivanjem, i to posebno s obzirom na Hrvate Bosne i Hercegovine.

U kalendaru za 1946. naročito je istaknut udio Hrvata Bosne i Hercegovine u NOB-i, o čemu pišu potpuk. Franjo Herljević (*18. hrvatska n. o. brigada*), Vilko Winterhalter (*Hrvatski borci u narodnom ustanku Bosanske Krajine*) i Mladen Čaldarević (*Mirko Filipović, prvi komesar*).

Prilog potpukovnika Herljevića o 18. hrvatskoj n. o. brigadi, koju su formirali nakon prvog oslobođenja Tuzle Hrvati iz Tuzle i tuzlanskog bazena, ima dokumentaran karakter i po tome, što je sam autor bio prvi komandant te proslavljene brigade. Brigadu su predvodili najbolji hrvatski sinovi-prvoborci, a jednom od njih, Mirku Filipoviću, njezinu prvom komesaru, posvećen je članak Čaldarevića. Važan je i prilog Winterhaltera, iz kojega proističe, da su Hrvati uzeli vidnog učesća u o garniziranju i podizanju ustanka na Krajini, kao i to da je »pod kraj rata u borbenim redovima na Krajini broj Hrvata gotovo bio srazmjeran apsolutnom broju hrvatskog stanovništva«. Posebnu stranu u historiji partizanske borbe na Krajini predstavljaju prvi Hrvati avijatičari, koji su prešli na stranu Narodno-oslobodilačke vojske u svibnju 1942.

* Za god. 1949. Kalendar nije izašao; društvo je početkom 1949. obustavilo rad zajedno s »Prosvjetom« i »Preporodom« i svoju imovinu prenijelo na Savez kulturno-prosvjetnih društava Bosne i Hercegovine (Isp. čl. u sarajevskom »Oslobođenju« od 16. IV. 1949., br. 772).

Pad *Instituta istorii Akademii nauk SSSR* je više od godine dana predmet ozbiljne i načelne kritike u sovjetskoj javnosti. Premda se kritika isprva ograničavala na pojedina djela istaknutih povjesničara, o kojima se ponekom prilikom povelila i oštrija diskusija (na pr. o knjigama N. L. Rubišteina »Russkaja istoriografija« ili I. I. Minca »Istorija SSSR 1917—25.«), ona je — u skladu s osnovnom linijom na kulturnom području uopće — završila najzad s dubokim idejnim, organizacionim i osobnim promjenama, koje očito obilježavaju početak jednoga novog razdoblja u razvoju sovjetske historiografije poslije obračuna sa »školom Pokrovskoga« prije desetak godina.

»Napretkov« kalendar za 1947. donosi dva značajnija priloga:

Članak o *Husinjskim rudarima*, koji je napisala Nada Višević, vrijedan je doprinos historijatu radničkog pokreta u našoj zemlji. Malo hrvatsko selo Husinje u tuzlanskom rudarskom bazenu ima jake revolucionarne tradicije već iz austro-ugarskog vremena; mnogo se prošlo osobito u rudarskom štrajku iz prosinca 1920, kad su se Husinjani oštro sukobili sa žandarmerijom pa i topovima (čuvena »Keroševićeva afera«, o kojoj je u svoje vrijeme pisala čitava naša štampa, među ostalim Moša Pijade, Asim Behmen i Miroslav Krleža u zagrebačkoj »Novoj Evropi« od 1. XII. 1922.). S tim revolucionarnim tradicijama nastavili su Husinjani i kasnije, naročito u doba NOB-e, u kojoj su od početka sudjelovali (ovjekovječeni su u poznatoj pjesmi »Konjuh planinom«). Vrijednost je priloga Viševićeve u tome, što je pisan na osnovi zapamćenja starog rudara Tunje Miljanovića, člana štrajkaškog odbora iz 1920.

Članak *Smjena kultura na Lašvi* izvodi je iz većeg prikaza dra Jozje Petrovića o njegovu rodnom Travniku i okolici. Pisac objavljuje ovdje i neke svoje rezultate terenskog istraživanja; osobito su zanimljiva njegova razmatranja o numizmatičkim nalazima.

Kalendar za 1948. objavljuje uglavnom jedan izrazito historijski članak Hamdije Kreševljakovića o *Saobraćaju u dolni rijeke Bosne*, pisan povodom predaje prometu Omladinske pruge Šamac—Sarajevo. Članak predstavlja prvi cjelovit prikaz razvoja bosanskog saobraćaja od najstarijih vremena do danas, a donosi i neke dosad nepoznate podatke, osobito iz turskog vremena.

M. H.

Uvodnik *Protiv objektivizma u istoričeskoj nauke* (Voprosy istorii 1948., br. 12) konstatira, da su se u radu Instituta pojavile doduše različite pogreške, ali su sve one »produkt utjecaja buržoaske ideologije na jedan dio sovjetskih historičara«. »Autori pogrešnih radova ili još nisu usvojili osnovna načela marksističko-lenjinske metodologije pa ustraju na pozicijama buržoaskog objektivizma, ili su se udaljili od marksističko-lenjinske teorije i u nizu pitanja upali u buržoaski objektivizam. Objektivističko prilaznje proučavanim pitanjima i obrađivanoj materiji dovelo je te autore do tako grubih i štetnih pogrešaka.«

Ne radi se pri tom samo o »podcjenivanju uloge i značenja ruskog naroda u

svjetskoj povijesti« — o tom »naličju pu-zanja pred buržoaskom kulturom Zapada« — nego i o neposrednom utjecaju buržoaske ideologije, koji je za vrijeme Domo-vinskog rata osobito ojačao »na području proučavanja povijesti vanjske politike, ra-tova i ratnog umijeća«. Taj je utjecaj u ponekom slučaju doveo do otvorenog za-hljeva, da se »klasna analiza historijskih činjenica zamijeni njihovom ocjenom s gledišta progresa uopće, s gledišta nacionalno-državnih interesa«.

Poslije različitih diskusija na pojedinim područjima o »pitanju borbe s buržoaskim kozmopolitizmom« raspravljao je 24.—28. III. 1949. u cijelosti *Učenyj sovet Instituta istorii* (vidi *Voprosy istorii* 1949., br. 3, str. 152—155). Na osnovi široke kritike i samokritike Savjet je osudio »grupu akad. I. I. Minca i njegova učenika prof. I. M. Razgona, koji se »pretenciozno izdaju za os-nivače proučavanja povijesti sovjetskog društva«, akad. A. M. Deborina s njego-vim suradnicima u sektoru najnovije povi-jesti (Zvavič, Zubok, Lemn i dr.), te F. O. Notoviča, S. B. Kana («Revolucija 1848. goda v Avstrii i Germanii») i dr. s podru-čja nove povijesti; rad sektora povijesti SSSR pod vodstvom S. V. Bahrušina, oso-bito djela N. L. Rubinštejna, K. V. Bazi-leviča i dr., u povijesti srednjeg vijeka O. L. Vajnsštejna («Istoriografija srednjih vje-kov»), E. A. Kosminskog, V. M. Lavrovskog i dr., u staroj povijesti S. J. Lurje (knjiga o Herodotu), koji »otvoreno ispovijeda bur-žoasko-kozmpolitičke pogled«.

Savjet je nadalje podložio kritici i udžbenike povijesti. U njima se »ignorira utjecaj ruske buržoaske-demokratske revo-lucije 1905. i napose Velike oktobarske so-cijalističke revolucije na razvoj revolucio-narno-demokratskih i nacionalno-oslobodi-lačkih pokreta«; »ne ističe se originalnost i samostalnost kulturnog i idejno-političkog razvoja predstavnika napredne revolucio-narne misli u Rusiji«, nego se »na prvo mjesto izdižu zapadnoevropske teorije i ideje i njihov utjecaj«, »briše se prioritet ruske kulture i njenog utjecaja na kulturu naroda, koji su ušli u sastav SSSR-a, na kulturu slavenskih naroda, na svjetsku kulturu.«

Savjet je najzad konstatirao, da je ča-sopis »Voprosy istorii«, zbog mnogih propusta i pogrešaka redakcije, »u kojoj je postojala atmosfera dobroćudnosti i samo-zadovoljstva«, »prestao biti rukovodeći or-gan sovjetske historije nauka«.

Među ostalim zaključcima Savjet je od-lučio, da pojedini sektori Instituta teme-ljito ispituju svoju produkciju iz posljed-njih godina u pogledu »antipatriotskih, kozmopolitičkih izopačenja«; da se u no-

vom Petogodišnjem planu posveti osobita briga proučavanju ruske i sovjetske povi-jesti, da se postojeći udžbenici pregledaju i prirede nova izdanja; da se sastav nauč-nih suradnika, osobito u sektorima sovjets-ke i najnovije povijesti, ojača mladim kadrovima, izda »Istorija ruskoj kulture« i ispita »ideološki sadržaj periodičkih or-gana Instituta«.

Rezultat je ovih zaključaka bio i taj, da je treći ovogodišnji broj časopisa »Vo-prosy istorii« izašao tek u julu, s izmije-njenom redakcijom, u kojoj je V. P. Vol-gina kao glavnog urednika zamijenio A. D. Udalcov, poznat kod nas svojim radom o »Podrijetlu Slavena«.

U svom izvještaju o radu *Instituta slavja-novedenija* Akademije nauka SSSR u praškom časopisu »Slovanský Přehled« 34, 1948, br. 9—10, I. I. Udalcov iznosi uz ostalo rezultate diskusije, koja se u Institutu po-vela u novembru 1948. (izvještaj je inače u cijelosti gotovo istovetan s izvještajem Udalcova u »Voprosy istorii« 1948., br. 6, koji je u prijevodu izašao u »Slovenskom bratstvu« 1949., br. 1—2). On piše: »Surad-nici nisu u pojedinim radovima zauzeli do-voľno kritičko stanovište prema dorevolu-cionoj buržoaskoj plemićkoj ruskoj slavi-stici, otkrili u njoj skrivene reakcionarne elemente, upozorili na osnovnu razliku iz-među ove slavistike i suvremene sovjetske slavistike, koja se oslanja na učenje mark-sizma-lenjinizma. Neki suradnici odnosili su se nekritički prema zapadnoevropskoj buržoaskoj slavistici, iz koje su u svoje ra-dove prenijeli niz pseudoznanstvenih po-stavaka. U cijelom je nizu radova došla do izražaja buržoaska objektivistička metoda u proučavanju pojava i procesa, što je do-velo do idealizacije nekih buržoaskih usta-nova i faktora«. Udalcov ilustrira ove tvrdnje napose izdanjem »Istorii Čehii« (1947) i zatim zaključuje: »Cijeli je niz pogrešaka otkriven i u drugim radovima, među ostalim i u »Slavjanskom sborniku«, u svescima »Učenyh zapisaka«, koji su već bili pripremljeni za štampu itd. Kritika, koja je u Institutu provedena, pomogla je autorima da kritički revidiraju svoje ra-dove, uklone iz njih niz pogrešnih posta-vaka i u svojim daljnjim istraživanjima uzmu u obzir konkretne primjedbe i na-pomene.«

U redakciji A. Pankratove i uz surad-nju istaknutih povjesničara Bazileviča, Bahrušina i dr. Historijski institut Akade-mije nauka SSSR izdao je na nekim jezi-cima opsežan pregled povijesti SSSR. Ta-

ko je francusko izdanje, pod naslovom *Histoire de l'URSS*, izašlo 1948. u tri knjige (u svemu str. 993.). šk.

Cambridge University Press najavila je izlaženje nove *Cambridge Modern History*. To djelo ne će biti revizija prijašnjega izdanja nego potpuno novo izdanje. Komitet, koji radi na njemu, sastoji se od profesora oxfordske i cambridgeske univerze. Djelo će izaći u 14 svezaka, od kojih će 12 obuhvatiti razdoblje od renesanse do 1945.; 13. sv. izaći će pod naslovom »Companion to modern history« (Rukovod kroz novovjeku historiju), u kojem će biti navedena bibliografija, hronologija, novci, mjere i težine, dok će 14. sv. biti historijski atlas, opširniji nego atlas prvog izdanja. Suradnici će biti i britanski studenti. Prvi svezak izaći će tokom 1950. u redakciji prof. Pottera, predavača moderne historije na sheffieldskoj univerzi. M. D.

Stogodišnjica revolucije 1848. proslavljena je u Francuskoj nizom izdanja i priredaba. Među priredbama najznačajniji je *međunarodni kongres historičara*, koji se održao u Parizu 30. III. — 4. IV. 1948. U njegovim dvjema sekcijama, za političku i ekonomsku povijest, pročitano je oko 60 referata. U više njih raspravljalo se o odnosima mađarsko-slavenskim (Eckhart, Kossary, Benda, Macûrek, Markowicz).

Nacionalni komitet za proslavu (Comité national du Centenaire) omogućio je izdanje *Collection du Centenaire de la Révolution du 1848.* u obliku malih monografija s oko 80 strana. Francuski autori prikazuju u njima najznatnije događaje, pitanja i ličnosti iz doba revolucije. Tako Cornu piše o Marxu i revoluciji 1848., Dolléans i Puech o Proudhom, Angrand o Cabetu, Armand o fourieristima, Molinier o Blanqui-u, Schmidt o »Nacionalnim radionicama na junskim barikadama«, Jean Cassou o Četrdesetosmjoj itd.

Cjeloviti prikaz četrdesetosmaških pokreta i njihovih odjeka trebalo bi da pruži zbornik: *1948 dans le monde. Le Present des peuples* (2 sv., str. 448 i 466). U redakciji F. Fejto, koji je prikazao prilike u Evropi uoči revolucije i revoluciju u Mađarskoj, različiti autori obrađuju pokrete u pojedinim zemljama (osim u Jugoslaviji i Ukrajini). Recenzent u »Kwartalniku historycznom« ističe vrijednost priloga o Francuskoj (G. Bourgin), Italiji (D. Cantimori) i Mađarskoj, a osuđuje kao vrlo slabe priloge o Njemačkoj i Austriji, pa i Poljskoj. On napominje, da zbornik nije neki priručnik, nego »više pokušaj, da se poje-

dini događaji osvijetle isticanjem društvenih sukoba: istupa proletarijata i izdaje buržoazije«.

Stanje istraživačkog rada o godini 1848. u Poljskoj izlaže E. Kipa u »Kwartalniku historycznom« LVI, 1948., br. 1—2. Prikazujući prilike i radnike na tom području od kraja XIX. st. dalje, ističe napose vrijednost djela J. Feldmana (1935.), S. Kieniewiczza (1935), M. Handelsmana (1936) i njemačkog historičara H. Schmidta (1912). Među ostalim teškoćama za proučavanje događaja 1848., osobito u Poznanju, Kipa navodi nepristupačnost državnih arhiva u Njemačkoj i poslije 1918., a glavnu zapreku vidi danas u propasti velikog dijela arhivske građe za vrijeme prošlog rata. Budući da su se sačuvali arhivi u Krakovu, među njima i arhiv Czartoryskih, koji još uvijek nije dovoljno ispitan niti je po izdanjima svoje bogate građe postao pristupačniji znanstvenoj javnosti, postoji mogućnost, da se osvijetle mnoga dosad neobjašnjena pitanja, osobito uloga Poljaka u revolucionarnim pokretima 1848/9. Još uoči rata Handelsman je pripremao za štampu prepisku A. Czartoryskoga sa slavenskim akterima toga vremena, ali ga je zacijelo smrt u hitlerovačkom konclogoru spriječila, da svoj rad dovrši. Međutim, u štampi je njegova velika monografija o A. Czartoryskom u tri knjige (prva, na 354 str., izašla je već 1948.), u kojoj je kneževoj ulozi 1848/9. posvećena posebna pažnja. S obzirom na udio Czartoryskog u našem pokretu 1848/9. djelo bi Handelsmana moglo biti značajan prinos i našoj povijesti.

J. Š.

Preporodno razdoblje bugarskog naroda predmet je opsežnog djela Žaka Natana *Balgarskoto vuzrazhdane* (Sofija 1947., str. 478), koje je ove godine izašlo i u ruskom prijevodu N. S. Deržavina. To je zapravo novo, prošireno izdanje knjige, koju je pisac pod istim naslovom objelodanio već 1939. Natan je profesor na Fakultetu socijalnih i ekonomskih nauka u Sofiji i osim različitih rasprava izdao je dosad knjige: »Ikonimičeska istoria na Balgarija« (1938) i »Marksoleninskoto učenje za obščestvenno-ikonimičeskite formacii« (1948). Za razliku od dosadašnjih povjesničara, Nikova (1929), Mutafčijeva, Gandeva (1945) i dr., Natan razumijeva pod bugarskim preporodom »proces socijalno-ekonomskog preustrojstva, koji se pojavio u zemlji pri kraju XVIII. st. i u prvjoj polovici XIX. st. proces koji je po svojem sadržaju bio oslobođenje zemlje od okova turskog feudalizma, a po obliku — borba za nacionalno i

kulturno oslobođenje bugarskog naroda...« Prema tome preporodno razdoblje traje od kraja XVIII. st. do uništenja turskoga feudalizma u Bugarskoj 1877/8. Rec. nent M. Birman (Voprosy istorij 1949, br. 3) ističe, da se pisac doduše svjesno ograničio samo na neke probleme u vezi s bugarskim preporodom, ali da nije uspio jasno prikazati »razmjere razvitka trgovine i industrije pri kraju XVIII. i na početku XIX. stoljeća«, unijeti jasnoću u analzu raspada turskog feudalnog sistema,« u proces prijelaza od snahiluka prema čifličkom sistemu...« Smatra uz to nedostatkom djela i »nedovoljnu književnu obradbu knjige«. šk.

Poznata markistička revija u V. Britaniji *The Modern Quarterly* posvećuje svoj 2. ovogodišnji broj (str. 192) 300-godšnjici engleske revolucije. Prilozi u tom broju treba da, prema zamisli redakcije, ilustriraju Marxovu ocjenu engleske revolucije, koja glasi: »Revolucije 1648 i 1789 nisu bile engleska i francuska revolucija, već su to bile revolucije evropskog značenja. One nisu bile pobjeda pojedine klase društva nad starim političkim poretkom; one su bile proklamacija političkog poretka za novo evropsko društvo. U njima je pobijedila buržoazija, ali pobjeda buržoazije značila je u to vrijeme pobjedu jednoga novog društvenog poretka... Ove su revolucije izrazile više potrebe svijeta u to doba, negoli samo potrebe pojedinih dijelova toga svijeta, u kojima su se dogodile.«

A. L. Morton prikazuje, u članku *Kako je buržoazija preuzela vlast*, društvenu uvjetovanost revolucije: propast feudalnog sistema i preuzimanje vlast od buržoazije, koja je naglo ojačala početkom XVII stoljeća. Građanski je rat 1642—47. bio »uglavnom klasni rat«. U revolucionarnom taboru postojale su isprva dvije grupe: independentna i prezbiterijanska. Prva je željela crkvenu upravu manje centraliziranu, a više demokratsku sa širokim vjerskim slobodama i tolerancijom, a druga je htjela da zamijeni feudalnu crkvu novom državnom crkvom, kakva je bila u Škotskoj. »Suprotno francuskoj i ostalim kasnijim građanskim revolucijama, engleska je revolucija poprimila oblik vjerske borbe. Borci »vojske novog tipa« imali su već krajem građanskog rata 1646 potpuno izgrađenu ideju slobode, koja se razlikovala od ciljeva navedenih grupa: to je bila treća stranka levelera. Po tome svom razvoju engleska se revolucija ne razlikuje ni od koje druge građanske revolucije, t. j. započeta kao savez klasa pod vodstvom krupne buržoazije, ona je probudila i odgojila mase tako da, kada je krupna buržoazija sma-

trala da je djelo revolucije završeno, napredniji su elementi revolucije tražili da se nastavi borba do ostvarenja revolucionarnih principa. Tada je nastala borba za kontrolu revolucije, u kojoj je desno krilo suzbilo lijevo i sklopilo savez s ostacima feudalnog poretka. To lijevo krilo bili su leveleri, koji su, iako su imali jaku podršku vojske i širokih masa Londona, doživjeli neuspjeh, jer nije »postojao razvijeni proletarijat — solidna osnovica za jedinstvo i daljni razvoj revolucije u lijevo«. Kada je u Londonu došao do nemira, a u vojsci i do otvorene pobune, koju je Cromwell brzo ugušio, bila je to posljednja nada u uspjeh levelera. Ovom pobjedom nad levelerima i ustanicima u Irskoj Cromwell je doduše osigurao svoju vlast, ali je time učinio neizbježivom uspostavu monarhije 1660; engleska je revolucija doživjela, prema Marxu, brodolom u Irskoj. Ipak je velika zasluga levelera, da su odigrali ulogu ekstremne ljevice u buržoaskoj revoluciji. »Da nije bilo slobodnjačkih elemenata i plebejaca u gradovima, buržoazija ne bi nikad pošla tako daleko u svojoj borbi, niti bi bila d vjela Karla I. na stratište.« (Marx-Engels) Cromwellovo historijsko opravdanje leži u tome, da je on svojom političkom strategijom i taktikom održao republiku tako dugo, dok se nisu »osigurali rezultati i postignuća prve pobjede«. On je uzalud pokušavao za vrijeme svoje vojne diktature da nađe stabilnu političku osnovicu za Commonwealth. Glavni je rezultat ipak bio postignut: novo uspostavljena monarhija nije bila više feudalna već buržoaska; nova klasa — buržoazija — preuzela je vlast.

U prilogu *Engleska revolucija i država* Christopher Hill utvrđuje činjenicu, da je u revoluciji vlast prešla s jedne klase na drugu silom. Zatim prikazuje razvoj nove koncepcije države, koja je plod revolucionarnih pokreta XVI. i XVII. stoljeća. Novom razvitku ideje države mnogo su doprinijeli apsolutizam Tjadora i Stjuartovića, t. j. posljednji oblik feudalne države pripremio je nesvjesno vladu buržoazije. »Vlade Tjadora pokušavale su da zaustave novi industrijski i poljoprivredni razvitak, ali nisu uspjele.« Snaga buržoazije je toliko porasla, da je počela misliti na uzimanje učešća u kontroli države. Ona je postavila svoje zahtjeve, kao zahtjeve nove klase, u donjem domu, u kojem je bila snažno zastupljena. A to je upravo značilo razvoj kapitalizma. I koncepcija izdaje pokazuje zapravo uspjeh buržoazije. »Vi mislite da je izdaja samo protiv kralja, a ja Vam mogu reći jednu mnogo veću izdaju, a to je izdaja države«, rekao je 1633 Bernard. Do kraja revolucije izdaja je potpu-

no depersonalizirana, a to je značilo, da je buržoaska koncepcija države bila započeta kraljevom krvlju. Mnogi rezultati revolucije preživjeli su restauraciju 1660. Kraljev apsolutizam je uništen, svi organi i institucije kraljeva despotizma su ukinuti, uspostavljena je odgovornost ministara parlamentu, redovna zasjedanja parlamenta zagarantirana su Triennial Actom, sva je vlast prešla na buržoaziju u parlamentu, pogubljenje kralja značilo je oslobođenje ne samo od tiranije kraljeva već i od tiranije predrasuda. Nakon revolucije pojavila se nova klasa profesionalnih činovnika; ustanovljene su prvi put u engleskoj historiji stajaća vojski i stalna ratna mornarica. Anglikanska crkva je uspostavljena a da zahtjevi lijevih nisu uzeti u obzir. Klasna se borba povećala nakon preuzimanja vlasti; novoj vladajućoj klasi nije bilo stalo da oslobodi bijednog zakupnika od ovisnosti zemljoposjednika. Traženje predstavničke vlade ostalo je neispunjeno. Ideje levelera urodile su plodom u američkoj i francuskoj revoluciji XVIII. st., a u Engleskoj su procvale istom u pokretu čarista u XIX. stoljeću. Engleska se revolucija završila »prljavim kompromisom«, koji je djelovao na intelektualni život zemlje (uvedena je stroga cenzura) i na tradiciju engleskog političkog mišljenja. Snovi Milтона, Marvella, Foxa i Harrisona da će Englezi osloboditi porobljeni kontinent, izrodili su se u pohod za pokorenje Irske, prve engleske kolonije.

Edmund Dell u svom prilogu *Gerard Winstanley i digeri* iznosi ukratko djelovanje digera, koji su 1. IV. 1649 pokušali da osnuju slobodnu (komunističku) zajednicu, i daje svoje tumačenje Winstanley-a i njegova djela. »Čovjek se ne smije dati zavesti frazeologijom, kojom se Winstanley služi, ili biblijskim referensama i religioznim pojmovima, i smatrati ga religioznim mistikom.« Winstanley je dvije godine nakon neuspjeha digera pokušao preko Cromwella realizirati svoju komunističku državu, te mu je uputio svoi »Zakon slobode«, jer je vjerovao, da će Cromwell pomoću vojske uspjeti da ga provede u djelo. Dell smatra najvim Winstanleyev prijedlog, da zemljoposjednici ostanu i dalje vlasnici. »Winstanley nije imao pojam o kompleksnosti suvremenog društva«; on je ostao u granicama svoga vremena, pa je zato i imao tako pogrešne poglede na društveni razvitak. Ali ipak, Winstanleyeva je filozofija postala osnovicom njegovih akcija: pokušaj digera bio je logični plod njegova komunizma.

U članku *Revolucija i Britanski imperij* daje A. L. Merson pregled britanske vanjske politike u toku stvaranja i razvoja im-

perija na trgovačkoj bazi. Feudalna vanjska politika zamijenjena je buržoaskom; njeni glavni faktori jesu otvaranje novih tržišta, merkantilizam i kolonijalna ekspanzija. Cromwellova vanjska politika »udarila je temelj razvitku klasičnih principa vanjske politike britanske buržoazije«. Merkantilističko-komercijalna politika i kolonijalna ekspanzionizam, koje je pr. hvat la republika 1649., bila su samo dva aspekta generalne reorganizacije države u postizavanju ciljeva buržoaske klase. Ti su se ciljevi tada sastojali od prvobitne akumulacije kapitala i razvitka kapitalističkog društva. Ekspanzionističko-kolonijalna politika, započeta u Irskoj, nastavila se svom žestinom. Dva Plovidbena zakona udarili su temelje merkantilnom sistemu; glavni im je cilj bio, da skrenu kapital u industriju, koja predstavljala materijalnu osnovicu pomorske moći, a to su brodogradnja, brodarstvo i ribarstvo. Financijsko je jačanje engleske buržoazije bilo uvjetovano razvojem te grane industrije, jer je korist od kolonijalne trgovine bila ogroman. Ova prvobitna akumulacija kapitala i vrlo veliko povećanje profita dovelo je nužno do sniženja životnog standarda i do iskorišćenja malog proizvađača. Sistem navigacije doveo je do povećanja cijena i koštanja života, a teškoće su porasle i novim taksama i porezima. Značajno je, da su leveleri tražili ukinuće taksa na hranu i ograničenja trgovine, da bi se bogatstvo dijelilo među svima. Ekonomska politika buržoazije 1640., nakon preuzimanja vlasti, i 1649., nakon konsolidacije vlasti u njenim rukama, imala je konačan efekt, da se bogatstvo nije širilo, već koncentriralo u rukama nekolicine. To je predstavljalo mobilizaciju nacionalnih izvora za imperijalističku ekspanziju i razvitak zaštitnog sistema.

»Vođe engleske buržoaske revolucije bili su svijesni, da je prosvjeta od životne važnosti za svaku revolucionarnu partiju«, veli Joan Simon u članku *Prosvjetna politika i program*. Autorica prikazuje razvoj prosvjetne politike u Engleskoj prije 1640., te historijski razvoj škola i njihov položaj prije revolucije. Saziv dugog parlamenta bio je signal za početak prosvjetne reforme: školstvo je uzeto iz ruku crkve. »Teoretičari buržoazije koncentrirali su se na unapređenje novog prosvjetnog sistema kao osnove za uspostavu nove nauke, nove vjere i nove politike.« Srednjovjekovna je ideja vježbanja funkcionalnih dijelova organizma zamijenjena modernom, t. j. odgojem pojedinca prema njegovim sposobnostima i njegovu mjestu u društvu; cilj je bio »odgojiti dobre ljude Commonwealtha«. Eksperimentalna me-

toda zamijenila je klasičnu nauku, a zemljopis, matematiku i kemiju zamijenili su ostale predmete skolastike. Nove su škole bile za svu djecu, a postojale su i specijalne stručne škole za svaku struku. U programima levelera nalazimo zahtjev, da se škola otvori u svakom mjestu, da se ne nađe u budućnosti ni jedan slobodan Englez, koji ne bi znao čitati i pisati. I na prosvjetnom polju pridonio je Winstanley svoj obol; tražio je, da djeca moraju dobiti takav odgoj i školovanje, za koje ih njihove duševne i tjelesne sposobnosti osposobljavaju, a oni koji uzimaju učešće u vladi — upravi zemlje, treba da se školuju do 40. godine života. I sveučilišta su reformirana: Oxford i Cambridge postali su »domovi nove nauke«. Protektorat je, međutim, značio pobjedu konzervatizma u prosvjetnoj politici. Restauracija je još više uništila tekovine revolucije na prosvjetnom polju: sve se uglavnom vratilo na staro. Tekovine revolucije nisu ipak potpuno uništene, iako je djelo Comeniusa i Duryja bilo pokopano za cijelo jedno stoljeće.

S. F. Mason prikazuje *Utjecaj engleske revolucije na razvoj moderne znanosti*. Za vrijeme revolucije udareni su temelji Učenom društvu (Royal Society). God. 1645. grupa mladih Londončana osnovala je »Philosophical College«, da ondje diskutiraju i praktično primjenjuju »eksperimentalnu filozofiju«. Tu su se okupljali predstavnici svih modernih praktičnih znanosti; svi su oni bili, osim rijetkih iznimaka, pristalice parlamenta i revolucionarnih ideja svoga vremena. Učeno društvo, iako je dobilo kraljev dekret, ostalo je izrazito buržoaska institucija. U svom djelovanju društvo je bilo potpuno demokratsko; bez kraljeve ili državne financijske pomoći, zavisilo je isključivo od tječnih priloga svojih članova. Po broju članova, utjecaju i glasu Royal Society je stajalo ispred svih ostalih učenih društava Evrope u XVIII. stoljeću.

U članku *John Milton i revolucija Mary Visick* analizira 20 godina Miltonove političke aktivnosti i odjek revolucije u njegovim kasnijim djelima. Ove su godine Miltonove aktivnosti okarakterizirane njegovom borbom za intelektualnu slobodu. Njegove veze s političkim vođama ljevice odrazile su se i u njegovim književnim djelima. Mortalistička doktrina, koju je iznio u »Izgubljenom raju«, slična je onoj levelera Richarda Overtona u pamfletu »Man's Mortallitie«. Preko Overtona došao je Milton u vezu i s Lilburnom; od vjerske pozicije prešao je na političko-revolucionarnu, od desnog na lijevo krilo. Njegove se misli približuju mislima levelera, prem-

da se u nekim stvarima i odvađa od njih. Njegovo stanovište prema Lilburnovoj tezi o jednakosti svih ljudi u vlasti, časti i autoritetu je slijedeće: »Ljudi su jednaki, jer su stvoreni na sliku boga, ali pravo na političku vlast je uvjetovano čovjekovom moći da vlada sobom.« To svoje antidemokratsko stanovište iznio je i u svom planu za idealnu državu 1659. Miltonovo glavno djelo »Izgubljeni raj« sadržava autorove socijalne, političke i teološke poglede. Pad čovjeka pripisuje oholosti kao političkom motivu, dok ga Winstanley pripisuje požudi — lakomosti kao ekonomskom motivu. Miltonova je sudbina bila jednaka Cromwellovoj: borac protiv cenzure, autor Aeropagitike, postao je vladin cenzor, revolucionarni puritanac — autor nacrtu oligarhične države. Milton je prihvatio vojničku diktaturu Commonwealtha kao nužnu potrebu, da se osiguraju rezultati revolucije.

Rudolf Filipović

Sin istaknutog belgijskog historičara Henri Pirennea († 1935), *Jacques Pirenne*, koji je — kao i otac — proučavao najprije starovjekovnu povijest (Povijest ustanova i privatnog prava u starom Egiptu, 1932.—35.), objelodanio je 1945/6. prve dvije knjige svoga djela *Velike struje opće povijesti* (Les grands Courants de l'Histoire universelle, Neuchâtel str. 517 i 648), u kojima obrađuje: I. Postanak islama, II. Muslimansku ekspanziju do weskafskog mira. Pod tim naslovima krije se zapravo prikaz općehistorijskog razvoja, u kojem je pisac mnogo pažnje posvetio ekonomskom, socijalnom i pravnom momentu. Ocjenjujući ovo djelo s gledišta, koliko je ono uspjelo da obuhvati i prošlost istočnoevropskih zemalja, napose slavenskih naroda, H. F. Schmid, odličan poznavatelj stare pravne historije slavenske, ističe u časopisu »Blick nach Osten« (I, Celovec 1948, br. 1.) težnju autora, da tu prošlost ne izlaže samo kao objekt univerzalnog razvojnog toka. Uza sve to konstatira, da u djelu ima mnogo pogrešaka u pojedinostima i osuđuje, što se u njemu »južnoslavenske zemlje i Rumunjska spominju uopće u potpuno pogrešnim izvodima kao navodni objekti njemačke ekspanzije na istok« (17).
šk.

Značajan prilog proučavanju međunarodnih odnosa u srednjem vijeku dao je poznati sovjetski historičar prof. V. Grabar raspravom *Ekumenski sabori XII. do XV. stoljeća kao organi međunarodnih odnosa* (Voprosy istorii 1945, broj 3—4). Autor ističe, da o tim saborima postoji go-

lema literatura, ali su se pisci zadržavali na crkvenoj djelatnosti sabora, a njihovu političkom radu obraćali su vrlo malu pažnju. Smatra svojom zadaćom, da upozori na djelatnost, koju su ovi ekumenski sabori zapadne crkve razvili kao organi međunarodnih odnosa, kao prethodnici kasnijih međunarodnih sastanaka, kongresa i konferencija.

Sabori XII.—XIV. st. bitno se razlikuju od sabora XV. st. svojim značajem i sastavom, organizacijom i predmetima, o kojima su raspravljali. No oni se razlikuju i po stoljećima. U XII. st. potpuno su zavisni od pape; nema vijesti o sudjelovanju učesnika, isključivo prelata, u javnom raspravljanju. U XIII. st. pape, koji se stavljaju iznad vladara, pozivaju i njih na sabore. Kako se čini, o predmetima se već raspravlja u skupštini, ali o njima odlučuju samo prelati. Budući da u XIII. st. pape ističu pravo na vlast i u svjetovnim stvarima, raspravlja se i o njima. Jedini ekumenski sabor u XIV. st. bio je pod snažnim utjecajem svjetovne vlasti (francuskog kralja).

Ekumenskim saborima smatra katolička crkva tri sabora u lateranskoj crkvi XII. st., jedan lateranski i dva lyonska XIII. st. i sabor u Vienni XIV. stoljeća. Od zaključaka značajniji su: o falsifikatorima novca, »koji upropašćuju bijedni narod i narušavaju mir u državi«, zatim zabrana, da se upotrebljava oružje za bacanje i da se neprijateljima kršćanstva (»nevjernicima«) isporučuje ratna kontribanda.

Na IV. lateranskom saboru 1215. odlučeno je o sudbini teritorija albigenkog zaštitnika grofa Rajmunda tuluskoga i o kandidaturi Otona i Fridrika II. na carski prijesto. Prvi lyonski sabor 1245. trebao je po riječima njegova sazivača pape Inocencija IV. izliječiti »pet rana Kristovih: grijeh svećenstva, saracensko osvojenje Jeruzalema, ugrožavanje Latinskog carstva od Grka — šizmatika, najezdu Tatara i proganjanje crkve od strane Fridrika II. Drugi lyonski sabor 1274. rješavao je o kandidaturi Alfonsa X. Kastilskog i Rudolfa Habsburškog na carski prijesto, o položaju Ugarske i litavskom pustošenju Poljske, o međusobnom neprijateljstvu njemačkih knezova, o tatarskoj opasnosti za Češku, o državopravnom pitanju Norveške (je li nasljedna ili izborna monarhija). Vrlo je zanimljiv izvještaj koji je Umberto dei Romani sastavio za taj sabor o pitanju križarskih ratova. Njihovih je protivnika bilo tada mnogo. Jedni, kaže Umberto, tvrde, da nije dopušteno prolijevati krv Saracena, jer je Krist zapovijedio apostolu Petru, da mač stavi u korice. Drugi nepre-

stano rade na tom, da se ne ide u rat, jer se prolijeva odviše krvi, više nevine nego od krivaca. Treći govore, da ne smijemo progoniti Saracene, kao što ne progonimo ni Židove ni Saracene, koji su naši podanici, ni idolopoklonike, Tatara i barbare. Četvrti ističu, da ratovi ne donose plodova, ni duhovnih — živi se Saraceni ne obraćaju na kršćanstvo, a ubijeni se šalju ravno u pakao — ni svjetovnih, jer mi nismo u stanju zadržati osvojene zemlje. Peti govore, da neuspjesi u križarskim ratovima dokazuju, da nisu po božjoj volji. I t. d. Umberto, pristalica križarskih ratova, osporava ili ublažava ove dokaze i iznosi prijedlog, koji smatra općim mišljenjem, a prema kojem bi u Svetoj zemlji trebalo stalno držati dovoljno boraca za otpor proti Saracenicima, radi čega se ne bi smjeli uzimati najamnici, ubojice i najgori ljudi kao dosad, nego pobornici vjere. U XIV. st., na saboru u Vienni 1311 (za razliku od prijašnjih sabora) snažno se izrazio utjecaj svjetovne vlasti (Filipa IV. Lijepog, koji je naredio, da se uništi red templara).

U XV. st. sabori (uz pomoć svjetovne vlasti) postaju viši od papa i zahtijevaju od njih pokornost. Slučajni i kratkotrajni kongresi višeg svećenstva pretvaraju se u periodički sazivane, dugotrajne skupštine, u kojima osim prelata sudjeluju i predstavnici univerziteta, magistri bogoslovlja i doktori rimskog i kanonskog prava. Zbog raskola u crkvi porasla je uloga vladara. Razbijena crkva čuvala je svoje jedinstvo samo u licu rimskog cara, koji, zajedno s drugim vladarima i oslanjajući se na sabore, uspostavlja jedinstvo crkve. No glavna je razlika između sabora XV. st. i prijašnjih možda u tom, što oni od nacionalno indiferentnih skupština, koje su zastupale općekršćanske interese i interese višeg svećenstva, postaju predstavnici nacionalnih crkava i općenacionalnih interesa pojedinih zemalja. Na saboru u Pizi 1409. članovi su se sabora prvi put razdijelili po »nacijama«. Tadašnji pojam »nacije« razlikovao se od današnjeg; bilo ih je četiri (talijanska, francuska, njemačka i španjolska, i obuhvaćale su sve države zapadno-kršćanskog svijeta. Kasnije se od njemačke nacije odvojila engleska kao peta. Pizanski je sabor razmatrao dva politička pitanja: izbor Ruprechta Falačkog za rimskog kralja i pravo na prijesto sina napuljskog kralja Ludovika.

Na saboru u Konstanzu (1414—18) njemačka i engleska nacija zahtijevale su, da se glasuje po »nacijama«, a ne po glavama. Tome zahtjevu priključila se i francuska nacija, pa je ovaj način glasovanja i uveden. Car je pomagao ovu reformu,

a papa i Talijani bili su protiv nje. Talijani su podnijeli protest caru, dokazujući, da se ovom odlukom gaze čast i prava talijanske nacije: tri engleska prelata dobila su jednaka prava kao trideset talijanskih. »Zašto — pitaju oni — praviti u crkvenim stvarima razliku među Talijanima, Nijemcima, Englezima i Francuzima? Zašto je bilo potrebno brojiti, koliko ima nacija u kršćanskom narodu?« Autor, među ostalim, iznosi ovdje interesantnu prepirku između zastupnika Francuske i Engleske o pravu formiranja engleske nacije. Na saboru dolazi do prepirki o mjestu i rangu, koje će zastupnici pojedinih država zauzimati. Sastav sabora, koji se raspao na »nacije«, i odlučujući utjecaj vladara na sabsorske poslove odrazili su se u djelatnosti sabora. On se morao baviti ovim pitanjima: 1. tužba kapetana grada Ferma i stanovnika Ancone, da vladar Riminija, Karlo Malatesta, gazi njihova prava, 2. molba Poljske, da se pošalju poziv svima vladarima za pomoć protiv Turaka, 3. molba Sigismunda, da se Ugarskoj pruži pomoć protiv Turaka, 4. spor poljsko-litavske države s teutonskim redom i t. d. Rad se sabora u rješavanju političkih pitanja pokazao neplodan.

Sabor u Konstanzu uveo je periodično sazivanje ekumenskih sabora. Na slijedećem, bazelskom saboru (1431—49) prepreke oko mjesta u saboru još su se pojačale; one su trajale kroz godine. Na tom su saboru članovi u svojim govorima upotrebljavali katkada mjesto službenog latinskog jezika svoj nacionalni: njemački, španjolski i francuski. Raspravljalo se o utvrđivanju primirja među Burgundijom i Austrijom (1431), tužbi saskog vojvode, što mu car odriče pravosuđe (1434), sporu Venecije s akvilejskim partijarnom, sporu Poljske s Litvom (sabor je obim stranama poslao pisma sa savjetom, da zaključe mir ili primirje) i t. d.

Razočaranje s radom sabora, neprijateljstvo papa prema njima i ravnodušnost vladara doveli su do toga, da se sabori poslije bazelskoga nisu više sazivali kroz čitavo XV. stoljeće. Pojavila se misao, da se zamijene kongresima vladara i njihovih poslanstava. Tako je P. o II. sazvaio 1459 kongres vladara u Mantovi radi organiziranja rata protv Turaka. Sabori kao organi međunarodnih odnosa ustupaju tada mjesto svjetovnim skupštinama.

B. Ljubratović

O dličan poznavać husitskog razdoblja u češkoj povijesti F. M. Bartoš prikazuje u djelu *Čechy v době Husové* (1947) povijest Češke od 1378—1415. Kao daljnji svezak poznate edicije »České dějiny« (poznate po

imenu izdavača Laichtera) djelo Bartoša daje sintezu njegovih brojnih rasprava i golemog istraživačkog rada, koji je češka građanska historiografija uložila u proučavanje husitskog razdoblja, od Palackoga do Krofte, Pekařa i samog Bartoša. Poslije ove knjige treba da slijedi prikaz »Husitske revolucije«. Tako će se pomalo ispuniti praznina, koja u Laichtrovoj Češkoj povijesti dijeli Šustinu knjigu o Karlu IV. (ide do 1346) od Urbánkova djela o epohi Jurja Poděbradskoga. šk.

U časopisu »Voprosy istorii« 1946., broj 8—9. akademik B. Grekov objelodanio je raspravu *Pokušaj periodizacije povijesti seljaštva u Rusiji* (od najstarijeg doba do formiranja feudalnih odnosa). Autor kaže u početku: »Riješiti problem periodizacije izvjesnog društveno-historijskog procesa znači naći kvalitativne razlike pojedinih etapa njegova razvoja, doba izumiranja jednih pojava i radanja drugih, otkriti uzroke i posljedice ovih promjena.« U ovoj raspravi nastoji on odrediti periode u povijesti seljaštva u Rusiji od njegove pojave kao klase feudalnog društva do formiranja feudalnih odnosa. Postoji Marxov p k šaj periodizacije povijesti seljaštva u epohi feudalizma u onim zemljama zapadne Evrope, koje su u XV. i XVI. v. počele ulaziti u kapitalistički poredak. Ali niz Marxovih primjedaba pokazuje, da su i on i Engels smatrali potrebnim nešto drukčije razmatrati sudbinu seljaštva istočno od Labe, gdje je feudalizam ustupio mjesto kapitalizmu tek u XIX. vijeku. Za povjesničara, koji izučava feudalni period, povijest seljaštva je najvažniji problem. Stoga je razumljivo, zašto u svim zemljama literatura o seljaštvu zauzima istaknuto mjesto. Budući da povijest seljaštva nije nikada bila politički neutralna, u njeno su se izučavanje često upletali elementi klase zainteresiranosti. Uzmimo, na pr., problem, da li je seljak imao u drevno doba zemlju. Koliko je samo zbrke u nauku učinilo rješenje ovog pitanja prema željama zemljoposjednika (uoči oslobođenja seljaštva)! Po tom tumačenju seljak nije nikad imao svoje zemlje, nego je bio skitnica i zadržavao se na vlastelinskoj zemlji kao privremeni zakupnik. Mnogi autori prikazivali su zemljoposjednika stare Rusije toliko humanim, da je za sebe zadržao samo neobrađenu zemlju, na koju je privukao mnogo odrpanih skitnica i davao im mogućnost da se ondje prehranjuju. Vrlo ograničena količina fakata i pomanjkanje stvarne naučne teorije bili su uzrokom, da se u nauci ovaj problem vrlo često rješavao u skladu sa željama veleposjednika. Bilo je i drugih teorija, koje su pokušavale

dokazati, da je srce seljaka od prirode tako ustrojeno, da žudi za kmetskom zavisnošću, da u njoj seljak vidi svoje prirodno stanje (Petražicki, P. E. Mihajlov). I t. d.

Izučavanje povijesti ruskog seljaštva počelo je davno, već u 1. pol. XVI. vijeka. U XVIII. v. poduzimaju se ozbiljni pokušaji, da se ovaj problem naučno riješi. Što se više zaoštřavala klasna borba, obradba povijesti seljaštva poprima sve veću društveno-političku zaoštřenost, zbog čega vlada Aleksandra I. naređuje 1818., da se u časopisima i djelima ne štampa ništa ni u obranu ni radi osporavanja »slobode ili ropstva seljaka«, ni ruskih ni stranih. U nizu takvih mjera zabranjeno je 1849 profesorima, da na predavanjima izražavaju »neumjerenim izrazima žaljenje zbog stanja kmetova« ili da dokazuju, da bi promjena u odnosima seljaka i zemljoposjednika bila korisna za državu. U ovim prilikama naučna razrada povijesti seljaštva bila je u XIX. v. vrlo teška.

Autoru se čini neophodnim da ustanovi najstariju ekonomsku bazu, koja je nesumnjivo određivala odnos seljaka u proizvodnji i kasnije. O rješenju ovog problema ovisi čitavo daljnje shvaćanje povijesti seljaštva. Već stanovništvo tripoljske kulture, a zatim i Skiti-ratari bili su zemljoradnici, pa su prema tome i njihovi nasljednici. Slaveni, poznavali zemljoradnju. To je bilo njihovo glavno zanimanje. Oko III.—IV. v. propada rodovski poredak. Obilježja klasnog društva kod istočnih Slavena pojavila su se davno prije obrazovanja Kijevske države. Prvo političko ujedinjenje istočnih Slavena je duljebski savez plemena već krajem VI. v. j. ka.

Ekonomska je bitnost seljaka u tome, da je on sitni vlasnik, koji samostalno vodi svoje poljoprivredno gospodarstvo, udruženo s kućnim obrtom. Ova bitnost ne mijenja se kroz čitavu povijest seljaštva kao klase. Mijenjaju se samo odnosi između seljaka i zemljoposjednika. Tek onda, kad se rodovska općina sa svojim kolektivnim gospodarstvom pretvorila u susjedsku, s privatnim vlasništvom na zemlji i individualnim gospodarstvom, možemo govoriti o seljaku, slobodnom članu seoske susjedske općine. Iz vremena slobodnog seljaštva imamo tragova u pismenim spomenicima (Ruskaja Pravda) i u jeziku (termin »smerd« dolazi od korijena »merd« = čovjek). To je bilo u pretklasnom društvu, prije etničkog formiranja Slavena. Ovaj prvi period je slabo pristupačan istraživanju. U procesu formiranja Slavenstva i klasnih razlika, za oznaku se gornjeg sloja pojavljuju novi termini (»gostj«, »boljarin«, »bojarin«, »knjaž muž«), dok je narodna masa sačuvala svoje staro ime

»smerd«, koje sa socijalnim diferencijacijama dobiva ponižavajuće, pa čak i uvredljivo značenje. Ovaj drugi period karakterizira gospodarev zemljoposjed i eksploatacija čeljadi, koja se sastoji prvobitno od patrijarhalnih robova, a s vremenom se popunjava upropaštenim dšljacima iz općina i napokon »smerdim«, koji se uključuju neekonomskim putem. Ovaj period »prvobitnog oblika rent« počeo je mnogo prije formiranja Kijevske države. Imamo pravo pretpostaviti, da se u XI. v. završava period, kada je čeljad bila karakterističan oblik eksploatacije tuđeg rada. U tome možemo vidjeti znak prelaza od prvobitne radne rente na novi oblik rente, u produktima. Prevladavanje prirodne rente označava prelaz društveno-političkih odnosa na viši stupanj, ali se ne može točno utvrditi, kada i kako se ovaj prelaz izvršio u Rusiji. Kronološke granice ovog trećeg perioda povijesti ekonomije i zavisnog seljaštva idu približno od XII.—XIII. v. pa do sredine XVI. v. Približno od sredine XVI. v. prirodnu rentu sve više zamjenjuje novčana renta. U isto vrijeme (što je karakteristično samo za evropske zemlje istočno od Labe) veoma se vidljivo pojačava kuluk zbog zahtjeva tržišta, a to izaziva velike promjene u ekonomskom i pravnom položaju seljaka. U to se vrijeme tako očito mijenja sastav zavisnog i nezavisnog seoskog stanovništva da termin »seljak« postaje već suviše općenit. Ovaj četvrti period u povijesti zavisnog seoskog stanovništva završava se formiranjem feudalnih odnosa.

B. Ljubobratović

Pariška »Revue historique« donosi u broju 199 (april-juni) 1948. prilog L. Brehiera *Histoire Byzantine*, u kojem istaknuti bizantolog izvještava o najznačajnijim publikacijama s područja bizantologije u razdoblju 1939—47. Već u početku konstatira, da je smrću Jorge, Strzegovskog, Vogta, Diehla i dr. izumrla u kratkom vremenu gotovo cijela jedna generacija bizantologa.

Navodi neke evropske institute, koji se bave bizantologijom, i napominje, da će »Institut orijentalne historije i filozofije« u Bruxellesu nastaviti s izdavanjem »Corpus Bruxellense«, koje je još 1935. započeo. Pošto se osvrnuo na kongres bizantologa u Parizu ljeti 1947. (usp. izvještaj u beogradskom Istoriskom glasniku 1948/2.), ističe značenje izložaba bizantinske umjetnosti u Baltimoreu i Reimsu, a zatim prelazi na pregled publikacija, pri čem konstatira, da se ne može smatrati potpunim, jer ne obuhvaća ni jedno njemačko ni rusko djelo. Ograničava se uglavnom na

francuske publikacije, spominjući usput i neka značajnija djela, koja su objavljena izvan Francuske.

U pregledu časopisa bilježi, da je »Byzantinische Zeitschrift« prestala izlaziti; da je bruxelleski »Byzantion«, kojega je 14. sv. izašao 1938., nastavio zbog rata izlaženje u U. S. A. pod naslovom »International Journal of Byzantine Studies American Service«, i to sv. 15. za 1940/1, sv. 16. za 1942/3, sv. 17. za 1945/6 i sv. 18, koji je opet izašao u Bruxellesu; da je Slavenski ustav u Pragu obnovio svoj organ »Byzantinoslavica«, koji izlazi od 1928.

Od izvora za povijest Bizanta izašlo je 1940. i 1945. novo francusko izdanje »Aleksijade« Ane Komnenke, koje je priredio B. Leib i popratio ga opširnim komentarom kao i francuskim prijevodom, a priprema se izdanje djela Pahimerova iz kraja XII. st. i poč. XIII. stoljeća.

A. Vasiljev objavio je kritičku studiju o biografiji sv. Davida iz Tesalonike (Life of David of Thessalonica, New-York 1946.), u kojoj ima podataka o provalama Avara.

Posebnu pažnju posvećuje B. djelu mađarskog bizantologa Moravcsika »Byzantino-Turcica« (2 sv., Budimpešta 1942. i 1943.). U prvome dijelu (Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkenvölker) autor donosi bizantinska vrela o različitim turskim narodima, i popraćuje ih bilješkama, koje su katkada prave monografije (na pr. o Konstatinu Porfirogenetu); najveću važnost polaže na vrela V.—X. st.

Drugi je dio (Die Sprachreste der Türk-völker in den byzantinischen Quellen) popis svih turskih riječi, koje su ušle u srednjovjekovni grčki jezik, te narodnih i geografskih imena, s gornjom vremenskom granicom, do koje se pojedino ime spominje u izvorima.

Među djelima, koja obrađuju povijest Bizanta u cijelosti, B. spominje Ostrogorskoga »Geschichte des Byzantinischen Staates« (1940), koje djelo je 1947. izašlo u prijevodu i kod nas, i djela Diehlova uz ostalo, »Les grandes problèmes de l'histoire byzantine« (1940). Govoreći o monografijama, B. naviješta historiju bizantinskih državnih ustanova od R. Guillaunda, koji je svoj rad na tom području započeo značajnim djelom o položaju i utjecaju eunuha u Bizantu. Navodi zatim mnoge priloge povijesti grčke crkve, među njima i djelo G. Every-ja »Le patriarcat byzantin«, u kojem je prikazana povijest carigradske patrijaršije od halkedonskog koncila do osnutka latinskog carstva.

Za povijest samog Carigrada od značenja je opis Harun-ibn-Jakuba, arapskog

putnika iz IX. st., koji je prvi među Arapima opisao Carigrad. Opis je u francuskom prijevodu s komentarom objelodanio Izedin.

S područja povijesti umjetnosti B. ističe djela Lemerle-a »Style byzantin« i Gron-dijsa »L'iconographie du Crucifié mort sur la croix«, i najavljuje novo djelo Milleta o bizantinskom tekstilu.

Upada u oči, da u Brehierovu pregledu nedostaju djela o ekonomskim i društvenim problemima, u čemu se jamačno odražava objektivno stanje u bizantologiji na Zapadu.

M. D.

U prijevodu na bugarski jezik izašao je 1948. priručnik *Povijesti Bizantije*, koji je 1940 objelodanio sovjetski bizantolog M. V. Levčenko. Ocjenjujući spomenuto izdanje Dim. Angelov ističe u 5. ovogodišnjem broju »Istoričeskog pregleda« (Sofija) njegovu vrijednost u metodološkom pogledu, ali konstatira i neke njegove krupnije nedostatke. Kao dobar poznavatelj najstarijeg razdoblja bizantske povijesti (up. na pr. njegov opsežan prilog »Materialy dlja vnutrennoj istorii rannoj vizantijskoj imperii« u Vizantijskom zborniku 1945) Levčenko je s osobitom pažnjom obradio IV. do VI. st., a kasnija je stoljeća, osobito razdoblje Paleologa, izložio nesrazmjerno kraće. U pitanju periodizacije zadržao je uobičajenu podjelu prema dinastijama i stoljećima, pa Angelov upozorava na pokušaj B. T. Gorjanova, da periodizaciju bizantske povijesti postavi na drugu osnovu. Radi se o predavanju, koje je Gorjanov u novembru 1947. održao u Bizantološkoj sekciji Odjela za povijest i filozofiju u Akademiji nauka SSSR, i u kojem je povijest Bizanta podijelio u ove odsjeke: 1. robovlasničko carstvo IV.—VI. st., 2. postanak bizantskog feudalizma u VII.—IX. st., 3. konačan razvoj feudalnih odnosa u X.—XII. st., 4. kasnobizantski feudalizam XIII.—XV. st. (vidi »Voprosy istorii« 1948, br. 2, str. 165—166, gdje je prikazana i diskusija o tom predavanju). Sam prijevod na bugarski jezik Angelov ocjenjuje kao slab.

šk.

Američki historik John L. Lamonte objavio je u početku 1949. opsežno djelo (832 str.) *The World of the middle ages* (Srednjovjekovni svijet). U prvom dijelu knjige polaže mnogo veću važnost na Istok negoli na zapadnu hemisferu rimskog carstva, pa opširno izlaže invazije Avara, Slavena i Bugara, kao i drugih negermanskih naroda. U drugom dijelu obuhvaća razdoblje nakon 1050., prenoseći težište izla-

ganja na Zapad: sveto rimsko carstvo, papinstvo i uspon nacionalnih država. S osobito pomnom obrađuje povijest Bizanta, Rusije i Engleske i islamsku civilizaciju.

M. D.

U kratkom članku *Patronimija u drevnih Germanaca* (Izvestija Akad. Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, 1948, br. 4) M. O. Kosven analizira rimske izvore, da utvrdi da je kod Germana postojalo bratstvo ili patronimija, kako on zove ovaj društveni oblik. On ističe, da Cezar i Tacit označuju izrazima »cognatio« (Cezar) i »propinquitias« (Tacit) takvu društvenu ustanovu, koja nastaje rastavljanjem velike očinske porodice na nekoliko manjih segmenata, koji ne prekidaju međusobnu ekonomsku, političku i ideološku povezanost.

Germano je bratstvo kolektiv s određenim funkcijama. Među njima se ističu ekonomske, s obzirom na zajedničku svojinu i upotrebu zemljišta, i vojničke. Osim toga običaji (Kosven doduše veli »pravne« funkcije, što je očividno lapsus calami, jer u onom razdoblju kod Germana još nije bilo prava) i obredi, koji se razlikuju od bratstva do bratstva, pokazuju da ona imaju u društvu određenu »ekonomsku, društvenu i ideološku ulogu«.

O. Mandić

Istaknuti češki orientalist i historik starog Orijenta, sveuč. prof. Bedřich Hrozný, proslavio je 6. V. 1949. 70 godšnjicu rođenja, koju naučni svijet počašćuje posebnim zbornikom. Hrozný je već 1905. postao docent za semitske jezike na bečkom sveučilištu, a od 1918. do danas redoviti je profesor za istraživanja klinova pisma i povijest starog Orijenta na Karlovu sveučilištu u Pragu. Svojom vanrednom jež čnom nadarenošću riješio je pitanje hetitskog jezika kao i indoevropskog i 1917. objelodanio njegovu gramatiku; time je položio osnove za novu nauku-hetitologiju. On je nadalje odgonetao tajnu hijeroglifskog pisma u hetitskim natpisima XIV—VIII. st. pr. n. e.; sastavio prvu gramatiku njihova jezika i konstatirao, da je i on indoevropski i vrlo srodan hetitskom. Uoči drugoga svjetskog rata Hrozný je dovršio proučavanje t. zv. protoindijskog pisma iz predindoevropskog razdoblja, a ove je godine u spisu »Les inscriptions crétoises« riješio najzad i problem starokretskih natpisa. — Od njegovih historijskih djela ima osnovno značenje »najstarija povijest prednje Azije, Indije i Krete«. šk.

Internacionalni kongres orijentalista, koji je organizirala »Société asiatique« u Parizu, održan je 25.—31. VII. 1948., u prisut-

nosti 700 delegata iz 30 zemalja. Kongres te vrste sastaju se od 1873. svake treće godine, ukoliko to međunarodne prilike dopuštaju. Posljednji je kongres stvorio odluku, da se priredi novo izdanje poznate »Islamske enciklopedije«, koja je izlazila od 1897., i da se sljedeći kongres sazove u Carigrad 1951.

Od 27. VIII. do 2. IX. 1950. održat će se u Parizu IX. internacionalni kongres historičara. Organizaciju je preuzeo Francuski komitet za historijske znanosti. Kongres će imati sljedeće sekcije: antropologija i demografija, povijest ideja, ekonomska, socijalna, kulturna i politička historija, historija institucija; svaka sekcija bit će podijeljena u podsekcije.

U Parizu je 9.—11. VI. 1948. *International Council of Archives* održao sastanak, sa ciljem, da se olakša naučno istraživanje arhivske građe. Prisutni su bili predstavnici američkih, čehoslovačkih, britanskih, francuskih, holandskih, norveških i australskih arhiva, kao i vojni predstavnici U. S. A. iz Njemačke. Idući sastanak savjetodavne naravi održat će se tokom 1949., a prvi internacionalni kongres o arhivskim pitanjima ljeti 1950. u Parizu. M. D.

U dec. 1945. počeo je u Parizu izlaziti časopis *Sociologie et Droit Slaves* — Revue trimestrielle de textes et critiques sociologiques et juridiques relatifs aux pays slaves. Generalni sekretar časopisa Emile Sicard, bivši profesor beogradskog univerziteta, a sada profesor u Centre National de la Recherche Scientifique u Parizu, objašnjava u 1. broju potrebu i program revije. U Francuskoj se dosad — kaže on — nije posvećivala dovoljna pažnja problemima sociologije i prava slavenskih naroda; zbog toga je u prvom redu potrebno dobro se informirati, donositi studije i kritičke prikaze s toga područja, publicirati na francuskom jeziku zakonske tekstove slavenskih zemalja, bibliografiju i t. d. Časopis ne će pri tom sljediti nikakve tendencije nego ostaje potpuno deskriptivan. Pošto je iznio historijat proučavanja društva i prava slavenskih naroda u Francuskoj od L. Légera i E. Denisa, t. j. počevši od 60-ih godina prošlog stoljeća do danas, Sicard konstatira, da se slavistika u Francuskoj, osobito između dva rata, bavila uglavnom pitanjima jezika i literature, a gotovo nikako sociologijom i pravom, pa smatra, da taj propust valja nadoknaditi. U svome 2. broju časopis daje smjernice za organizaciju naučne informacije s područja

sociologije i prava slavenskih naroda. Od toga broja počinje i suradnja pravnika, sociologa i historičara iz zemalja narodne demokracije. Iz Jugoslavije objelodanjeni su prilozi M. Bartoša (Kako Jugoslavija gleda na pravni status Trsta; br. 2, str. 117—122), J. Đorđevića (Ustavotvorna skupština i izborni sistem; br. 2, str. 122—148), i F. Zwittera (Bilješke o slovenskoj nacionalnoj manjini u Austriji; br. 5, str. 44—56). Mađarski slavist L. Hadrovics objavljuje u br. 8—9 raspravu o srpsko-mađarskim odnosima 1849—69 (Les relations hungaro-serbes de 1849 à 1869; str. 16—35), koju ćemo u idućem broju posebno ocijeniti, dok u br. 4. i 5. imamo bilješke o djelu

i bibliografiji pok. beogradskog sociologa Đ. Tasića, a u 4. br. Sicardov članak o pravnim i sociološkim publikacijama u Cehoslovačkoj i Jugoslaviji (str. 346—363). U svakom broju časopis donosi tekstove naših zakona ili osvrte na časopise i knjige, naše i strane, posvećene jugoslavenskim problemima; uz ostalo prikazani su spisi Tita, Nazora, Kardelija, Mas'eše, Dedijera, Čolakovića, Gerškovića i dr., te E. Sicarda (Problèmes familiaux chez les Slaves du Sud, 1947), L. Hadrovicsa (L'Eglise serbe sous la domination turque, 1947), i A. V. Maklecova (La criminalité rurale en Yougoslavie, 1947; pos. ot. iz Revue Internationale de Police criminelle). J. G.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA II

1 9 4 9

BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

Z A G R E B

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*

Naklada 3.500 primjeraka

26 štampanih araka

Tiskanje dovršeno 8. I. 1950

u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske

Zagreb, Frankopanska 26

45137